

2024-05

$\text{p}\ddot{\text{y}} \ddot{\text{Y}}^1 \bullet^2 \acute{\text{A}} \pm^- \text{; }^1 \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \text{; }^{\text{TM}} \grave{\text{I}} \frac{1}{2}^1 \text{; } \check{\text{S}} \acute{\text{A}} \neg \ddot{\text{A}} \text{; } \hat{\text{A}}$
 $\text{p}\ddot{\text{y}} \text{£} \acute{\text{A}} \frac{1}{4} \grave{\text{A}} \mu \acute{\text{A}}^- \text{»} \cdot \grave{\text{E}} \cdot \text{}^0 \pm^1 \pm \grave{\text{A}} \text{; }^0 \text{»} \mu^1 \tilde{\text{A}} \frac{1}{4} \text{; }^1$
 $\text{p}\ddot{\text{y}} \acute{\text{´}} \cdot \frac{1}{4} \grave{\text{I}} \tilde{\text{A}}^1 \text{; } \text{»} \grave{\text{I}}^3 \text{;}$

$\text{p}\ddot{\text{y}} \text{§} \pm \acute{\text{A}}^- \ddot{\text{A}} \text{; } \hat{\text{A}}, \acute{\text{´}} \frac{1}{2} \acute{\text{´}} \acute{\text{A}} - \pm \hat{\text{A}}$

$\text{p}\ddot{\text{y}} \text{œ} \mu \ddot{\text{A}} \pm \grave{\text{A}} \ddot{\text{A}} \acute{\text{A}} \text{Ç}^1 \pm^0 \grave{\text{I}} \acute{\text{A}} \grave{\text{I}}^3 \acute{\text{A}} \pm \frac{1}{4} \frac{1}{4} \pm \text{"}^1 \mu, \frac{1}{2} \hat{\text{I}} \frac{1}{2} \text{£} \text{Ç} - \tilde{\text{A}} \mu \acute{\text{E}} \frac{1}{2}, \text{£} \ddot{\text{A}} \acute{\text{A}} \pm \ddot{\text{A}} \cdot \text{}^3 \text{}^1 \text{}^0 \text{®} \hat{\text{A}} \text{}^0 \pm^1 \acute{\text{´}} \tilde{\text{A}} \text{Æ} \neg \text{»} \mu^1 \pm \text{A}$
 $\text{p}\ddot{\text{y}} \check{\text{S}} \text{; }^1 \frac{1}{2} \acute{\text{E}} \frac{1}{2} \text{}^1 \text{}^0 \hat{\text{I}} \frac{1}{2} \bullet \hat{\text{A}}^1 \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \cdot \frac{1}{4} \hat{\text{I}} \frac{1}{2}, \text{¤} \mu \text{Ç} \frac{1}{2} \hat{\text{I}} \frac{1}{2} \text{}^0 \pm^1 \acute{\text{´}} \frac{1}{2}, \acute{\text{A}} \acute{\text{E}} \grave{\text{A}}^1 \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \text{}^1 \text{}^0 \hat{\text{I}} \frac{1}{2} \text{£} \grave{\text{A}} \text{; } \acute{\text{A}} \acute{\text{´}} \hat{\text{I}} \frac{1}{2}, \pm \frac{1}{2} \mu \hat{\text{A}}^1 \tilde{\text{A}} \text{®}$

<http://hdl.handle.net/11728/12609>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository



**Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών
Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
Εξ Αποστάσεως**

**Οι Εβραίοι στο Ιόνιο Κράτος:
Συμπερίληψη και αποκλεισμοί στον δημόσιο λόγο**

ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΑΡΙΤΟΣ

1224815318

Μάιος 2024



**Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών
Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
Εξ Αποστάσεως**

Οι Εβραίοι στο Ιόνιο Κράτος:

Συμπερίληψη και αποκλεισμοί στον δημόσιο λόγο

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ αποστάσεως
μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις**

ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΑΡΙΤΟΣ

1224815318

Μάιος 2024

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © **Ανδρέας Χαρίτος, 2024**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Ανδρέας Χαρίτος γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Οι Εβραίοι στο Ιόνιο Κράτος: Συμπερίληψη και αποκλεισμοί στον δημόσιο λόγο» αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Ανδρέας Χαρίτος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	9
Abstract.....	10
Κεφάλαιο 1 – Εισαγωγή	11
1.1 Εισαγωγή.....	11
1.2 Βιβλιογραφική ανασκόπηση και έρευνα	12
Κεφάλαιο 2 - Η μακρά ιστορία των Εβραίων της Κέρκυρας	15
2.1 Η Εβραϊκή Παρουσία στην Κέρκυρα έως τον 19 ^ο αιώνα.....	15
2.1.1 Οι Εβραίοι στην οικονομική ζωή	17
2.2 Σχέσεις Εβραίων - Χριστιανών	18
2.3 Συμπέρασμα	19
Κεφάλαιο 3 – 19 ^{ος} Αιώνας.....	20
3.1 Η εβραϊκή κοινότητα μετά το τέλος της Βενετοκρατίας	20
3.2 Οι Εβραίοι της Κέρκυρας κατά την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας.....	21
Κεφάλαιο 4 – Αστική τάξη και θεσμοί.....	24
4.1 Οικονομικός εκσυγχρονισμός και Εβραίοι.....	24
4.2 «Περί Παρέδρων Νόμος»	25
4.3 Διαγραφή από τη «Borsa»	27
4.3.1 Εμπορική Λέσχη «Πρόοδος»	32
Κεφάλαιο 5 – Εβραιοφοβία και αντιεβραϊσμός.....	34
5.1 Αντιεβραϊκοί μύθοι.....	34
5.2 Έθιμα του Πάσχα.....	34
5.3 «Συκοφαντία του Αίματος»	36
5.4 Βεβήλωση εβραϊκού νεκροταφείου	37
Κεφάλαιο 6 – Πολιτικά δικαιώματα και «Ισραηλίτικα Χρονικά»	40
6.1 Περιορισμοί σε Εβραίους	40
6.2 «Ισραηλίτικα Χρονικά»	40
6.3 Χειραφέτηση, ισοπολιτεία, πολιτικά δικαιώματα	42
6.3.2 Κομματικοί ανταγωνισμοί και εβραϊκή χειραφέτηση.....	45
Κεφάλαιο 7 – Έλληνες και Εβραίοι – Μύθοι και Νεωτερικότητα	50
7.1 Έλληνες και Εβραίοι.....	50

7.2 Μύθοι και νεωτερικότητα	54
Συμπεράσματα	57
Πρωτογενείς Πηγές.....	59
Βιβλιογραφία	62
Παραρτήματα.....	67

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή: Ανδρέας Χαρίτος

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: «Οι Εβραίοι στο Ιόνιο Κράτος: Συμπερίληψη και αποκλεισμοί στον δημόσιο λόγο»

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 15 Φεβρουαρίου 2024 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων: Κωνσταντίνος Δουκάκης, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αικατερίνη Παπαζαχαρία, Λέκτορας

Ευχαριστίες

Ιδιαίτερες ευχαριστίες χρωστάω στον Κωνσταντίνο Δουκάκη για τη βοήθεια και την καθοδήγηση που μου πρόσφερε καθώς και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, συμβάλλοντας καθοριστικά στην ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας. Ευχαριστώ θερμά τον Θεοδόση Νικολαΐδη που αφιέρωσε χρόνο προκειμένου να διαβάσει το τελικό κείμενο και να κάνει παρεμβάσεις. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στη φιλόλογο Έλενα Παπαδάτου που πρόθυμα ανέλαβε τη γλωσσική διόρθωση και τη φιλολογική επιμέλεια του κειμένου.

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται σε όψεις του δημόσιου λόγου που αφορούσαν τους Εβραίους και την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας κατά τον 19^ο αιώνα, ενός δημόσιου λόγου που αρθρώθηκε κυρίως μέσω του Τύπου κατά την τελευταία δεκαετία της ύπαρξης του Ιονίου Κράτους. Συγκεκριμένα, μελετά και αναλύει τις εντάσεις που δημιουργήθηκαν μέσα από τον οικονομικό ανταγωνισμό και τις θρησκευτικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ Χριστιανών και Εβραίων, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο εντάχθηκε το ζήτημα των Εβραίων στις ευρύτερες πολιτικές αντιπαραθέσεις της εποχής καθώς και τον ρόλο που αυτές έπαιξαν στην αναβίωση παλαιότερων θρησκευτικών στερεοτύπων.

Με αφορμή ένα περιστατικό βεβήλωσης του εβραϊκού νεκροταφείου και τη σχετική εγκύκλιο του Μητροπολίτη Κέρκυρας, τη διάλυση της εμπορικής λέσχης Κέρκυρας -μετά από μια ταραχώδη συνεδρίαση- που στόχο είχε τον αποκλεισμό των μη Χριστιανών, καθώς και την έκδοση της πρώτης ελληνικής εβραϊκής εφημερίδας, η οποία έθεσε το ζήτημα των διακρίσεων και των αποκλεισμών εις βάρος της μειονότητας και υποστήριξε το αίτημα για απόδοση πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων στους Εβραίους του νησιού, καταγράφονται θέσεις και αντιθέσεις σχετικά με την έξωση των Εβραίων εμπόρων από την εμπορική λέσχη και το χρηματιστήριο της Κέρκυρας αλλά και αναφορικά με τις θρησκευτικές προκαταλήψεις και τον χριστιανικό φανατισμό μερίδας του πληθυσμού και του κατώτερου κλήρου, καθώς και την καχυποψία για τον πολιτικό ρόλο που παίζουν ή θα μπορούσαν να παίξουν οι Εβραίοι σχετικά με το καίριο ζήτημα της Ένωσης.

Λέξεις κλειδιά

Εβραίοι, Ελλάδα, αντι-Ιουδαϊσμός, αντισημιτισμός, 19^{ος} Αιώνας, Επτάνησα, Κέρκυρα, Ιόνιο Κράτος ελληνικός Τύπος, Βρετανική Αυτοκρατορία, Ριζοσπαστικό Κόμμα, «Ισραηλίτικα Χρονικά», τελετουργική θυσία, Συκοφαντία του Αίματος.

Abstract

The present study focuses on aspects of public discourse, during the 19th century, concerning the Jews and the Jewish community of Corfu which was articulated mainly through the press in the last decade of the existence of the Ionian State. Specifically, it studies and analyzes the tensions created through economic competition and the religious and cultural differences between Christians and Jews, but also the way in which the question of the Jews was included in the broader political confrontations of the time and the role that they played in the revival of earlier religious stereotypes.

On the occasion of an incident of desecration of the Jewish cemetery and the related encyclical letter of the Greek Orthodox Bishop of Corfu, the dissolution of the Corfu commercial club -after a turbulent meeting- which aimed to exclude non-Christians, as well as the publication of the first Greek Jewish newspaper, which raised the issue of discrimination against the minority and supported the demand for full political rights for the Jews of the island, public recriminations are recorded regarding the eviction of Jewish merchants from the commercial club and stock exchange of Corfu, but also regarding the religious prejudice by a part of the population and the lower clergy, as well as the suspicion of the political role the Jews play -or could play- on the key question of the Union.

Keywords

Jews, Greece, Anti Judaism, antisemitism, 19th Century, Ionian islands, Corfu, Ionian State, Greek Press, British Empire, Radical Party «Cronaca Israelitica», ritual murder, Blood Libel.

Κεφάλαιο 1 – Εισαγωγή

1.1 Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται σε όψεις του δημόσιου λόγου, στον 19^ο αιώνα, που αφορούσαν τους Εβραίους και την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας και αρθρώθηκε κυρίως μέσω του Τύπου κατά την τελευταία δεκαετία της ύπαρξης του Ιονίου Κράτους. Συγκεκριμένα, διερευνά κατά πόσο γεννήθηκαν εντάσεις μέσα από τον οικονομικό ανταγωνισμό και τις θρησκευτικές και πολιτιστικές διαφορές μεταξύ Ελληνορθόδοξων και Εβραίων, πώς εντάσσεται το ζήτημα των Εβραίων στις ευρύτερες πολιτικές αντιπαραθέσεις της εποχής και ποιον ρόλο έπαιξαν στην αναβίωση παλαιότερων θρησκευτικών στερεοτύπων.

Εξετάζοντας πλευρές αυτού του δημόσιου λόγου, γίνεται φανερό ότι οικονομικές συγκρούσεις και ευρύτερες εθνικές και πολιτικές εντάσεις οδήγησαν στην αναβίωση μεσαιωνικών στερεοτύπων για τους Εβραίους από συγκεκριμένες μερίδες.

Ιδιαίτερα, στον βαθμό που αναπτύσσονται στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ομογενοποιητικές εθνικές ιδεολογίες, με βασικούς πυλώνες την κοινή θρησκεία και γλώσσα, οι Εβραίοι ως διακριτή οικονομική και κοινωνικο-πολιτισμική ομάδα συχνά τοποθετούνταν στο περιθώριο αυτού του εθνικού ιδεολογικού πλαισίου και σε κάποιες περιπτώσεις αντιμετώπιζονταν ως στοιχείο υπονομευτικό για την εθνική ενότητα.

Με αφορμή ένα περιστατικό βεβήλωσης του εβραϊκού νεκροταφείου και τη σχετική εγκύκλιο του Μητροπολίτη Κέρκυρας, τη διάλυση της εμπορικής λέσχης Κέρκυρας -μετά από μια ταραχώδη συνεδρίαση- που στόχο είχε τον αποκλεισμό των μη Χριστιανών, καθώς και την έκδοση της πρώτης ελληνικής εβραϊκής εφημερίδας, η οποία έθεσε το ζήτημα των διακρίσεων και των αποκλεισμών εις βάρος της μειονότητας και υποστήριξε το αίτημα για απόδοση πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων στους Εβραίους του νησιού, καταγράφονται θέσεις και αντιθέσεις σχετικά με την έξωση των Εβραίων εμπόρων από την εμπορική λέσχη και το χρηματιστήριο της Κέρκυρας, αλλά και αναφορικά με τις θρησκευτικές προκαταλήψεις και τον χριστιανικό φανατισμό μερίδας του πληθυσμού και του κατώτερου κλήρου, καθώς και την καχυποψία για τον πολιτικό ρόλο που παίζουν ή θα μπορούσαν να παίζουν οι Εβραίοι σχετικά με το καίριο ζήτημα της Ένωσης.

Στόχος μας ήταν να παραμείνει η έρευνα απαλλαγμένη από προκατασκευασμένες ιδεολογικές προσεγγίσεις περί αρμονικής συνύπαρξης ή περί της μονοσήμαντης σχέσης «καταπιεστών» και «καταπιεζομένων» και να αποφύγει να δει την ιστορία των χριστιανο-εβραϊκών σχέσεων της Κέρκυρας μέσα από το πρίσμα των αντι-εβραϊκών ταραχών του 1891, ως φάσεις μιας προδιαγεγραμμένης πορείας προς τη σύγκρουση.

Η μελέτη των πολιτικών που ακολούθησε το ελληνικό κράτος, μετά την Ένωση, για την ενσωμάτωση των εβραϊκών κοινοτήτων στο νέο πολιτικό, πολιτισμικό και κοινωνικό σύστημα σε συνάρτηση με τις προϋπάρχουσες θρησκευτικές, εκπαιδευτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές της Κοινότητας, σε μια περίοδο που οι οικονομικές σταθερές του νησιού μεταβάλλονταν -καθώς μετατρεπόταν από ένα λιμάνι υπό την προστασία μιας εμπορικής αυτοκρατορίας σε ένα επαρχιακό λιμάνι μιας μικρής χώρας- είναι πιθανόν να φωτίσουν περαιτέρω δυναμικές των σχέσεων μεταξύ των δύο κοινοτήτων.

1.2 Βιβλιογραφική ανασκόπηση και έρευνα

Η ιστορία των Εβραίων εντάσσεται στην ελληνική ιστοριογραφία, μετά από μια μακρά περίοδο απουσίας, μόλις τη δεκαετία του 1990. Μέσα σε αυτές τις τρεις περίπου τελευταίες δεκαετίες οι μελέτες και οι ερευνητικές προσπάθειες, που αγγίζουν τόσο τις δυναμικές εντός των εβραϊκών κοινοτήτων όσο και τις σχέσεις που αναπτύσσονται με το μη εβραϊκό περιβάλλον, έχουν πολλαπλασιαστεί με την πλειονότητα αυτών των ερευνών να αφορούν την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Όσο πληθαίνουν οι σχετικές μελέτες, τόσο φωτίζονται πλευρές της ευρύτερης ελληνικής ιστοριογραφίας και ιδιαίτερα πτυχές της που άπτονται του ορισμού και του σχηματισμού της «ταυτότητας» και της πρόσληψης του «διαφορετικού».

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία φωτίζει διάφορες πτυχές της ιστορίας των Εβραίων της Κέρκυρας και γενικότερα του Ελλαδικού χώρου καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονταν από την χριστιανική πλειοψηφία και τις αρχές. Ο Dimitrios Varvaritis, ο οποίος έχει ερευνήσει τις εκφάνσεις του αντισημιτισμού στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα στο άρθρο του «The Jews have got into trouble again...’: Responses to the Publication of “Cronaca Israelitica” and the Question of Jewish Emancipation in the Ionian Islands (1861-1863)» που δημοσιεύτηκε στο επιστημονικό περιοδικό «Quest, Issues in Contemporary Jewish History», αναδεικνύει τις πολυάριθμες και

ποικίλες αντιδράσεις που προκάλεσε η έκδοση της εφημερίδας «Ισραηλίτικα Χρονικά», της πρώτης εβραϊκής εφημερίδας στον ελληνόφωνο κόσμο, η οποία υποστήριζε πλήρη αστικά και πολιτικά δικαιώματα για τους Εβραίους του Ιονίου Κράτους. Η Κατερίνα Καρούνια με το άρθρο «Ψέματα και αλήθειες σε δύσκολους καιρούς, τα Ισραηλίτικα Χρονικά της Κέρκυρας», στον συλλογικό τόμο «Οι Εβραίοι στον κόσμο του νεοελληνικού διαφωτισμού και της επανάστασης 1821» παρουσιάζει την πρώτη συστηματική μελέτη της αρθρογραφίας των «Ισραηλίτικων Χρονικών» αντιπαραβάλλοντάς τη με την αντι-εβραϊκή ρητορική η οποία αναβιώνει εκείνη την περίοδο στα Επτάνησα.

Τα συλλογικά έργα «Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)» και «Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός», τα άρθρα αρκετών ιστορικών δημοσιευμένα στα «Χρονικά», στην επίσημη έκδοση του Κεντρικού Ισραηλίτικου Συμβουλίου, διερευνούν πολλαπλές εκφάνσεις της ζωής των εβραϊκών κοινοτήτων στον ευρύτερο χώρο της Ελλάδας και της Ανατολικής Μεσογείου όπως και την ανάδειξή τους σε σημαντικό οικονομικό και πολιτισμικό παράγοντα σε περιοχές με διαφορετικά συστήματα εξουσίας και διαφορετική στάση απέναντί τους.

Το «Greece: A Jewish History» της Katherine Flemming, και η διδακτορική διατριβή της Pearl Liba Preschel, «The Jews of Corfu», χαρίζουν μια ενδελεχή -όσον αφορά τον 19^ο αιώνα- αποτύπωση των συλλογικών ταυτοτήτων που αναπτύσσονται εντός των εβραϊκών κοινοτήτων στην Ελλάδα και την Κέρκυρα και της δυναμικής που διέπει τις σχέσεις τους με τους Χριστιανούς.

Τέλος, στο «Ξενοκρατία, Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στα Επτάνησα (1815-1864)», του Σάκη Γκέκα αναλύονται οι όροι με τους οποίους δημιουργούνται οι σχέσεις εξουσίας και διαμορφώνεται η αστική τάξη στο υπό Βρετανική Προστασία Ιόνιο Κράτος, ενώ σημαντική είναι η συμβολή του ιστορικού στην ανάλυση του ρόλου της εβραϊκής κοινότητας στην οικονομική ζωή του Κράτους κατά τις παραμονές της ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα στο άρθρο του «The Port Jews of Corfu and the 'Blood Libel' of 1891: A Tale of Many Centuries and of One Event».

Όσον αφορά τις πρωτογενείς πηγές η «Gazzetta Jonia», η επίσημη εφημερίδα του Ιονίου Κράτους αποτελεί πλούσια πηγή σχετικά με την διοίκηση, την οικονομία και την πολιτική του Κράτους σε σχέση με την εβραϊκή μειονότητα, ενώ η μελέτη των εφημερίδων που εκδίδονταν στην Κέρκυρα, Κεφαλλονιά και τη Ζάκυνθο και συνδέονταν με τις πολιτικές μερίδες της εποχής δίνουν τη

δυνατότητα στον ερευνητή να αποκωδικοποιήσει τις διαφορετικές στάσεις απέναντι στο ζήτημα της εβραϊκής χειραφέτησης αναλογικά με τις θέσεις τους πάνω στα εθνικά και κοινωνικά ζητήματα της Επτανήσου σε μια περίοδο πολιτικών εντάσεων και ανακατατάξεων.

Οι πρωτογενείς πηγές που χρησιμοποιήθηκαν κατά κύριο λόγο ήταν ο Τύπος της εποχής συνδυαστικά με κείμενα περιηγητών, οι οποίοι βρέθηκαν στα Ιόνια νησιά και ασχολήθηκαν με την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας και τις σχέσεις της με τον υπόλοιπο πληθυσμό και τις αρχές, καθώς και βιβλία και φυλλάδια που αφορούσαν το «εβραϊκό ζήτημα» και κυκλοφορούσαν στην περιοχή κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Κοινό σημείο των εφημερίδων που μελετήθηκαν ήταν ότι το περιεχόμενό τους αποτελούνταν κατά βάση από άρθρα γνώμης των συντακτών τους, αγορεύσεις πολιτικών προσώπων -συνήθως στην Ιόνιο Βουλή- και επιστολές επιδοκμασίας ή διαμαρτυρίας από άτομα και συλλογικότητες. Ένα σημαντικό μέρος της ύλης τους αφορούσε εξωτερικές ειδήσεις από την Ευρώπη, τη Ρωσία και το Ελληνικό Βασίλειο, ενώ η τοπική ειδησεογραφία καταλάμβανε συνήθως το ¼ της ύλης, τοποθετημένη στην τελευταία σελίδα και υπό τον τίτλο «Διάφορα». Άλλο σημαντικό κοινό σημείο τους κατά την περίοδο που αφορά η έρευνα ήταν η πρόταξη στον ένα ή στον άλλο βαθμό του ενωτικού οράματος και των εθνικών πόθων των Επτανησίων. Από την άλλη θα μπορούσαν να τοποθετηθούν σε τρεις διακριτές κατηγορίες: σε αυτές που ήταν ή θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν φιλοκυβερνητικές· σε αυτές που ήταν συνδεδεμένες με ή εκδίδονταν από τους «παλαιούς» ή «αληθείς» Ριζοσπάστες και ήταν γενικά φιλικά διακείμενες στην εβραϊκή κοινότητα και τις επιδιώξεις της· και σε αυτές που πρόσκεινται στους «Νέους» Ριζοσπάστες ή «Ενωτιστές» και υιοθετούσαν έναν περιφρονητικό, απορριπτικό και σε πολλές περιπτώσεις ανοιχτά εχθρικό λόγο, που συχνά έβλεπε με καχυποψία τα κίνητρα και αμφισβητούσε την «ελληνικότητα» της θρησκευτικής μειονότητας. Ξεχωριστή περίπτωση αποτελεί η Gazzetta Jonia», η οποία αποτελούσε την επίσημη εφημερίδα του Ιόνιου Κράτους. Σε αυτή δημοσιεύονταν όλοι οι νόμοι, τα διατάγματα και οι αποφάσεις της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας καθώς και δικαστικές αποφάσεις ή στοιχεία σχετικά με τα δημόσια οικονομικά και την οικονομία του Κράτους· οι αναφορές της σε ζητήματα ειδησεογραφικού περιεχομένου περιορίζονταν σε ορισμένες εξωτερικές ειδήσεις, ενώ δεν περιλαμβάνονταν άρθρα γνώμης.

Μέσα από την επεξεργασία και την ανάλυση των ιστορικών πηγών, με τη βοήθεια της σχετικής βιβλιογραφίας, έγινε προσπάθεια να μελετήσουμε τον τρόπο με τον οποίο το ζήτημα της εβραϊκής χειραφέτησης εντάσσεται στον δημόσιο λόγο ως μέρος της ευρύτερης πολιτικής αντιπαράθεσης που αναπτύσσεται σε έναν τόπο με ιδιαίτερο διοικητικό καθεστώς -όπως ήταν αυτό του Ιονίου Κράτους- σε μια περίοδο ανακατατάξεων σαν αυτή της τελευταίας πενταετίας της ύπαρξής του. Παράλληλα, μέσα από τη μελέτη των κοινωνικών συνθηκών της εποχής έγινε προσπάθεια να διερευνηθεί ο βαθμός που υιοθετήθηκαν συμπεριληπτικές, υποστηρικτικές ή αντι-Ιουδαϊκές και αντισημιτικές στάσεις και να εξαχθούν συμπεράσματα που θα επεξηγούν τα κίνητρά τους και τις περιστάσεις.

Κεφάλαιο 2 - Η μακρά ιστορία των Εβραίων της Κέρκυρας

2.1 Η Εβραϊκή Παρουσία στην Κέρκυρα έως τον 19^ο αιώνα

Η πρώτη αναφορά σε εβραϊκή παρουσία στην Κέρκυρα γίνεται από τον Εβραίο περιηγητή Βενιαμίν της Τουδέλης (Tudela¹), ο οποίος στο πέρασμά του από την Κέρκυρα το 1147 κατέγραψε την ύπαρξη ενός μόνο Εβραίου: ενός βαφέα με το όνομα Ιωσήφ². Οι πρώτες ασφαλείς μαρτυρίες για την ύπαρξη εβραϊκών κοινοτήτων στην Κέρκυρα, οι οποίες αριθμούσαν έναν ικανό αριθμό μελών και διέθεταν μια σχετική δύναμη, ώστε να μπορούν να απευθύνονται στις Αρχές και να διεκδικούν την προστασία τους, ανάγονται το αργότερο στο πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα. Κατά την περίοδο της Ανδεγαυικής κυριαρχίας στο νησί (1267-1386), εκδίδονται διατάγματα προς τις τοπικές αρχές με στόχο την προστασία των Εβραίων από κρατικές αυθαιρεσίες, όπως οι εκτελέσεις στο εβραϊκό κοιμητήριο, η παραβίαση της αργίας του Σαββάτου, η υποχρέωσή τους να εργάζονται -χωρίς αποζημίωση- στα κάτεργα ή να υπηρετούν ως δήμιοι. Παράλληλα, αναγνωρίζεται η ισονομία Εβραίων και Χριστιανών και το δικαίωμα των πρώτων να ασκούν τις θρησκευτικές τους γιορτές και αργίες³.

¹ Πόλη της σημερινής Ισπανίας.

² Markus N. Adler, *The itinerary of Benjamin Tudela*, Oxford University Press, London, 1907, σ. 10.

³ Νίκος Γ. Μοσχονάς, «Η εβραϊκή διασπορά στο Ιόνιο (12ος - 16ος αιώνας)» στο: *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα 2008, σ. 102.

Το 1386 μεταξύ της εξαμελούς επιτροπής που διαπραγματεύτηκε την ενσωμάτωση της Κέρκυρας στη Βενετική Πολιτεία υπήρχε και ένας επιφανής Εβραίος του νησιού, ενώ τον επόμενο χρόνο επικυρώθηκαν με διάταγμα τα προηγούμενα προνόμια της εβραϊκής κοινότητας και ορίστηκαν οι χρηματικές υποχρεώσεις της προς τη διοίκηση⁴. Τον 15^ο και τον 16^ο αιώνα ο πληθυσμός των Εβραίων αυξάνεται σταθερά, κυρίως εξαιτίας της εγκατάστασης εβραϊκών οικογενειών από την Ισπανία και την Ιταλία, αρχικά μετά το γνωστό βασιλικό διάταγμα του 1492 και περίπου πενήντα χρόνια αργότερα, το 1540, μετά τον διωγμό τους από την περιοχή της Απουλίας⁵ από τις αρχές του Βασιλείου της Νάπολης. Έτσι, στις πιέσεις που δέχονται οι εγκατεστημένοι Εβραίοι του νησιού από την χριστιανική πλειονότητα και τις διοικητικές αρχές προστίθενται και εντάσεις μεταξύ των ελληνόφωνων Ρωμανιωτών και των νεοαφιχθέντων ισπανόφωνων και ιταλόφωνων Εβραίων⁶.

Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα θα παρουσιαστεί και το πρόβλημα της εγκατάστασης των Εβραίων της Κέρκυρας, όταν μετά από οχυρωματικές εργασίες που γίνονται στο φρούριο της πόλης οι Εβραίοι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να διασκορπιστούν έξω απ' αυτό, όπου κατοικούν σε διάφορες γειτονιές και συνοικίες, αναμειγμένοι με τους Χριστιανούς. Η εξέλιξη αυτή θα αποτελέσει και την αιτία για επανειλημμένα διαβήματα από τους Κερκυραίους προς την κεντρική βενετική διοίκηση με στόχο τον περιορισμό των Εβραίων σε ξεχωριστή συνοικία, κατά προτίμηση στα πρότυπα του Ghetto Novo της Βενετίας⁷, καθώς η ανάμειξή τους με τους Χριστιανούς και η εγκατάστασή τους κοντά στις εκκλησίες «προσέβαλλαν τους θείους νόμους»⁸. Τελικά, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα η πλειοψηφία των Εβραίων θα εγκατασταθεί στα όρια της περιοχής που θα αποτελέσει την εβραϊκή συνοικία για τους επόμενους αιώνες. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η εβραϊκή συνοικία δε θα αποκτήσει τα χαρακτηριστικά περικλειστού ghetto όπως η αντίστοιχη της Βενετίας ούτε είχε σαφώς καταγεγραμμένα όρια. Κάποιες εβραϊκές οικογένειες θα συνεχίσουν να ζουν σε άλλες γειτονιές σε σπίτια που τους νοίκιαζαν Χριστιανοί, αλλά και

⁴ Στο ίδιο, σ. 103.

⁵ Ιωάννης Ρωμανός, «Η εβραϊκή κοινότης της Κέρκυρας» στο: *Χρονικά*, τμ. ΚΔ', τχ. 174, Αθήνα, 2001, σ. 15-16.

⁶ Katherine Flemming, *Greece: A Jewish History*, Princeton University Press, Πρινστον, 2007, σ. 34-41.

⁷ Νίκος Καραπιδάκης, «Για την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας», στο: *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα 2008.

⁸ Έλλη Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, «Οι Εβραίοι της Κέρκυρας επί Βενετοκρατίας», στο: *Χρονικά*, τμ. 33, τχ. 230 Αθήνα, 2016, σ. 5.

Χριστιανοί θα εγκαθίστανται εντός της εβραϊκής συνοικίας, όπου μαζί με τις δύο συναγωγές, (μία «ελληνική» και μια «ισπανική» ή «απουλική»), υπήρχαν και έξι ορθόδοξες εκκλησίες⁹.

2.1.1 Οι Εβραίοι στην οικονομική ζωή

Οι προσπάθειες των Κερκυραίων να περιοριστούν οι εβραϊκές δραστηριότητες και ιδιοκτησίες σε ένα καθορισμένο κομμάτι της πόλης οφείλονταν και σε οικονομικούς λόγους, καθώς έβλεπαν ανταγωνιστικά την ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων των Εβραίων¹⁰. Ήδη από τον 15^ο αιώνα σημειώνεται σημαντική αύξηση των εβραϊκών ιδιοκτησιών στο νησί, σε βαθμό που εκφράζονταν φόβοι ότι η συσσώρευση ακίνητης περιουσίας στα χέρια των Εβραίων θα ανέτρεπε τις ισορροπίες και θα οδηγούσε τον υπόλοιπο πληθυσμό σε ένα καθεστώς εξάρτησης από τα εύπορα μέλη της κοινότητάς τους¹¹.

Πράγματι, η οικονομική ευρωστία κάποιων Εβραίων τους επέτρεψε να εξελιχθούν σε σημαντικό παράγοντα της οικονομικής ζωής του νησιού και συχνά να επιτυγχάνουν κάποια κοινωνικά ή άλλα οφέλη και προνόμια¹². για παράδειγμα, όταν οι Βενετοί μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) αποφασίζουν τον εκτοπισμό των Εβραίων από τις κτήσεις τους, η εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας εξαιρείται, μιας και (καθώς κατείχε και την αποκλειστικότητα του εμπορίου μεταξύ του νησιού και του Αυλώνα) θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντική για την οικονομία του τόπου. Άλλωστε, τα μέλη της είχαν τη δυνατότητα εξαγοράς της υποχρέωσης να φέρουν διακριτικό σήμα, ενώ το 1572 διεκδίκησαν το προνόμιο παραμονής και εμπορίου στην ίδια τη Βενετία¹³.

Γενικά, οι Εβραίοι της Κέρκυρας ασχολούνταν με εμπορικές, μεταποιητικές και χρηματιστικές δραστηριότητες, όπως ο έντοκος δανεισμός· αυτή θεωρείται και η πιο προσοδοφόρα δραστηριότητά τους με σημαντικό ποσοστό των κερδών τους να αποτελούν αποτέλεσμα τοκοληψίας, ενώ σύμφωνα με τα αρχεία της Βενετικής Διοίκησης το 53,7% των επίσημων

⁹ Αφροδίτη Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, «Η εβραϊκή συνοικία της Κέρκυρας» στο: *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα 2008, σ. 129-131.

¹⁰ Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, ό.π.

¹¹ Μοσχονάς, ό.π., σ. 107.

¹² Χρήστος Δεσύλλας, «Η Συμβολή της εβραϊκής Κοινότητας Κέρκυρας στην Ανάπτυξη δομών εγχρήματης πίστης» στο: *Χρονικά*, τμ. Μ', τχ. 216, Αθήνα, 2008, σ.4.

¹³ Μοσχονάς, ό.π., σ. 113.

κατασχέσεων μεταξύ ιδιωτών είχε γίνει από Εβραίους, κάτι που αύξανε την καχυποψία εις βάρος τους¹⁴.

Παράλληλα, ασκούσαν τον ρόλο του μεσίτη σε αγοροπωλησίες κυρίως λαδιού, κρασιού και δημητριακών και συμμετείχαν στη διαδικασία επανίδρυσης και λειτουργίας στην Κέρκυρα του τραπεζικού – ενεχυροδανειστικού ιδρύματος Monte di Pieta¹⁵. Τέλος, διακρίθηκαν στο επάγγελμα του ιατρού, ενώ εκτός από τους εύπορους και πλούσιους Εβραίους, υπήρχαν και τεχνίτες, χωρικοί και αγθοφόροι¹⁶, που ανήκαν σε φτωχότερα στρώματα.

2.2 Σχέσεις Εβραίων - Χριστιανών

Παρά τη σημαντική οικονομική και κοινωνική θέση που κατείχαν οι Εβραίοι, δεν ήταν λίγες οι φορές που έπεφταν θύματα εχθρικής συμπεριφοράς εκ μέρους του χριστιανικού πληθυσμού, ενώ ορισμένες αντιεβραϊκές ενέργειες είχαν πάρει χαρακτήρα εθίμου, όπως ο λιθοβολισμός της εβραϊκής συνοικίας κυρίως κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα, με τη Βενετική Σύγκλητο να αναγκάζεται να ορίσει σχετικούς κανόνες, οι οποίοι προέβλεπαν ότι ο λιθοβολισμός μπορεί να γίνεται μόνο με μέτρο και μόνο όταν οι χριστιανικές λιτανείες περνούσαν μπροστά από την εβραϊκή συνοικία¹⁷.

Όπως συνέβαινε και σε άλλες βενετικές κτήσεις, οι Εβραίοι της Κέρκυρας ήταν αναγκασμένοι να έχουν ραμμένο στα ρούχα τους ένα κίτρινο στρογγυλό διακριτικό, κάτι που, αν κρίνουμε από τις φορές που το θέμα αναφέρεται από τις κερκυραϊκές αρχές προς τη βενετική διοίκηση, οι Εβραίοι συχνά απέφευγαν να τηρούν και οι Χριστιανοί πεισματικά επέμεναν να εφαρμόζεται¹⁸.

Παράλληλα με τις προσπάθειες των Κερκυραίων να περιορίσουν - απομονώσουν τους Εβραίους σε συγκεκριμένη συνοικία, υπήρχαν και περιπτώσεις που ζητούσαν τον αποκλεισμό τους από το πηγάδι της πόλης και την αγορά¹⁹, ενώ δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις σύλησης του εβραϊκού νεκροταφείου, όπως και αυτές των ταπεινώσεων και των βιαιοπραγιών κατά της μειονότητας, οι

¹⁴ Δεσύλλας, ό.π., σ. 4-5.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 5.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 5-7.

¹⁷ Μοσχονάς, ό.π., σ. 103-104.

¹⁸ Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, ό.π., σ. 3-4.

¹⁹ Ρωμανός, ό.π., σ. 17.

οποίες ανάγκασαν τις Αρχές να ορίσει βαριές ποινές -μέχρι και εκείνη του θανάτου- σε όσους παρενοχλούσαν τους Εβραίους²⁰.

Το γνωστό περιστατικό του επεισοδιακού γάμου του Κερκυραίου ευγενή Σπυρίδωνος Βούλγαρη με τη νεαρή κόρη του πλούσιου Εβραίου εμπόρου Βιβάντε είναι ενδεικτικό της ανταγωνιστικής στάσης των Χριστιανών απέναντι στην εβραϊκή κοινότητα, καθώς το χριστιανικό πλήθος έπαιξε ενεργό ρόλο, προκειμένου η κοπέλα με συνοπτικές διαδικασίες να βαφτιστεί και να παντρευτεί, αποτρέποντας τις βενετικές αρχές και την οικογένειά της να εμποδίσουν τον γάμο²¹, εκφράζοντας παράλληλα συναισθήματα αντιεβραϊκού φανατισμού. Το γεγονός πήρε μάλιστα χαρακτήρα λαϊκού μύθου, αναπαράγοντας αντιεβραϊκά στερεότυπα²².

2.3 Συμπέρασμα

Το 1588 στην Κέρκυρα κατοικούσαν 400 Εβραίοι²³, ενώ σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Ρωμανός, το 1663 μαρτυρείται η ύπαρξη 500 εύπορων εβραϊκών οικογενειών και το 1760 ο εβραϊκός πληθυσμός του νησιού αριθμούσε 1171 μέλη, δηλαδή το ένα όγδοο του πληθυσμού της πόλης²⁴. Σε κάθε περίπτωση αποτελούσαν μια πληθυσμιακή ομάδα, η οποία ενεργούσε στο πλαίσιο μιας κλειστής κοινότητας και την οποία η χριστιανική πλειοψηφία, αντιμετώπιζε ως ξένο και παρείσακτο στοιχείο παρά την οικονομική και κοινωνική επιτυχία που σημείωναν ορισμένα από τα μέλη της. Η διαφορετικότητα της κοινότητας και η κοινωνική περιχαράκωση ενίσχυαν την απορριπτική διάθεση της χριστιανικής πλειοψηφίας, ενώ η παρέμβασή της στην οικονομία, ο πλουτισμός κάποιων μελών της και η άσκηση της τοκογλυφίας ενέτειναν την εχθρότητα εις βάρος της και -όχι σπάνια- τη μετέτρεπαν σε αποδιοπομπαίο τράγο και στόχο των Αρχών και των Χριστιανών κατοίκων²⁵.

Από την άλλη, η εξαίρεση των Εβραίων της Κέρκυρας από την απόφαση απομάκρυνσης όλων των Εβραίων από τις βενετικές κτήσεις, η συμμετοχή τους στις επίσημες κρατικές τελετές και η

²⁰ Στο ίδιο σ. 19.

²¹ Στο ίδιο σ. 19-21.

²² Καραπιδάκης, ό.π., σ. 153-154.

²³ Μοσχονάς, ό.π., σ. 118.

²⁴ Ρωμανός, ό.π., σ. 19.

²⁵ Μοσχονάς, ό.π., σ. 119.

αισθητά καλύτερη θέση τους σε σχέση με άλλες πόλεις²⁶, η επιβεβαίωση των προνομίων της Κοινότητας το 1578, η εισαγωγή σκληρών ποινών για το έγκλημα της βεβήλωσης εβραϊκών κοιμητηρίων το 1614, αλλά και το γεγονός ότι, παρά την απόφαση των βενετικών αρχών για περιορισμό των Εβραίων σε συγκεκριμένη συνοικία ήδη από το 1406, μέχρι και το 1596 διατυπώνονται επαναλαμβανόμενα αιτήματα των Χριστιανών του νησιού για να εφαρμοστεί ο νόμος, αποκαλύπτουν ότι και οι Εβραίοι είχαν τους δικούς τους τρόπους παρέμβασης και επηρεασμού των βενετικών αρχών, ότι είχαν εμπιστοσύνη στις πρωτοβουλίες που αναλάμβαναν για την προστασία των δικαιωμάτων τους και ότι συχνά η Βενετία αναγκαζόταν να παίζει εξισορροπητικό ρόλο, προσπαθώντας να προστατέψει τους Εβραίους του νησιού, χωρίς να αποξενωθεί από την ντόπια χριστιανική πλειοψηφία²⁷.

Κεφάλαιο 3 – 19^{ος} Αιώνας

3.1 Η εβραϊκή κοινότητα μετά το τέλος της Βενετοκρατίας

Οι διάφοροι περιορισμοί και οι διακρίσεις σε βάρος της εβραϊκής κοινότητας, που ίσχυαν στην μακραίωνη περίοδο της Βενετοκρατίας στην Κέρκυρα, διατηρήθηκαν μέχρι την κατάληψη του νησιού από τους δημοκρατικούς Γάλλους (1797-1799), οι οποίοι παραχώρησαν πλήρη δικαιώματα και ισονομία στην εβραϊκή κοινότητα²⁸. Μάλιστα, η απόφαση των Γάλλων να συμπεριληφθούν και δύο εκπρόσωποι της εβραϊκής κοινότητας στο Προσωρινό Συμβούλιο της πόλης είχε σαν αποτέλεσμα την αντίδραση μερίδας Χριστιανών. Αρχικά, ένας εκ των δύο Χριστιανών ιερέων που συμμετείχαν στο Συμβούλιο την επαύριο της πρώτης συνεδρίασής του υπέβαλε την παραίτησή του με την πρόφαση ότι ιεροί κανόνες του απαγορεύουν να εμπλέκεται στα κοινά, αφού πρώτα όμως άφησε να εννοηθεί ότι ο πραγματικός λόγος της αποχώρησής του ήταν «το αἷσχος, τό ὄποϊον ἤσθάνετο προσγινόμενον εἰς αὐτόν να παρακαθίση πλησίον ἑβραίων» ενώ η επόμενη συνεδρίαση κατέληξε σε ταραχές και εκδίωξη των Εβραίων εκπροσώπων μετά από

²⁶ Preschel, ὄ.π., σ. 45-46.

²⁷ Dimitrios Varvaritis, «‘The Jews have got into trouble again...’, Responses to the Publication of Cronaca Israelitica and the Question of Jewish Emancipation in the Ionian Islands (1861-1863)», *Quest, Issues in Contemporary Jewish History*, τχ. 7, Ιούλιος 2014, σ. 33.

²⁸ Ρωμανός, ὄ.π., σ. 21.

παρότρυνση ενός Χριστιανού ράφτη καθώς και σε γενικευμένη καταδίωξη των Εβραίων, που κλείστηκαν στα σπίτια τους ή αναζήτησαν προστασία στο φρούριο. Η τάξη τελικά επιβλήθηκε σχετικά εύκολα με την παρέμβαση Γάλλων στρατιωτών και οι δύο Εβραίοι αποκαταστάθηκαν στο Συμβούλιο²⁹.

Τα πολιτικά δικαιώματα και την ισονομία των Εβραίων επιβεβαίωσαν και οι αυτοκρατορικοί Γάλλοι, οι οποίοι κατέλαβαν το νησί το 1807³⁰. Η κατοχύρωση πλήρων δικαιωμάτων για τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας δεν τους έκανε συμπαθέστερους στους Κερκυραίους, αλλά πιθανόν να λειτούργησε αντίστροφα³¹, με τον τοπικό αστυνομικό διοικητή να αναγκάζεται να εκδώσει διαταγή ένα χρόνο αργότερα, μετά από αναφορές για επιθέσεις σε μέλη της μειονότητας, ότι «από τοῦ νῦν» απαγορεύεται η με οποιοδήποτε τρόπο παρενόχληση ὅσων «ὀμολογοῦν τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν»³².

Μεταξύ των δύο περιόδων γαλλικής κυριαρχίας, και πριν την εγκαθίδρυση της «Ιονίου Πολιτείας», το νησί πολιορκήθηκε και καταλήφθηκε από τις δυνάμεις των Ρωσοτούρκων. Στη διάρκεια της πολιορκίας οι Εβραίοι βοήθησαν πολύ τους Γάλλους, κάτι που καταδίκασε και ο Πέτρος Βούλγαρης στο «Diario» του. Σύμφωνα με τον ίδιο, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας Εβραίοι διέδιδαν ότι στα Ιόνια Νησιά επρόκειτο να ιδρυθεί η «Ιουδαϊκή Δημοκρατία»³³.

3.2 Οι Εβραίοι της Κέρκυρας κατά την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας

Κατά την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας (1815-1864), η κατάσταση των Εβραίων του νησιού χειροτέρεψε στον βαθμό που έχασαν τα πολιτικά τους δικαιώματα και αποκλείστηκαν από τις δημόσιες θέσεις³⁴. Η εκδιδόμενη στο Λονδίνο εφημερίδα «Jewish Chronicle», η οποία δημοσίευε συχνά ανταποκρίσεις σχετικά με την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας, θα γράψει το

²⁹ Εμμανουήλ Ροδοκανάκης, *Ο Βοναπάρτης και οι Ιόνιοι Νήσοι (1797-1816)*, Εταιρεία προς Ενίσχυσιν των Επτανησιακών Μελετών, Κέρκυρα, 1937, σ. 58-60.

³⁰ Δεσύλλας, ό.π., σ. 4.

³¹ Preschel, ό.π., σ. 51.

³² Ρωμανός, ό.π.

³³ Αθανάσιος Τσίτσας, *Το Diario της πολιορκίας της Κέρκυρας από τους Ρωσοτούρκους (1798-1799) γραμμένο από τον Πέτρο Βούλγαρη*, Εταιρία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα, 1989, σ. 11.

³⁴ «Αφιέρωμα στην Ισραηλίτικη κοινότητα Κέρκυρας», στο: *Χρονικά*, τχ. 20, Αθήνα, 1979, σ.4.

1845 ότι οι Έλληνες δε χάνουν ευκαιρία να κακομεταχειριστούν τους Εβραίους³⁵. το 1856 θα γράψει για τους προπηλακισμούς και την κακομεταχείριση που δέχθηκε ένας Εβραίος από τα Γιάννενα καθώς μετέφερε ένα παιδί στην οικογένειά του στην Κέρκυρα, όταν κατά τον πλουν προς το νησί το παιδί θα τραβήξει την προσοχή των επιβατών και γρήγορα θα εγερθούν υποψίες και θα διαδοθεί η φήμη εντός του πλοίου ότι επρόκειτο για ένα χριστιανόπουλο που είχε απαχθεί από τον Εβραίο³⁶. το 1858 ένας ανταποκριτής θα γράψει ότι ο εβραϊκός πληθυσμός της Κέρκυρας βρίσκεται στο έλεος των μισαλλόδοξων Επτανησίων, χωρίς καμιά προστασία είτε από την αγγλική είτε από την τοπική κυβέρνηση, ενώ το νομοθετικό σώμα του Ιονίου Κράτους αρνείται να περάσει οποιονδήποτε νόμο υπέρ τους³⁷. Το 1859 ο «Παρατηρητής» θα αναδημοσιεύσει είδηση της «Jewish Chronicle» ότι ο Moses Montefiore απέστειλε αναφορά στον Ύπατο Αρμοστή του Ιονίου Κράτους, προκειμένου να λάβει μέτρα, καθώς, όπως αναφέρει, ήταν «πρόδηλος ή οίκτρα εν Έπτανήσφ θέσις τῶν έβραίων»³⁸. Ο γνωστός Αγγλο-Εβραίος φιλόanthρωπος, που είχε επισκεφθεί την Κέρκυρα το 1855, είχε γίνει δεκτός από την εκεί εβραϊκή κοινότητα με τιμητικές εκδηλώσεις και είχε συνομιλήσει με τον Αρμοστή Young για τις παρενοχλήσεις που δέχονται οι Εβραίοι από τους Έλληνες³⁹. Παράλληλα, η Ντόρα Ντ' Ιστρία⁴⁰ υποστήριξε -στο βιβλίο της που εκδόθηκε το 1859- ότι «Η συνοικία τῶν Ἰουδαίων ἀπεχθής ἔνεκα τῆς ρύπαρότητος, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ βρετανική ἀνεξιθρησκεία δεν ἴσχυσε να καταστήσει τους Έβραίους εὐαισθητοὺς πρὸς πᾶν τό συντεῖνον πρὸς εὐζωίαν»⁴¹. Το 1860 ο «Παρατηρητής» θα αναρωτηθεί πώς είναι δυνατόν την ώρα που Εβραίοι καταλαμβάνουν σημαντικές θέσεις σε χώρες της Ευρώπης, ακόμα και στη Ρωσία, και απολαμβάνουν στο Ελληνικό Βασίλειο πλήρη πολιτικά δικαιώματα στο Ιόνιο Κράτος όχι μόνο δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα «ἀλλὰ δέν δύναται νά ζητήσωσι ἀπό τά καφφενεῖα μας ἕν ποτήριον ὕδατος διότι και τοῦτο τοῖς ἀρνοῦνται, δέν δύναται νά περιπατήσωσι ἡσύχως ἐκτός τῆς

³⁵ Σάκης Γκέκας, *Ξενοκρατία, Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στα Επτάνησα (1815-1864)*, Εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα, 2021, σ. 257.

³⁶ Preschel, *ό.π.*, σ. 53-54.

³⁷ Preschel, *ό.π.*, σ. 52.

³⁸ «Διάφορα», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 4 Απρ. 1859, σ. 4.

³⁹ Μετά από αυτή την συνάντηση η Γερουσία κατόπιν παρέμβασης του Αρμοστή θα αποφασίσει να καλύψει τα 2/3 του προϋπολογισμού της Ταλμούδ Τορά. Preschel, *ό.π.*, σ. 71.

⁴⁰ Ψευδώνυμο της Ελένης Γκίκα, Ρουμάνας φιλέλληνας συγγραφέα, που δημοσίευσε μελέτες για τα Ιόνια νησιά.

⁴¹ Dora d'Istria, *Αι Ιόνιοι νήσοι υπό την δεσποτείαν της Ενετίας και την Αγγλικήν προστασίαν και η εν αυταίς ελληνική ποιήσις μετά περιλήψεώς τινος της αρχαίας αυτών ιστορίας*, Αθήνα, 1859, σ. 98.

πόλεως διότι τούς λιθοβολούσι, δέν δύνανται άνευ τής συνδρομής τών χωροφυλάκων νά θάψωσιν τούς νεκρούς των, διότι μύριας λαμβάνουσι προσβολάς»⁴².

Πέρα όμως από τη στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων, τους θεσμικούς και μη αποκλεισμούς, τις διακρίσεις σε βάρος τους και τις προκαταλήψεις μερίδας του πληθυσμού εναντίον τους, είναι γεγονός ότι την περίοδο της Βρετανικής Προστασίας το βιοτικό επίπεδο των Εβραίων, όπως και του συνολικού πληθυσμού, βελτιώθηκε. Ο H.J.W. Jervis γράφει το 1852 ότι οι Εβραίοι βρίσκονται σε όλα τα επίπεδα της εμπορικής ζωής της πόλης από τα χαμηλότερα μέχρι τα υψηλότερα⁴³ και μονοπωλούν το λιανικό εμπόριο μεταξύ των νησιών κάτω από την εξουσία των Βρετανών⁴⁴. έτσι, η εβραϊκή συνοικία -«ρυπαρή» ή μη- στεγάζει μια ανώτερη τάξη εμπόρων κυρίως υφασμάτων και λινών, μια μεσαία τάξη τεχνιτών, κυρίως ραπτών, και πολυάριθμες κατώτερες τάξεις που εμπορεύονται παλιά ρούχα, είναι αχθοφόροι ή ναύτες και σύμφωνα με την Jewish Chronicle έχουν καταφέρει να ζουν σε άνετες συνθήκες -ακόμα και να πλουτίσουν- εν μέσω ενός πολύ φτωχού πληθυσμού⁴⁵.

Με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 1829 ο εβραϊκός πληθυσμός ανερχόταν στα 1838 άτομα που κατοικούσαν σε 186 σπίτια, σε 38 εκ των οποίων κατοικούσαν μαζί με 266 Χριστιανούς. Από τα 488 μέλη της κοινότητας που εργάζονταν 96 ήταν ράπτες, 76 έμποροι, 40 έμποροι ψιλικών, 39 αχθοφόροι, 34 παλιατζήδες, ενώ άλλοι καταγράφονται ως εμποροράπτες, βυρσοδέψες, καταστηματάρχες, καρεκλάδες και άλλα⁴⁶. Η ενασχόλησή τους με τον δανεισμό παρέμενε σημαντική, καθώς στο 37,6% των περιπτώσεων στις πράξεις δανεισμού με διάρκεια 2-4 μηνών που είναι καταγεγραμμένες για την περίοδο 1837-1841 οι δανειστές ήταν Εβραίοι⁴⁷. Η απογραφή του 1853 κατέγραψε περίπου 2.500 Εβραίους και μη δημογραφικές πηγές κάνουν λόγο για 4.500 με 6.000 Εβραίους στην Κέρκυρα την ίδια περίπου περίοδο⁴⁸. Προκειμένου να γίνει ευκολότερα κατανοητός ο σημαντικός ρόλος της κοινότητας στην οικονομική ζωή της πόλης λίγο πριν την

⁴² «Παρατηρητής, Κέρκυρα, 30 Ιουλ./ 11 Αυγ. 1860, σ. 1.

⁴³ H.J.W. Jervis, *History of the island of Corfu and of the Republic of the Ionian Islands*, Λονδίνο, 1852, σ. 261.

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 262.

⁴⁵ Γκέκας, ό.π., σ. 257.

⁴⁶ Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, ό.π., σ. 132-133.

⁴⁷ Δεσύλλας, ό.π., σ. 5.

⁴⁸ Sakis Gekas, «The Port Jews of Corfu and the ‘Blood Libel’ of 1891: A Tale of Many Centuries and of One Event», *Jewish Culture and History*, τμ. 7, τχ. 1-2, 2004, σ. 177.

Ένωση⁴⁹, έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι Εβραίοι αποτελούσαν το 47% του συνόλου των εργατών, το 40% του συνόλου των εμπόρων, το 27.5% των μικροπωλητών και των καταστηματαρχών και το 22% των τεχνιτών.

Κεφάλαιο 4 – Αστική τάξη και θεσμοί

4.1 Οικονομικός εκσυγχρονισμός και Εβραίοι

Στο ετερόκλητο εμπορικό σώμα της πρωτεύουσας του Ιονίου Κράτους, ο ρόλος των Εβραίων ήταν πολύπλευρος: αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομίας του λιμανιού, διατηρούσαν εμπορικά δίκτυα με Εβραίους άλλων λιμανιών, όπως η Βενετία και η Τεργέστη, ήταν πρωτοπόροι στον ιδιαίτερα επικερδή τομέα της ναυτασφάλισης με την ίδρυση ή τη συμμετοχή σε μετοχικές εταιρείες του κλάδου⁵⁰, κυριαρχούσαν στον πιστωτικό τομέα⁵¹ όπως και στις εξαγωγές ελαιολάδου⁵² και γενικά είχαν κατακτήσει μια προνομιούχα θέση στις εμπορικές υποθέσεις⁵³.

Έχει υποστηριχθεί ότι η έννοια της προόδου είναι κομβική, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο χαρακτήρας της κυρίαρχης ιδεολογίας που μεταφέρει η βρετανική παρουσία στο νέο «προστατευόμενο» μέλος της Αυτοκρατορίας. «Η “πρόοδος” [...] αποτελεί τη λέξη-κλειδί στη ρητορική των βρετανών αρμοστών αλλά και όσων αισθάνονται [...] φορείς του “νέου πνεύματος” που φέρνει η βρετανική εποχή»⁵⁴. Ο στόχος αυτός της «προόδου» δε νοηματοδοτούνταν μονοσήμαντα ως οικονομική άνοδος αλλά ως ένας συνολικότερος πολιτικός και κοινωνικός εκσυγχρονισμός, με βασικό όχημα για την επίτευξή του την οικονομική ανάπτυξη και συγκεκριμένα την εμπορική⁵⁵. Έτσι, η ίδρυση της Ιονικής Τράπεζας, του Εμπορικού Επιμελητηρίου, της Εμπορικής Λέσχης και του Χρηματιστηρίου, καθώς και η δημιουργία

⁴⁹ Με βάση τους εκλογικούς καταλόγους του 1865, στους οποίους καταγράφονταν τα επαγγέλματα όσων κατοίκων είχαν δικαίωμα ψήφου. Ένας αριθμός Εβραίων είχε επιλέξει να μην πάρει την ελληνική υπηκοότητα.

⁵⁰ Gekas, ό.π., σ. 183.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 172.

⁵² Συχνά κατηγορούνταν ότι μονοπωλούσαν αυτόν τον επικερδή εμπορικό τομέα μέσω της προαγοράς της παραγωγής από τους καλλιεργητές-οφειλέτες τους. Στο ίδιο, σ. 180.

⁵³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 183.

⁵⁴ Σάκης Γκέκας, «Θεσμοί και εξουσία στην πόλη της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», στο: *Ιστορ*, τχ. 15, 2009, σ. 155.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 156.

μετοχικών εταιρειών είναι τα σημεία ώσμωσης των προταγμάτων της βρετανικής εξουσίας και εκείνων των στρωμάτων που φιλοδοξούν να παίξουν κυρίαρχο ρόλο. Παράλληλα, αποτελούν και μια κοινωνική διαδικασία συλλογικής συμμετοχής και αυτοοργάνωσης πάνω στις οποίες σχηματοποιείται η ιεράρχηση και η εσωτερική συνοχή της εμπορικής τάξης⁵⁶.

Υπό αυτό το πρίσμα έχει ενδιαφέρον να μελετήσουμε κατά πόσο οι Εβραίοι έμποροι συμπεριλαμβάνονται ή εξαιρούνται από αυτές τις διαδικασίες, πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι τον ρόλο τους στην οικονομία του Ιονίου Κράτους και πώς εκπροσωπούν τα συμφέροντά τους συλλογικά -σε αντίθεση ή σε συνδυασμό με αυτά των υπολοίπων επιχειρηματικών ελίτ- σε μια περίοδο εντάσεων λίγα χρόνια πριν την ένωση με την Ελλάδα.

4.2 «Περί Παρέδρων Νόμος»

Με νόμο του 1857 οριζόταν ότι εκπρόσωποι της τάξης των εμπόρων οι οποίοι είχαν συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας τους και ασκούσαν το επάγγελμα του εμπόρου για τουλάχιστον πέντε χρόνια θα μπορούσαν να εκλεγούν για να στελεχώσουν τα εμποροδικεία του Ιονίου Κράτους⁵⁷. Σε αυτή την περίπτωση δε γινόταν κάποια ρητή αναφορά στο θρήσκευμα, στην πράξη όμως φαίνεται ότι οι Εβραίοι αποκλείστηκαν από την αρμόδια αρχή που συνέταξε τους καταλόγους με τα ονόματα των εμπόρων που είχαν τα προσόντα για να επιλεγούν στις παραπάνω θέσεις, παρόλο που εντός της πολυάριθμης τάξης των Εβραίων εμπόρων υπήρχαν πολλοί που εκπλήρωναν τους όρους εκλογής. Έτσι, σχεδόν έξι μήνες μετά την έκδοση του σχετικού νόμου, εκπρόσωποι της τοπικής εβραϊκής κοινότητας, απέστειλαν αίτημα στον Ύπατο Αρμοστή, προκειμένου να τους αναγνωριστεί το δικαίωμα συμμετοχής στη σύνθεση των εμποροδικείων⁵⁸ και συγκεκριμένα στον ρόλο του πάρεδρου-σύνδικου (assessor), καταγγέλλοντας το δημοτικό συμβούλιο για τη διάκριση σε βάρος τους και τονίζοντας τη σημαντική θέση της Κοινότητάς τους στις εμπορικές επιχειρήσεις της πόλης και της εμπορικής ζωής γενικότερα, υπερασπιζόμενοι τα συλλογικά τους συμφέροντα σε αντιπαράθεση με αυτά του υπόλοιπου επιχειρηματικού κόσμου του νησιού⁵⁹.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 159.

⁵⁷ «Νόμος περί συστάσεως παρέδρων κατά τάς συνεδριάσεις τῶν Μονομελῶν καὶ Τριμελῶν Ἐμποροδικείων», *Gazzetta Jonia*, 3/15 Αυγ. 1857, σ. 1.

⁵⁸ Varvaritis, ό.π. σ. 36-37.

⁵⁹ Sakis Gekas, «The Port Jews of Corfu and the ‘Blood Libel’ of 1891: A Tale of Many Centuries and of One Event», ό.π., σ. 179-181.

Μερικούς μήνες μετά από τη διαμαρτυρία των εκπροσώπων των Εβραίων εμπόρων στον ύπατο Αρμοστή, στις 8 Μαρτίου 1858, εμφανίζεται στον τοπικό Τύπο άρθρο το οποίο υπερασπίζεται τη στάση του τοπικού Εμπορικού Επιμελητηρίου. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι, αν και δεν είναι σκοπός του συντάκτη να αναπτύξει «τό περί Ἰσραηλιτῶν ζήτημα ὑπό ὅλας αὐτοῦ τάς ἀπόψεις [...] τό Συμβούλιον, ὄχι μόνον δέν ἔπραξεν ἀδικίαν ἀποκλεῖσαν τοὺς Ἰσραηλίτας ἐκ τῶν ἐκλογίμων, ἀλλ' ὅτι λίαν ἐπεικῶς ὑπέρ αὐτῶν ἐρμηνεῦσαν τόν Νόμον τοὺς συμπεριέλαβεν εἰς ἐκεῖνον τῶν ἐκλογέων» προσθέτοντας ότι, παρόλο που στον σχετικό «Περί Παρέδρων Νόμο» δε γίνεται κάποια ρητή αναφορά, συμπεραίνεται ότι το αρμόδιο συμβούλιο δε θα μπορούσε να δεχθεί «τούς Ἰσραηλίτας ὡς ἐκλογίμους» από τη στιγμή που «καλῶς ἢ κακῶς» δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα ούτε να τους «ὀψώσει μέχρι τοῦ δικαστικοῦ ὑπουργήματος», όταν οι νόμοι τους αποκλείουν ακόμα και από το δικηγορικό σύλλογο. Τέλος, υπογραμμίζει ότι σκοπός της απόφασης δεν ήταν «να θωπεύσει τάς προλήψεις τοῦ λαοῦ, διότι τοιαῦται παρ' ἡμῖν δέν ὑπάρχουσι, κι ἂν ὑπῆρχον, τό Συμβούλιον δέν ἤθελε ποτέ θυσιάσει εἰς αὐτάς, τά δικαιώματα μερίδος τινός τῆς κοινωνίας»⁶⁰.

Από την άλλη, η εφημερίδα «Ο Παρατηρητής», η οποία είχε υποστηρίξει το αίτημα των Εβραίων εμπόρων με το άρθρο της «Τό Ἐπαρχιακόν Συμβούλιον καί οἱ Ἰσραηλίται» στις 17 Φεβρουαρίου 1858⁶¹, επανέρχεται στο θέμα ένα μήνα μετά, στις 17 Μαρτίου, απαντώντας στις εξηγήσεις που έδωσε το Συμβούλιο επί του θέματος. Σε άρθρο με τίτλο «Τό Ἐπαρχιακόν Συμβούλιον Κέρκυρας καί ὁ Παρατηρητής» αμφισβητεί τον φιλελευθερισμό τον οποίο «ἐγκαυχᾶται» ότι επέδειξε το Συμβούλιο, υποδεικνύοντας ότι, όπως συμπεριέλαβε τους Εβραίους στον κατάλογο των εκλογέων, θα μπορούσε να τους συμπεριλάβει και σε αυτόν των εκλέξιμων, αφήνοντας στη Γερουσία «την τιμήν» να ακυρώσει την απόφασή του, σε περίπτωση που έκρινε ότι αυτή ερχόταν σε αντίθεση με το πνεύμα του νόμου⁶².

Τελικά, το διάβημα των Εβραίων εμπόρων είχε επιτυχία, καθώς το 1858 εξελέγη ένα μέλος της εβραϊκής κοινότητας στο εν λόγω δικαστήριο, θέση από την οποία αναγκάστηκε να παραιτηθεί λίγο καιρό μετά, αφού δεν είχε την απαραίτητη ευχέρεια στη χρήση της ελληνικής γλώσσας, που εκείνη την εποχή γινόταν σταδιακά η γλώσσα των δικαστηρίων και της διοίκησης⁶³.

⁶⁰ *Τα Καθημερινά*, Κέρκυρα, 8 Μαρ. 1858, σ. 1.

⁶¹ Varvaritis, ό.π.

⁶² «Τό Ἐπαρχιακόν Συμβούλιον Κέρκυρας καί ὁ Παρατηρητής», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 17 Μαρ. 1858.

⁶³ Gekas, ό.π., σ, 182

Το παραπάνω περιστατικό αποτελεί ένα καλό παράδειγμα τόσο των αποκλεισμών και των διακρίσεων που επέβαλε η Βρετανική Αρχή στις δραστηριότητες των Εβραίων όσο και του βαθμού που οι αποκλεισμοί αυτοί μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης και σε κάποιες περιπτώσεις να ξεπερνιούνται⁶⁴.

Επιπλέον, αν συνυπολογίσουμε ότι από τις συλλογικές προσπάθειες των Κερκυραίων εμπόρων να προωθήσουν τα συμφέροντά τους, μέσα από διάφορα αιτήματά τους στις βρετανικές αρχές απουσιάζουν ονόματα εβραίων εμπόρων και επαγγελματιών, μπορούμε να διακρίνουμε μια πόλωση του επιχειρηματικού κόσμου της Κέρκυρας σε θρησκευτική βάση⁶⁵, με τους Χριστιανούς επαγγελματίες να προσπαθούν να εκμεταλλευτούν το -περιοριστικό για τους Εβραίους- νομικό πλαίσιο, ώστε να αποκλείσουν τους Εβραίους ανταγωνιστές τους από επαγγελματικές και επιχειρηματικές ευκαιρίες.

4.3 Διαγραφή από τη «Borsa»

Στις 14 Απριλίου 1841 με μεγάλη επισημότητα και παρουσία του Ύπατου Αρμοστή Howard Douglas, του προέδρου της Βουλής και των Βουλευτών, του προέδρου Επιχωρίου Συμβουλίου και γενικά των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών του Κράτους μαζί με εκπροσώπους της εμπορικής ελίτ της πόλης, τοποθετήθηκε ο θεμέλιος λίθος του κτηρίου του Χρηματιστηρίου, σε οικόπεδο που παραχώρησε η Αρμοστεία σε κεντρικό σημείο της πόλης. Στις ομιλίες που ακολούθησαν και δημοσιεύτηκαν στην επίσημη εφημερίδα του κράτους, ο Αρμοστής τόνισε την πεποίθησή του ότι το νέο κτήριο θα συνεισφέρει στην πρόοδο και την εξάπλωση του εμπορίου και θα καταστεί σημείο συνάντησης «ἀξίων, μεγαλεπιβόλων καί ριψοκινδύνων ἐμπόρων»⁶⁶. Αν και δε γίνεται κάποια ρητή αναφορά στο δημοσίευμα, ανάμεσα σε αυτούς τους εμπόρους-μέλη της

⁶⁴ Sakis Gekas, «For better or for worse? A counter-narrative of Corfu Jewish history and the transition from the Ionian State to the Greek Kingdom (1815-1890S) στο *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ιωάννινα, 21-23 Μαΐου 2015)*, Μαχαίρα, Άννα, Παπαστεφανάκη, Λήδα (επίμ.), Ισνάφι, Ιωάννινα, 2016, σ. 164-165.

⁶⁵ Sakis Gekas, «The Port Jews of Corfu and the ‘Blood Libel’ of 1891: A Tale of Many Centuries and of One Event», ό.π.

⁶⁶ «Κερκυραϊκόν Χρηματιστήριον», *Gazzetta Jonia*, Κέρκυρα, 12/24 Απρ. 1841, σ. 10-15.

εμπορικής λέσχης που πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Χρηματιστηρίου ήταν και εκπρόσωποι της εβραϊκής εμπορικής κοινότητας⁶⁷. είκοσι χρόνια μετά τα δεδομένα θα είναι διαφορετικά.

Στις 30 Αυγούστου 1861, εμφανίζεται στην εφημερίδα «Εθνεγερσία» η είδηση ότι κάποιος «ἄφρων» ορθόδοξος έσκισε το πρώτο φύλλο των «Ισραηλίτικων Χρονικών» στην εμπορική λέσχη, με αποτέλεσμα να προκαλέσει την οργή ενός Εβραίου ο οποίος «έξέφερε τά εξ ἁμάξης κατά τοῦ ἐμπορικοῦ σώματος τῆς Κέρκυρας». Ο συντάκτης, αναφερόμενος στη συμπεριφορά του Χριστιανού, τη χαρακτηρίζει ως «ἄβέλτερον καί κοῦφον», δηλαδή ανόητη και ανούσια, ενώ για τον Εβραίο που αντέδρασε επιφυλάσσει πολύ βαρύτερους χαρακτηρισμούς· τον αποκαλεί «εβραϊκόν περικάθαρμα, ὅπερ ὄζον ἐτι ἐκ τοῦ βορβόρου ἐξ οὔ ἐξῆλθε τολμᾶ να ὑψώνει ἀγέρωχον την μικροσκοπικήν κεφαλήν του ὡς τόν ξηρόν ἄσταχυν ἐν μέσω λιμναζόντων ὑδάτων, και να περιῦβρίζει ἀσυστόλως τούς ἐγνωσμένους διά τήν τιμιότητα»⁶⁸.

Το περιστατικό πρέπει να λειτούργησε ως θρυαλλίδα προκειμένου να εκφραστεί ένα βαθύτερο χάσμα μεταξύ του εμπορικού κόσμου της Κέρκυρας, καθώς λίγες μέρες αργότερα -και συγκεκριμένα τη νύχτα της 12ης Σεπτεμβρίου- μετά από μια εκτεταμένη συνεδρίαση μέσα σε φορτισμένο κλίμα, ὅπως περιγράφεται σε αναλυτικό πρωτοσέλιδο ἄρθρο της εφημερίδας «Παρατηρητής», αποφασίστηκε η διάλυση του Εμπορικού Χρηματιστηρίου της πόλης και η σύσταση νέου χωρίς τη συμμετοχή των Εβραίων εταίρων. Η εφημερίδα «Νέα Εποχή» αναφέρει με συντομία και χωρίς εκτεταμένο σχολιασμό «Ἐνεκα ἀποτόμου τινός λέξεως, ἥς Ἐβραῖος τις συνδρομητής τῆς ἐμπορικῆς Λέσχης, εἶπεν κατά τῶν λοιπῶν μελῶν αὐτῆς χριστιανῶν, οὔτοι [...] ἐζήτησαν να συνέλθῃ ἅπαν τό σῶμα ἵνα ἀποφασίσῃ, ἐάν το Κατάστημα δύναται να διατηρηθῆ ἐν τῇ ἐνεστάτῃ διαφωνίᾳ τῶν μελῶν του»⁶⁹ και για τη συνεδρίαση που ακολούθησε «ἔξωθεν τῆς Λέσχης παρευρίσκετο πλῆθος λαοῦ ζητοκραυγάζοντος και ἐπιδοκιμάζοντος τήν πορείαν τῶν ψηφισάντων ὑπέρ τῆς διαλύσεως»⁷⁰.

Ο ὑπατος Αρμοστής Henry Storcks σε αναφορά τους προς τους ανωτέρους του, στις 15 Σεπτεμβρίου 1861, θα αναφερθεί στα γεγονότα του Χρηματιστηρίου ή «Borsa» της 12^{ης} Σεπτεμβρίου. Θα σημειώσει ότι η απόφαση της διάλυσης και της επανίδρυσης με παράλληλο

⁶⁷ *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 8/20 Οκτ. 1861, σ. 3.

⁶⁸ «Διάφορα», *Εθνεγερσία*, ὁ.π. σ.2

⁶⁹ «Διάφορα», *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 1 Σεπτ. 1861, σ. 4.

⁷⁰ «Διάφορα», *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 2 Σεπτ. 1861, σ. 2.

αποκλεισμό των Εβραίων εμπόρων οφείλεται σε λόγους οικονομικού ανταγωνισμού, καθώς οι Εβραίοι ελέγχουν σχεδόν πλήρως το εμπόριο ελαιόλαδου και κάποια μέλη του εμπορικού σώματος θεώρησαν ότι ο αποκλεισμός τους από το Χρηματιστήριο μπορεί να τους προκαλέσει κάποια ζημιά την οποία θα μπορούσαν οι Χριστιανοί έμποροι να εκμεταλλευτούν⁷¹.

Ο William Charteris ήταν Προτεστάντης ιεραπόστολος που έφτασε στην Κέρκυρα το 1845, προκειμένου να προωθήσει τους σκοπούς της ιεραποστολής του στην εβραϊκή κοινότητα του νησιού⁷². Οι ανταποκρίσεις του από την Κέρκυρα συχνά δημοσιεύονταν στην επίσημη περιοδική έκδοση της Αγγλικής Πρεσβυτεριανής Εκκλησίας, «English Presbyterian Messenger»⁷³. Στην ανταπόκρισή του σχετικά με τα γεγονότα του Χρηματιστηρίου αναγνωρίζει ως βασική αιτία του αναβρασμού και της διαγραφής όλων των Εβραίων μελών του το αίτημα για απόκτηση από την εβραϊκή κοινότητα ίσων δικαιωμάτων με τους υπόλοιπους πολίτες του Ιονίου Κράτους, όπως αυτό εκφράστηκε μέσω της εφημερίδας «Ισραηλίτικα Χρονικά»: χαρακτηριστικά έγραφε ότι την ημέρα της συνεδρίασης ένα αντίτυπο της εφημερίδας ήταν απλωμένο στο τραπέζι⁷⁴.

Στις 30 Σεπτεμβρίου 1861 η εφημερίδα «Παρατηρητής»⁷⁵ ενημερώνει ότι στις 29 του ίδιου μηνός ιδρύθηκε εκ νέου η Εμπορική Λέσχη αποκλείοντας στην ιδρυτική της διακήρυξη «πάντα μή πρεσβεύοντα Χριστιανικήν θρησκείαν» και με αφορμή αυτό στηλιτεύει σε σχετικό άρθρο της αυτή την εξέλιξη, θεωρώντας ότι όχι μόνο δεν τιμά την Ορθοδοξία και την Κέρκυρα, αλλά ότι συκοφαντεί και βλάπτει την υπόθεση της Ένωσης, ενώ κατονομάζει ως υπεύθυνους Χριστιανούς εμπόρους που κινήθηκαν από αντιζηλία και ιδιοτέλεια, εχθρούς του Μητροπολίτη Αθανάσιου⁷⁶ καθώς και τους Ριζοσπάστες και την εφημερίδα «Νέα Εποχή»⁷⁷.

⁷¹ Varvaritis, ό.π., σ. 39-41.

⁷² Στο ίδιο σ 39.

⁷³ 37 φύλλα της έκδοσης για την περίοδο 1856-1863 είναι διαθέσιμα στην ψηφιακή βιβλιοθήκη Theological Commons [<https://commons.ptsem.edu/>]. Από αυτά περιέχουν αναφορές, ανταποκρίσεις και επιστολές κυρίως του W. Charteris που αφορούν το έργο της ιεραποστολής στην εβραϊκή κοινότητα και γενικότερα στην Κέρκυρα τα τεύχη 1856, vol. 8, iss. 107 / 1858 vol. 10, iss. 126 / 1858, vol. 10, iss. 130 / 1859, vol. 11, iss. 133 / 1859, vol. 11, iss. 140 / 1859, vol. 11, iss. 143 / 1860, vol. 12, iss. 145 / 1860, vol. 12, iss. 156 / 1861, vol. 13, iss. 159 / 1861, vol. 13, iss. 161 / 1862, vol. 14, iss. 174 / 1862, 14, iss. 179 / 1862, vol. 14, iss. 180 / 1863, vol. 15, iss. 181 / 1863, vol. 15, iss. 184 / 1863, vol. 15, iss. 185 / 1863, vol. 15, iss. 186 / 1863, vol. 15, iss. 188. (ανάκτηση 21/3/2024)

⁷⁴ Varvaritis, ό.π., σ. 40-41.

⁷⁵ «Δύο λέξεις ἐν ὀνόματι τοῦ πολιτισμοῦ!», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 30 Σεπτ./12 Οκτ. 1861, σ. 1-2.

⁷⁶ Ο οποίος είχε εκδώσει την γνωστή εγκύκλιο, που καταδίκασε κάθε μορφή παρενόχλησης των Εβραίων της Κέρκυρας.

⁷⁷ «Ενωτική» εφημερίδα, όπως και η «Εθνεγερσία», συνδεδεμένη με το «Νέο» Ριζοσπαστικό κόμμα.

Παρουσιάζοντας τα γεγονότα της συνεδρίασης της 12^{ης} Σεπτεμβρίου υπογραμμίζει τον ρόλο που έπαιξαν «οί οπαδοί τοῦ λεγομένου ρίζοσπαστισμοῦ» οι οποίοι, όπως αναφέρεται, αν και δεν ήταν μέλη της Λέσχης, συνέρρευσαν στον χώρο της συνεδρίασης, αποδοκίμαζαν και σφύριζαν όσους εκφράζονταν κατά της διάλυσης της Λέσχης και επιδοκίμαζαν και χειροκροτούσαν όσους μέσω της διάλυσής της ήθελαν τον αποκλεισμό των Εβραίων συνεταίρων. Οι Εβραίοι και κάποιοι Χριστιανοί έμποροι διαμαρτυρήθηκαν ότι σύμφωνα με το καταστατικό δεν προβλεπόταν η δυνατότητα διάλυσης της Λέσχης με απλή ψηφοφορία και αποχώρησαν. Τελικά, με ψήφους 29 υπέρ και 6 κατά, η Εμπορική Λέσχη Κέρκυρας αποφάσισε την αυτοδιάλυσή της.

Τα αρνητικά από αυτή την εξέλιξη σύμφωνα με τον «Παρατηρητή» είναι πολλά και σημαντικά. Πρώτον οι «ἐξωσθέντες δὲν ἦσαν οἱ τυχόντες» αλλά άνθρωποι αξιότιμοι με εικοσαετή παρουσία στη Λέσχη, με παιδεία, εμπορικές γνώσεις και ακέραιο χαρακτήρα, που έχουν ωφελήσει τον τόπο και η παρουσία τους είναι τιμητική όχι μόνο για την Εμπορική Λέσχη αλλά και για την πατρίδα και την εθνικότητα «εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν»· δεύτερον, οι Κερκυραίοι παρουσιάζονται ως «ἀνάξιοι ἐλευθερίας», αφού δείχνουν «εἰς τὴν πολιτισμένην Εὐρώπῃ» ότι αποστρέφονται τις βασικές αρχές που αυτή πρεσβεύει· και τρίτον, αμαυρώνει την εικόνα όλων των Ελλήνων, αφού όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, αν στην Κέρκυρα «εἰς ἣν ὁ πολιτισμός εἶναι ἀρχαιότερος πάσης ἄλλης Ἑλληνικῆς πόλεως» λαμβάνουν χώρα τέτοιες μεσαιωνικές σκηνές, μπορεί ο καθένας να υποθέσει ότι η αποστροφή της προόδου, της ελευθερίας και της ανεξίτηρσκειάς «ἐνυπάρχει εἰς τὴν λοιπὴν Ἀνατολήν»⁷⁸. ειδικά σε μια περίοδο που, όπως σημειώνει, η Αγγλία έχει στους κόλπους του κοινοβουλίου της «Ἰσραηλίτας», στη Γαλλία γίνονται υπουργοί, η Ιταλία «διὰ νὰ δείξῃ εἰς τὴν Εὐρώπῃν ὅτι εἶναι πολιτισμένη [...] και ὅπως καταψεύσῃ τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀνέδειξεν εἰς τὴν πρώτην ἐλευθέραν Ἰταλικὴν βουλήν ἐξ βουλευτῶν Ἰσραηλίτας», η ορθόδοξη Ρωσία αναδεικνύει Εβραίους σε ανώτατα αξιώματα και κυρίως η ελεύθερη Ελλάδα δεν κάνει καμιά διάκριση στη βάση του θρησκευάτος και οι ελεύθεροι Έλληνες αποκαλούν «τους Ἰσραηλίτας ἀδελφοὺς». Για όλα τα παραπάνω, τα οποία σπιλώνουν το όνομα της Κέρκυρας στην Ευρώπη, η εφημερίδα θεωρεί υπεύθυνους τους Ρίζοσπάστες⁷⁹.

Για τον λόγο αυτό ο συντάκτης δηλώνει ότι αισθάνεται την ανάγκη να καταστήσει γνωστό στην Ευρώπη ότι το «βάρβαρον κίνημα τῆς 12^{ης} Σεπτεμβρίου» είναι κίνημα λίγων ατόμων που δεν

⁷⁸ «Δύο λέξεις ἐν ὀνόματι τοῦ πολιτισμοῦ!», ὁ.π.

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 1.

αντιπροσωπεύουν την Κέρκυρα και ότι τόσο οι Κερκυραίοι όσο η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία και ολόκληρη η ελληνική φυλή προάγουν τις αρχές της προόδου, της ελευθερίας, της ανεξιθρησκίας και του πολιτισμού⁸⁰. Στο φύλλο της 8^{ης} Οκτωβρίου το ίδιο εκτενές δημοσίευμα αναδημοσιεύεται μεταφρασμένο στα Ιταλικά, «ὅπως καί οἱ ξένοι ἐκτιμήσωσιν [...] καί πεισθῶσιν ὅτι ὁ Ἕλληνας καί ὁ Ὀρθόδοξος οὐδόλως διαφέρει τῶν λοιπῶν Εὐρωπαίων [...] καί ὅτι ἡ Ἑλληνική φυλή εἶναι ἀξία ἐλευθερίας καί ἐνώσεως»⁸¹.

Στο ίδιο φύλλο της 8ης Οκτωβρίου⁸² δημοσιεύεται και μια επιστολή μέλους της Εμπορικής Λέσχης, η οποία υπερασπίζεται την απόφαση για διάλυση της Λέσχης, απορρίπτοντας ως ανυπόστατες τις κατηγορίες περί θρησκευτικής μισαλλοδοξίας και εμπορικής αντιζηλίας μεταξύ των μελών και σημειώνοντας ότι η αιτία της διάλυσης της Λέσχης δεν ήταν άλλη από την ανάρμοστη διαγωγή ορισμένων Εβραίων εμπόρων-μελών της Λέσχης, με την πρόσθετη σημείωση ότι οι σκέψεις για διάλυσή της είχαν αρχίσει μεταξύ των μελών πριν το περιστατικό του σκισίματος των «Ισραηλίτικων Χρονικών».

Αρχικά, ο συντάκτης της επιστολής σημειώνει ότι από την ίδρυση της Λέσχης, το 1840, έγιναν δεκτοί να συμμετέχουν ως συνεταίροι πολλοί Εβραίοι έμποροι, χωρίς να αποτελεί εμπόδιο η θρησκεία τους τόσο στη συμμετοχή τους όσο και στην ανάδειξή τους σε διάφορα αξιώματα στη διοίκηση της Λέσχης, κάτι που αποτέλεσε την πρώτη ώθηση για την ελευθερία «την όποιαν σήμερον οἱ Ἰσραηλιταὶ ἀπολαμβάνουσιν» και για αυτό τον λόγο θα έπρεπε να ευγνωμονούν τους εμπόρους της Κέρκυρας· διότι με την πράξη τους αυτή κατέδειξαν ότι «το διάφορον θρήσκευμα οὐδόλως δύναται νά χαλαρώσῃ τούς δεσμούς τῆς φιλίας». Με το πέρασμα των ετών όμως έγιναν συνεταίροι και «ἕτεροι Ἰουδαῖοι οἵτινες δυστυχῶς μεγάλως διέψευσαν τὰς προσδοκίας τῆς Ἑταιρίας», καθώς διέπρατταν «μεγάλας ἀταξίας», τις οποίες δεν απαριθμεί -για λόγους σεβασμού των αναγνωστών, όπως αναφέρει- και προκαλούσαν μεγάλη λύπη στους Χριστιανούς εμπόρους τα «δεινά ἀποτελέσματα τῆς ὄντως ἀναγώγου διαγωγῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκείνων συνεταίρων», σε βαθμό που τους άφηναν μόνο δύο επιλογές: ἡ «να ἔλθωσιν εἰς τὰς χεῖρας», κάτι που δεν τους το επέτρεπε ούτε η αγωγή τους ούτε η κοινωνική τους θέση, ἡ να «λάβωσι τό μέτρον τῆς διαλύσεως τῆς Ἑταιρίας». Ἐτσι, ἐνῶ μεταξύ των Χριστιανῶν συνεταίρων γίνονταν σκέψεις για

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 2.

⁸¹ «Due parole in nome dell' incivilimento», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 8/20 Οκτ. 1861, σ. 2.

⁸² *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 8/20 Οκτ. 1861, σ. 3.

διάλυση της Λέσχης, όταν κάποιος έσκισε ένα αντίτυπο των «Ισραηλίτικων Χρονικών», οι Εβραίοι έμποροι την επόμενη μέρα έστειλαν αστυνομικό για να βρει τον δράστη της «προσβολής». Αυτό περιγράφεται σαν τη σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι αφού, όπως αναφέρθηκε και στις περισσότερες ομιλίες-όσων τουλάχιστον ήταν υπέρ της διάλυσης- κατά την συνεδρίαση της 12ης Σεπτεμβρίου, η διάλυση της Λέσχης ήταν επιβεβλημένη «διότι εξέλειπεν ή όμόνοια μεταξύ τῶν συνεταίρων ἔνεκα τῆς διαγωγῆς τινῶν Ἰσραηλιτῶν».

Η επιστολή ακολουθείται από απάντηση του συντάκτη του «Παρατηρητή», ο οποίος χαρακτηρίζει ως μη πειστικές τις αφηγήσεις σχετικά με την κακή συμπεριφορά των Εβραίων, καθώς -όπως γράφει- αν η συμπεριφορά ορισμένων εμπόρων ήταν προβληματική, τότε θα μπορούσαν να ληφθούν πειθαρχικά μέτρα εναντίον τους· ή, ακόμα και αν ήταν απαραίτητη η διάλυση και η επανίδρυση της Λέσχης, θα ήταν δυνατόν να εξαιρεθούν από τη νέα σύσταση συγκεκριμένοι έμποροι και όχι όλοι όσοι δεν πρεσβεύουν τη χριστιανική θρησκεία. Σκοπός της όλης διαδικασίας σύμφωνα με την εφημερίδα, ήταν να αποκλειστούν «οί Ἰσραηλιται ἀδιακρίτως», οι οποίοι μάλιστα έδειξαν και ιδιαίτερη σύνεση και μετριοπάθεια, αφού «καί τούς τρόπους καί τά μέσα εἶχον ὅπως διά τῆς Ἑυρωπαϊκῆς δημοσιογραφίας ἐκδικηθῶσι τήν ὁποίαν ἔλαβον ὕβριν», αλλά δεν το έπραξαν, γιατί δεν ήθελαν να βλάψουν «τήν γεννητήριον αὐτῶν γῆν» για χάρη λίγων ανθρώπων.

4.3.1 Εμπορική Λέσχη «Πρόοδος»

Στο επόμενο φύλλο η εφημερίδα «Παρατηρητής» ανακοινώνει «μετ' εὐχαριστήσεως» την ίδρυση μιας νέας εμπορικής λέσχης στην οποία συμμετέχουν Χριστιανοί και Εβραίοι έμποροι και την παρουσία μεταξύ των πρώτων τριών προέδρων της του γνωστού Εβραίου εμπόρου Αβραάμ Δε Σέμου⁸³, ενώ στην πρώτη σελίδα φιλοξενεί άρθρο με τίτλο «Ἀνεξιθρησκεία ἐν Ῥωσσία» προκειμένου, όπως αναφέρει, να αποδείξει ότι η «ἀντικοινωνική και βάρβαρος» έξωση των Εβραίων από τη λέσχη αντίκειται στο πνεύμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας⁸⁴. Δύο εβδομάδες αργότερα η εφημερίδα επαινεί το διάβημα ενός Χριστιανού εμπόρου να προτείνει στην «παλαιά» εμπορική λέσχη την κατάργηση του πολυσυζητημένου άρθρου το οποίο απέκλειε τους Εβραίους

⁸³ «Διάφορα», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 14/26 Οκτ. 1861, σ. 4.

⁸⁴ «Ἀνεξιθρησκεία ἐν Ῥωσσία», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 14/26 Οκτ. 1861, σ. 1-2.

από τις τάξεις της καθώς και την κατοπινή του απόφαση να ενταχθεί στη νέα Λέσχη⁸⁵ μετά την καταψήφιση της πρότασής του⁸⁶. Στο αμέσως επόμενο φύλλο δημοσιεύει επιστολή ενός ακόμα μέλους της «παλαιάς» λέσχης που υποστηρίζει ότι παραπλανήθηκε, όταν υπέγραφε το καταστατικό της Λέσχης, το οποίο προέβλεπε την έξωση των Εβραίων από αυτή, καθώς θεώρησε ότι επρόκειτο να εξαιρεθούν μόνο συγκεκριμένοι εταίροι και όχι «ἐν γένει οἱ Ἰσραηλιῖται»⁸⁷.

Τα επίσημα εγκαίνια της «Εμπορικής Λέσχης της Προόδου», όπως ονομάστηκε η νέα λέσχη η οποία ιδρύθηκε με την συμμετοχή Χριστιανών και Εβραίων⁸⁸, ανακοινώθηκαν από τον «Παρατηρητή» με μεγάλη ικανοποίηση, καθώς με αυτόν τον τρόπο αποκαταστάθηκε, όπως αναφέρει, όχι μόνο η αδικία που υπέστησαν οι Εβραίοι, αλλά και το όνομα της Ελλάδας και της Ορθοδοξίας⁸⁹. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην ομιλία του Εβραίου Αβραάμ Δε Σέμου, ενός εκ των προέδρων της Λέσχης, ο οποίος σημείωσε ότι η ίδρυση της νέας Λέσχης αποδεικνύει ότι οι Κερκυραίοι βαδίζουν στον δρόμο της προόδου «ἄνευ διακρίσεως θρησκευματος». Η εφημερίδα σημειώνει ότι με αυτό το γεγονός δίνεται τέλος στο «μεσαιωνικόν» περιστατικό της 12^{ης} Σεπτεμβρίου. Οχτώ μήνες μετά τη διάλυση της «παλαιάς» Λέσχης, στις 12 Μαΐου 1862, θα αναφερθεί και πάλι στη «Νέα Εμπορική Λέσχη», για να αναγγείλει τη μετεγκατάστασή της σε νέο κτήριο, σε κεντρικότερη θέση, και να εξάρει τη «δραστηριότητα και τον ζήλον» του προεδρείου της⁹⁰.

Η ιδιαίτερη απόφαση της διαγραφής των Εβραίων εμπόρων της πόλης από το Χρηματιστήριο της Κέρκυρας ήταν μια κίνηση αποκαλυπτική του διχασμού του επιχειρηματικού κόσμου της Κέρκυρας σε θρησκευτική βάση, ενώ συνδυασμένη και με τη ρητορική που υιοθετήθηκε από μερίδα του τύπου είχε στοιχεία έκφρασης ενός οικονομικού/πολιτικού αντισημιτισμού σε αντιδιαστολή με τον μεσαιωνικό/θρησκευτικό⁹¹. Ένας νεωτερικός αντισημιτισμός, ο οποίος αρχίζει να εμφανίζεται, χωρίς να εξαλείφει την παλιά θρησκευτική περιφρόνηση προς τον

⁸⁵ Στην οποία συμμετείχαν και Εβραίοι.

⁸⁶ «Διάφορα», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 28 Οκτ./9 Νοεμ. 1861, σ. 3.

⁸⁷ *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 4/16 Νοεμ. 1861, σ. 4.

⁸⁸ «Την ῥηθεῖσαν ἐσπέραν συνήλθον 64 συνέταιροι, ἐξ ὧν 54 Χριστιανοὶ καὶ 20 Ἰσραηλιῖται», προφανῶς πρόκειται για λάθος. *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 11/23 Νοεμ. 1861, σ. 1.

⁸⁹ *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 11/23 Νοεμ. 1861, σ. 1-2.

⁹⁰ «Ἡ Νέα Ἐμπορική Λέσχη», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 12/24 Μαΐ. 1862, σ. 4.

⁹¹ Σάκης Γκέκας, ό.π.

Ιουδαϊσμό, όμως σε κάθε περίπτωση, τουλάχιστον σε ιδεολογικό επίπεδο, εμφανίζεται να εκκινεί από κοσμική βάση⁹².

Κεφάλαιο 5 – Εβραιοφοβία και αντιεβραϊσμός

5.1 Αντιεβραϊκοί μύθοι

Οι διάφορες αφηγήσεις που υπήρχαν ήδη από τον αρχαίο κόσμο και είχαν στόχο την αρνητική αναπαράσταση των Εβραίων μπορούν λιγότερο ή περισσότερο να συνοψιστούν σε μερικούς βασικούς αντιεβραϊκούς μύθους, οι οποίοι αποτελούν και τον πυρήνα της εβραιοφοβίας. Στην προμετωπίδα του χριστιανικού αντιεβραϊσμού βρίσκεται η κατηγορία της θεοκτονίας⁹³. Οι Εβραίοι, δεδομένης της σημασίας που έχει το κείμενο της Καινής Διαθήκης στη συνείδηση των Χριστιανών, καταγράφονται για αιώνες ως ο λαός που διέπραξε το υπέρτατο αμάρτημα του να μην αναγνωρίσει και τελικά να σκοτώσει τον Μεσσία που ήρθε στη Γη για τη σωτηρία του· ένας λαός που θα έπρεπε, ωστόσο, να γίνεται ανεκτός ως ζωντανή μαρτυρία της δικαιοσύνης της χριστιανικής θρησκείας⁹⁴. Έτσι, για τους Χριστιανούς η καταδίκη των Εβραίων είναι σταθερά παρούσα και ειδικά κατά την περίοδο του εορτασμού του Πάσχα ενεργοποιείται ακόμα και αν δεν υπάρχουν Εβραίοι γύρω τους⁹⁵.

5.2 Έθιμα του Πάσχα

Οι Κερκυραίοι σύμφωνα με έναν Άγγλο ευγενή που είχε επισκεφθεί το νησί φαίνεται να διατηρούν ενάντια στη μνήμη του Ιούδα ένα μίσος μεγαλύτερο από ό,τι μπορεί να εντοπιστεί στα έθιμα άλλων Χριστιανών, ενώ το έθιμο του λιθοβολισμού του Ιούδα τηρείται ευλαβικά κάθε παραμονή του Πάσχα, όταν με την εκπυρσοκρότηση ενός όπλου δίνεται το σύνθημα για να πεταχτούν από

⁹² Varvaritis, ό.π., σ. 41

⁹³ Πιέρ-Αντρέ Ταγκυέφ, *Τι είναι αντισημιτισμός*, Εστία, Αθήνα, 2015, σ. 32-33.

⁹⁴ Istvan Deak, «Antisemitism in Eastern Europe (Excluding Russia and the Soviet Empire) since 1848», στο *Antisemitism: A History*, Lindemann, Albert S.- Levy, Richard S. (επιμ.), Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 2010, σ. 225.

⁹⁵ Σταύρος Ζουμπουλάκης, «Χριστιανισμός και αντισημιτισμός πριν και μετά το ολοκαύτωμα», στο *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ιωάννινα, 21-23 Μαΐου 2015)*, Μαχαίρα, Άννα - Παπαστεφανάκη, Λήδα (επιμ.) Ισνάφι, Ιωάννινα, 2016, σ. 306.

τα παράθυρα όλα τα ραγισμένα ή παλιά πήλινα σκεύη τα οποία διατηρούνται όλη την χρονιά για να πεταχτούν εκείνη τη μέρα⁹⁶, λιθοβολώντας συμβολικά τον προδότη Ιούδα⁹⁷. ταυτόχρονα ρίχνονται πυροβολισμοί και πυροτεχνήματα, σφάζονται αρνιά στους δρόμους, καταστήματα κλείνουν και οι Εβραίοι εξαφανίζονται. Πρόκειται για ένα παιδιάστικο και βάρβαρο έθιμο, όπως γράφει με αγανάκτηση, το οποίο στην Αθήνα δε θα επιτρεπόταν από την αστυνομία, ενώ στην υπό Βρετανική Προστασία Κέρκυρα συνεχίζεται απαραμείωτο⁹⁸.

Στην εφημερίδα «Νέα Εποχή», ο αρθρογράφος υπεραμύνεται των τοπικών εθίμων αναφέροντας ότι τόσο στα άλλα νησιά του Ιονίου όσο και στην Αγγλία καθώς και σε διάφορα μέρη του κόσμου υπήρχαν «άτοπα και γελοία έθιμα» που συχνά έχουν και αρνητικά αποτελέσματα, αλλά κανείς δεν τους κατηγορεί ως βάρβαρους και μισαλλόδοξους. Κατά την ερμηνεία του, η εκπυρσοκρότηση του όπλου απλώς σηματοδοτεί την έναρξη των εορτασμών με μουσική και ενθουσιασμό, η σφαγή των αμνών συμβολίζει τον θάνατο του Ιησού, ενώ οι γυναίκες «ρίπτουσι από τῶν παραθύρων αὐτῶν πεπαλαιωμένα ἀγγεῖα» απαγγέλοντας «Ἀναστήτω ὁ θεός και διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ» το έθιμο, επομένως, ναι μεν «τείνει ἀληθῶς κατά τῶν Ἑβραίων. Ἀλλά τοῦτο γίνεται συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἡσαΐου». Παράλληλα, αν και ο ίδιος παραδέχεται ότι θα ήταν «εὐχῆς ἔργον ὁ λαὸς ἀφ' ἑαυτοῦ» να «ἔβλεπεν ἄτοπα τινὰ» που προκαλούνται από αυτές τις συνήθειες και να έπαυε «τοιαύτας ἐπιδείξεις», θεωρεί όμως απαράδεκτο να το απαιτεί «ὁ Ἑβραῖος ἀρθρογράφος [...] διότι τον δυσαρεστεῖ ἢ διότι κατ' αὐτοῦ τείνει»⁹⁹.

Πάντως, μέσα σε λίγους μήνες από την εγκαθίδρυση της Αγγλικής Αρχής στο νησί εκδίδονται και δημοσιεύονται στην επίσημη εφημερίδα του Ιονίου Κράτους δύο διαταγές που αφορούν τον εβραϊκό πληθυσμό του νησιού. Και οι δύο αναφέρονται στην περίοδο των εορτασμών του Πάσχα, εκ των οποίων η πρώτη απαγορεύει στους Εβραίους για λόγους «δημόσιας ειρήνης» την κυκλοφορία εκτός της συνοικίας τους από την Μ. Παρασκευή μέχρι την Τρίτη μετά το Πάσχα, με

⁹⁶ Η Εβραιοκερκυραία Νάτα Γκατένιο-Όσμο στο βιβλίο της «Από την Κέρκυρα στο Μπικενάου και στην Ιερουσαλήμ» γράφει: «Αυτός ο αντισημιτισμός γινόταν αισθητός όταν το πεσάχ συνέπιπτε με το Πάσχα των Χριστιανών. Την εβδομάδα που προηγείτο της γιορτής έκλειναν οι Χριστιανοί τα παράθυρα των σπιτιών τους και όταν τα άνοιγαν, πετούσαν στο δρόμο πήλινα δοχεία και άλλα αντικείμενα που μάζευαν όλο τον χρόνο, φωνάζοντας: "Στα κεφάλια των Εβραίων, στα κεφάλια των Εβραίων". Nata Gattegno – Osmo, *Από την Κέρκυρα στο Μπικενάου και στην Ιερουσαλήμ, η ιστορία μιας Κερκυραίας*, Αθήνα, Γαβριλήδης, 2005, σ. 22.

⁹⁷ George William Hamilton Fitzmaurice, *Four years in the Ionian Islands: Their Political and Social Condition. With a History of the British Protectorate*, τμ.1, Chapman & Hall, Λονδίνο, 1864, σ. 47-48.

⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 312.

⁹⁹ «Ἡ πρὸς τον Ἑβραῖον ἀρθρογράφον ἀπάντησις μας. Ἀρθρον Β΄», *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 8 Ιουλ. 1861, σ. 3-4.

εξαιρέση τους γιατρούς, τις μαίες κ.ά.¹⁰⁰. ενώ η δεύτερη, ορίζει ότι όποιος προσβάλλει ή βλάπτει «τους Ισραηλίτες ή την περιουσία τους θα συλληφθεί και θα αντιμετωπιστεί ως ένοχος για την διασάλευση της δημόσιας ειρήνης»¹⁰¹, αφού αναφέρει ότι και κατά το παρελθόν έχουν σημειωθεί διάφορες ταραχές μεταξύ των δύο κοινοτήτων κατά τις ημέρες της Μ. Εβδομάδας.

5.3 «Συκοφαντία του Αίματος»

Με το Πάσχα συνδέεται και ένας δεύτερος αντιεβραϊκός μύθος, αυτός της τελετουργικής ανθρωποθυσίας¹⁰², ο οποίος στην εκδοχή που ήταν διαδεδομένη στη λαϊκή φαντασία των Ελλήνων ήθελε τους Εβραίους να χρησιμοποιούν το αίμα παιδιών χριστιανών για την παρασκευή των αζύμων του Πεσάχ¹⁰³. μύθος ο οποίος αναβίωσε εντυπωσιακά ειδικά κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και είχε σαν αποτέλεσμα πολυάριθμες αιματηρές επιθέσεις κατά των Εβραίων στη Ρωσία, στα Βαλκάνια¹⁰⁴ και στην Ανατολική Ευρώπη¹⁰⁵.

Η είδηση για ένα τέτοιο περιστατικό από το Galați («Γαλάζιον») ¹⁰⁶ της Νότιας Μολδαβίας εμφανίζεται στο φύλλο του «Παρατηρητή» της 18^{ης} Απριλίου 1859. Η είδηση αναφέρει ότι προκλήθηκαν ταραχές με αφορμή τη διάδοση ότι «δεκαετής νεανίας εϋρέθη εις ύπόγειον καθημαγμένος, υπό τινος Έβραίου ὅπως λάβη τό αίμα αὐτοῦ τό χρησιμεῦον δῆθεν διά τας εορτάς τοῦ Πάσχα» προσθέτοντας ότι η φήμη δεν είχε καμιά υπόσταση, αλλά διαδόθηκε από κακοποιούς με σκοπό να «ὑπεξαιρέσωσι χρήματα και πράγματα τῶν ἐδῶ κατοικούντων πλουσίων Έβραίων», ενώ σημειώνει ότι αντίστοιχα περιστατικά είχαν σημειωθεί και στο Βουκουρέστι και στη Σμύρνη, πάλι με σκοπό την κλοπή¹⁰⁷.

¹⁰⁰ «Notificazione», *Gazzetta Jonia*, Κέρκυρα, 27 Απρ. 1816, σ. 1.

¹⁰¹ «Proclamazione», *Gazzetta Jonia*, Κέρκυρα, 29 Μαρ. 1817, σ. 1.

¹⁰² Ταγκυέφ, ὁ.π., σ. 32.

¹⁰³ Πρόκειται για το εβραϊκό Πάσχα, όπου εορτάζεται η έξοδος από την Αίγυπτο.

¹⁰⁴ Φωτεινή Αμπατζόγλου, «Η “συκοφαντία του αίματος” και οι Έλληνες συγγραφείς», στο *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ιωάννινα, 21-23 Μαΐου 2015)*, Μαχαίρα, Άννα, Παπαστεφανάκη, Λήδα (επιμ.) Ισνάφι, Ιωάννινα, 2016, σ. 78

¹⁰⁵ Deak, ὁ.π., σ. 217-218.

¹⁰⁶ Λιμάνι με σημαντική παρουσία Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων εμπόρων.

¹⁰⁷ «Εξωτερικά», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 18 Απρ. 1859, σ. 6.

5.4 Βεβήλωση εβραϊκού νεκροταφείου

Το Πάσχα του 1861, σύμφωνα με τον «Παρατηρητή», οι λιτανείες των Βαΐων και της Μ. Παρασκευής πραγματοποιήθηκαν «μετά τῆς μεγαλυτέρας ἡσυχίας καί τάξεως» αποδεικνύοντας «πόσον συνειρτός καί φιλήσυχος εἶναι ὁ Ἑπτανήσιος λαός» διαψεύδοντας τους «εχθρούς» του ίδιου και της «Ἑλληνικότητος»¹⁰⁸. Τη Μ. Παρασκευή, ὅμως, εἶχε σημειωθεί ἕνα ἀκόμα περιστατικό βεβήλωσης του εβραϊκού νεκροταφείου, το οποίο θα εμφανιστεῖ στις σελίδες του τοπικού τύπου, θα προκαλέσει συζητήσεις και θα αναγκάσει τον Μητροπολίτη Κέρκυρας να εκδώσει εγκύκλιο που θα καταδικάζει το γεγονός.

Αρχικά η εἴδηση εμφανίστηκε στην εφημερίδα της Τεργέστης¹⁰⁹ «Il Diavoletto». Η εφημερίδα «Εθνεγερσία» θα γράψει τηλεγραφικά: «Ἰσραηλίτης τις μᾶς συκοφαντεῖ εἰς τόν Diavoletto. Περί τούτου εἰς τό ἐπόμενον»¹¹⁰. Οἱ εκπρόσωποι της εβραϊκῆς κοινότητας της Κέρκυρας συνέταξαν ἐπιστολή προς την ἰταλική εφημερίδα, ἀντίγραφο της ὁποίας στα ἑλληνικά και τα ἰταλικά δημοσίευσε ὁ «Παρατηρητής» καταδικάζοντας το γεγονός, ἐνῶ η «Εθνεγερσία» θα τη δημοσιεύσει μόνο στα ἰταλικά. Στην ἐπιστολή αναφέρεται ὅτι τα γεγονότα παρουσιάστηκαν με υπερβολικό τρόπο, ἐνῶ σημειώνεται ὅτι η ἀποδοκιμασία του περιστατικού ἦταν καθολική και «Αἱ Ἀρχαί τοῦ τόπου προσπαθοῦσι μετά ζήλου ν' ἀνακαλύψωσι τοὺς αὐτουργούς»¹¹¹. Η «Εθνεγερσία», που θα δηλώσει ὅτι η ἐν λόγω ἐπιστολή την ἀπαλλάσσει ἀπό το καθήκον να «ψάλλει τον ἐξάψαλμο» στον «Ἰουδαῖον» ἀρθρογράφου που συκοφάντησε τους Κερκυραίους, συστήνει στους υπογράψαντες την ἐπιστολή να σκεφτοῦν το ἐνδεχόμενο οἱ συλητές του νεκροταφείου τους να μὴν ἦταν ὀρθόδοξοι¹¹². Η εφημερίδα «Νέα Εποχή» θα ἀφήσει ἀνοιχτό το ἐνδεχόμενο η βεβήλωση να ἐγίνε ἀκόμα και ἀπό τους ἰδίους τους Εβραίους «ἵνα πετύχωσιν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὅ,τι δέν ἠδυνήθησαν μέχρι τοῦδε». Ἀν και θα δηλώσει ἰκανοποίηση για την ἐπιστολή «τῶν διασημοτέρων τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινότητος ἀνδρῶν», θα καταφερθεῖ με ἐντονα ἀντιεβραϊκή ρητορική κατὰ του ἀρθρογράφου της «Diavoletto». Οἱ πρώτες γραμμές του κειμένου

¹⁰⁸ «Διάφορα», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 29 Ἀπρ. 1861, σ. 4.

¹⁰⁹ Οἱ Εβραῖοι ἔμποροι της Τεργέστης ἀποτελοῦσαν μέρος του πλέγματος σχέσεων που εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Εβραῖοι ἔμποροι της Κέρκυρας με ὀμοδόξους τους διαφόρων λιμανιών. Sakis Gekas, «The Port Jews of Corfu and the 'Blood Libel' of 1891: A Tale of Many Centuries and of One Event», ὅ.π., σ. 183.

¹¹⁰ «Διάφορα», *Εθνεγερσία*, Κέρκυρα, 6 Μαΐ., 1861, σ. 3.

¹¹¹ «Διάφορα», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 6/18 Μαΐ., σ. 4.

¹¹² «Διάφορα», *Εθνεγερσία*, Κέρκυρα, 13 Μαΐ., 1861, σ. 4.

είναι ενδεικτικές: «Ἐβραῖος τις, ἀληθῆς ἀπόγονος τοῦ Ἰούδα, τοῦ ἀνταμείψαντος τόν Ἰησοῦν διά τῆς προδοσίας, ἀπό πολλοῦ χρόνου γράφει διάφορα ἄρθρα κατά τοῦ λαοῦ τῆς Κέρκυρας»¹¹³.

Ο Μητροπολίτης Αθανάσιος, ο οποίος και με ἄλλη αφορμή¹¹⁴ εἶχε τοποθετηθεῖ δημόσια πάνω στο θέμα τῆς αντιμετώπισης τῶν Εβραίων και δηλώσει τὴν ἐλπίδα του να πάψει «ἢ ἐκ προλήψεως ἀντιπάθεια οὐκ ὀλίγων χριστιανῶν πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς θρησκείας»¹¹⁵, θα ἐκδώσει ἐγκύκλιο με τὴν ὁποία καταδίκασε τὸ περιστατικὸ τῆς βεβήλωσης τοῦ νεκροταφείου και προειδοποιούσε ὅσους «παρενοχλῶσι τοῦ λοιποῦ τοὺς Ἰσραηλίτας ἢ καὶ ἄλλους ἑτεροδόξους» με ἐπιβολή αὐστηρῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν. Μεταξὺ ἄλλων ἀνέφερε ὅτι οἱ Εβραῖοι τῆς Κέρκυρας, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ αἰῶνες «μεθ' ὑμῶν συμβιοτεύουσι, καὶ συνδιάγουσι, καὶ συνεμπορεύονται, καὶ συμπολιτεύουσιν, εἰσὶν ἀναντιρρήτως Ἕλληνες Κερκυραῖοι», οἱ διωγμοὶ ἐναντίον τους ἀντίκεινται στὴ χριστιανικὴ πίστη και τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας και προτρέπει κληρικούς, γονεῖς και δασκάλους να παραινοῦν τους νέους να ἀπέχουν ἀπὸ τέτοιες ἀπάνθρωπες πράξεις¹¹⁶. Μετὰ ἀπὸ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας ἡ ἐγκύκλιος θα δημοσιευτεῖ και στὴν ἐπίσημη ἐφημερίδα τῆς κυβέρνησης με τὴν προσθήκη ὅτι πέραν «τῆς εὐθύνης τῆς συνειδήσεως, ὑπάρχει καὶ ποινικὴ εὐθύνη» και ὅτι οἱ νόμοι θα ἐφαρμοστοῦν με αὐστηρότητα κατά τῶν ἐνόχων¹¹⁷.

Τόσο ὁ «Παρατηρητής»¹¹⁸ ὅσο και ἡ «Ἐθνεγεργασία»¹¹⁹ θα δημοσιεύσουν τὴν ἐπιστολή του Μητροπολίτη καθὼς και τὴν εὐχαριστήρια ἐπιστολή που ἀπέστειλαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς εβραϊκῆς κοινότητας. Ο συντάκτης τῆς «Ἐθνεγεργασίας», ὁμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ταύτισή του με τὸν Μητροπολίτη θα σημειώσῃ και τὴν ἀπογοήτευση που προκαλοῦν τὰ παράπονα τῶν Εβραίων «ὅτι δῆθεν παρενοχλοῦνται παρά τῶν Ὁρθοδόξων», ὅταν τέτοια περιστατικά εἶναι ἐξαιρετικά σπάνια και πάντα ἐπιλαμβάνονται αὐτῶν οἱ Ἀρχές. Ἡ ἐφημερίδα «Νέα Ἐποχή» θα διαφωνήσῃ με τὸν Μητροπολίτη -αργότερα θα γράψῃ ὅτι τὸ μόνο που κατάφερε ἡ ἐν λόγω ἐγκύκλιος ἦταν να ἐρεθίσῃ τους Χριστιανούς και να καταστήσῃ «μᾶλλον θρασεῖς τοὺς ἐνταῦθα Ἰσραηλίτας»¹²⁰ - και

¹¹³ «Πρὸς τόν εἰς τόν Diavoleto ἑβραῖον ἀρθρογράφον», *Νέα Ἐποχή*, Κέρκυρα, 14 Ἰουν. 1864.

¹¹⁴ Ἡ εβραϊκὴ κοινότητα εἶχε συγκεντρώσει χρήματα πρὸς ἀνακούφιση τῶν Χριστιανῶν τῆς Συρίας που υπέστησαν διωγμούς κατά τὸν ἐμφύλιον πόλεμον που εἶχε ξεσπάσει στὴν περιοχή τὸ 1860.

¹¹⁵ *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 20 Αὐγ./1 Σεπ. 1860, σ. 2.

¹¹⁶ «Δηλοποιήσεις», *Ἐφημερίς Ἐπίσημος τοῦ Ἠνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων*, Κέρκυρα, 27 Μαΐ./8 Ἰουν. 1861, σ. 1-2.

¹¹⁷ Στὸ ἴδιο, σ. 1.

¹¹⁸ «Δηλοποιήσεις», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 5/17 Ἰουν. 1861, σ. 1. και *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 10/22 Ἰουν. 1861, σ. 4.,

¹¹⁹ «Δηλοποιήσεις», *Ἐθνεγεργασία*, Κέρκυρα, 16 Ἰουν. 1861, σ. 2.

¹²⁰ «Διάφορα», *Νέα Ἐποχή*, Κέρκυρα, 14 Οκτ. 1861, σ. 4.

θα δημοσιεύσει εκτενές άρθρο σε δύο μέρη με τίτλο «Ἡ πρὸς τὸν Ἑβραῖον ἀρθρογράφον ἀπάντησίς μας»· σε αὐτό θα ἀφήσει αιχμές κατὰ τῆς τοπικῆς κοινότητος τῶν Ἑβραίων καὶ θα καταφερθεῖ ἐναντίον τῶν προλήψεων καὶ τῆς μισαλλοδοξίας τῆς εβραϊκῆς θρησκείας¹²¹, με ἀποτέλεσμα ἓνα νέο κύκλο δημοσιευμάτων καὶ ἐπιστολῶν ἀπὸ τὸν «Παρατηρητὴ», τοὺς ἐκπροσώπους τῆς τοπικῆς εβραϊκῆς κοινότητος¹²² καὶ τὸν ἀρθρογράφο τῆς «Diavoletto»¹²³, καταδικαστικῶν τῆς μισαλλοδοξίας ἐνὸς ἐντύπου το ὁποῖο κατὰ τὰ ἄλλα «καυχᾶται ἐπὶ φιλελευθερίᾳ»¹²⁴.

Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Μητροπολίτη Ἀθανάσιου θα προκαλέσει διεθνές ἐνδιαφέρον καὶ ὁ «Παρατηρητὴς» θα δημοσιεύσει εὐχαριστήριες καὶ συγχαρητήριες ἐπιστολές ἀπὸ τὸν Ἀρχираβίνο τῆς Τεργέστης¹²⁵, τὴν «ἐν Παρισίοις Ἑταιρία Καθολικῆς Ἰσραηλίτικης ἐνότητος»¹²⁶, τὸν Ἀρχираβίνο Κωνσταντινούπολης, τὸν Ἀρχираβίνο Τορίνου¹²⁷, τὸν Moses Montefiore καὶ τὸν Ὑπατο Ἀρμοστή Storks¹²⁸ καὶ θα ἀναδημοσιεύσει ἀρθρα γαλλικῶν ἐφημερίδων¹²⁹. Οἱ διδασκῆς καὶ οἱ παραινέσεις δὲν εἶχαν ἀποτέλεσμα, σύμφωνα με τὴν Jewish Chronicle, οἱ μάζες ἦταν βαθιά ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὴ Βενετικὴ ἀριστοκρατία τῆς Κέρκυρας ποὺ «ἐρίχναν λάδι στὴ φωτιά» τῶν προκαταλήψεων¹³⁰.

Ἐχει υποστηριχθεῖ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βρετανικῆς κυριαρχίας οἱ ἐξάρσεις βίας κατὰ τῶν Ἑβραίων, οἱ βεβηλώσεις τῶν νεκροταφείων τοὺς, οἱ παρενοχλήσεις κατὰ τὴ διάρκεια τῶν κηδειῶν τοὺς, οἱ προκλήσεις στὴν καθημερινότητα καὶ οἱ ἐπιθέσεις ἐναντίον τοὺς κατὰ τὴ Μ. Ἑβδομάδα καὶ τὸ Πάσχα αὐξήθηκαν δραματικά¹³¹. Τα ὅποια περιστατικά θα ἔπρεπε νὰ γίνον κατανοητὰ ὡς ἐκφάνσεις ἐνὸς χριστιανικοῦ ἀντιεβραϊσμοῦ ποὺ χαρακτηρίζε μερίδα τοῦ τοπικοῦ πληθυσμοῦ παρά ὡς πρακτικῆς τῆς νεωτερικῆς ἐννοίας τοῦ ἀντισημιτισμοῦ.

¹²¹ «Ἡ πρὸς τὸν Ἑβραῖον ἀρθρογράφον ἀπάντησίς μας», *Νέα Ἐποχή*, Κέρκυρα, 1 Ἰουλ. 1861, σ. 3 καὶ 8 Ἰουλ. 1861, σ. 3-4.

¹²² *Παρατηρητὴς*, Κέρκυρα, 15/27 Ἰουλ. 1861, σ. 3.

¹²³ *Παρατηρητὴς*, Κέρκυρα, 29 Ἰουλ./10 Ἀυγ. 1861, σ. 2.

¹²⁴ *Παρατηρητὴς*, Κέρκυρα, 17/29 Ἰουν. 1861, σ. 2.

¹²⁵ Στὸ ἴδιο.

¹²⁶ *Παρατηρητὴς*, Κέρκυρα, 24 Ἰουν./6 Ἰουλ. 1861, σ. 2.

¹²⁷ *Παρατηρητὴς*, Κέρκυρα, 22 Ἰουλ./3 Ἀυγ. 1861, σ. 3.

¹²⁸ *Παρατηρητὴς*, Κέρκυρα, 12 Ἀυγ./24 Ἀυγ. 1861, σ. 2-3.

¹²⁹ *Παρατηρητὴς*, Κέρκυρα, 5 Ἀυγ./ 17 Ἀυγ. 1861, σ. 2-3.

¹³⁰ Preschel, ὁ.π., σ. 56.

¹³¹ Flemming, ὁ.π., σ. 36.

Κεφάλαιο 6 – Πολιτικά δικαιώματα και «Ισραηλίτικα Χρονικά»

6.1 Περιορισμοί σε Εβραίους

Οι Άγγλοι παίρνοντας τη σκυτάλη από τους Γάλλους στην κυριαρχία των Επτανήσων, επέβαλαν διάφορους περιορισμούς στους Εβραίους του Ιόνιου Κράτους, με κυριότερους την αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων της Κοινότητας και την απαγόρευση άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος¹³².

Αναλυτικότερα, με βάση τον εκλογικό νόμο του 1849, για να έχει κάποιος το δικαίωμα του εκλέγειν, θα έπρεπε «να είναι γεννημένος εις τό Κράτος τούτο ή νά είναι πολιτογραφημένος, καί νά πρεσβεύη τήν Χριστιανικήν θρησκείαν», να είναι άνω των 21 ετών, να κατέχει περιουσία ή να ασκεί κάποιο επάγγελμα ή να έχει πανεπιστημιακό πτυχίο, να γνωρίζει γραφή και ανάγνωση, να μην έχει καταδικαστεί για κακούργημα και να μην έχει χρεοκοπήσει. Επομένως είναι φανερό ότι οι Εβραίοι επί τη βάσει του θρησκευματος αποκλείονταν από το εκλογικό σώμα και από το δικαίωμα εκλογής Εβραίων αντιπροσώπων στην Ιόνιο Βουλή¹³³.

Όσον αφορά το επάγγελμα του δικηγόρου από τη δεκαετία του 1820 τέθηκαν και πάλι στη βάση του θρησκευματος περιορισμοί στο ποιοι είχαν δικαίωμα να εγγραφούν στους επίσημους καταλόγους των δικαστικών αρχών ως δικηγόροι. Οι Εβραίοι μπορούσαν να ασκούν μόνο το επάγγελμα του «υποδικηγόρου» (*interveniente*), δηλαδή του βοηθού δικηγόρων χωρίς δικαίωμα εκπροσώπησης στο δικαστήριο¹³⁴, πράγμα που περιόριζε το προσοδοφόρο επάγγελμα του δικηγόρου μόνο στους Χριστιανούς.

6.2 «Ισραηλίτικα Χρονικά»

Μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις στην ιστορία των Εβραίων της Κέρκυρας κατά την περίοδο ήταν η έκδοση της εφημερίδας «Ισραηλίτικα Χρονικά» (*Cronaca Israelitica*), η οποία

¹³² Ρωμανός, ό.π.

¹³³ «Εκλογικός Νόμος», *Gazzetta Jonia*, Κέρκυρα, 31 Δεκ. 1849/12 Ιαν. 1850, σ. 1.

¹³⁴ Σάκης Γκέκας, *Ξενοκρατία, Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στα Επτάνησα (1815-1864)*, ό.π., σ. 261.

κυκλοφόρησε από τον Αύγουστο του 1861 έως τον Μάιο του 1864, δίχασε τον πολιτικό κόσμο των Επτανήσων και προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις σε μια εποχή έντονης πόλωσης, όπως αυτή των παραμονών της ένωσης των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα¹³⁵.

Τα κερκυραϊκά «Ισραηλίτικα Χρονικά» (Cronaca Israelitica) είναι η πρώτη ελληνόφωνη εβραϊκή εφημερίδα που κυκλοφόρησε στον χώρο της σημερινής Ελλάδας¹³⁶. Εκδότης της ήταν ο Ιωσήφ Ναχαμούλης, εξέχον μέλος της τοπικής εβραϊκής κοινότητας¹³⁷, που είχε σπουδάσει νομικά και εργαζόταν ως «υποδικηγόρος» (interveniente) λόγω της απαγόρευσης σε μη Χριστιανούς να ασκούν το επάγγελμα του δικηγόρου. Παράλληλα υπήρξε συγγραφέας, μεταφραστής και εκδότης της εφημερίδας «Ισραηλίτικη Οικογένεια» από το 1864 έως το 1879¹³⁸ και διετέλεσε δημοτικός σύμβουλος Κέρκυρας μετά την ένωση με το Ελληνικό Βασίλειο¹³⁹.

Τα «Ισραηλίτικα Χρονικά» γράφονταν στα ελληνικά και στα ιταλικά, ασχολούνταν με θέματα ηθικο-θρησκευτικά, ιστορικά, φιλολογικά¹⁴⁰ και φιλοδοξούσαν να λειτουργήσουν ως όργανο διαφώτισης και επιμόρφωσης της τοπικής εβραϊκής κοινότητας ή τουλάχιστον των ηγετών της σχετικά με ζητήματα που απασχολούσαν ευρύτερα την εβραϊκή κοινότητα της διασποράς¹⁴¹.

Η έκδοση των «Ισραηλίτικων Χρονικών» ανέτρεψε την παγιωμένη διαδικασία προώθησης των υποθέσεων της τοπικής εβραϊκής κοινότητας, η οποία μέχρι τότε, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα ζητήματα και τα παράπονα της τοπικής μειονότητας, όπως αυτά εκφράζονταν μέσω αιτημάτων και αναφορών από την ελίτ της κοινότητας, ακολουθούσε τα επίσημα και καθιερωμένα κανάλια επικοινωνίας με τις πολιτικές αρχές. Αντίθετα, η εφημερίδα επέλεξε τη δημοσιοποίηση, την ανάδειξη και τη στηλίτευση μιας πληθώρας θεμάτων που επηρέαζαν τις ζωές των Επτανήσιων Εβραίων θέτοντας στην προμετωπίδα των αιτημάτων το ζήτημα των πολιτικών

¹³⁵ Σάκης Γκέκας, ό.π., σ. 262.

¹³⁶ Ρένα Μόλχο, «Ο Εβραϊκός τύπος στην Ελλάδα», στο *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2005, σ. 109

¹³⁷ Preschel, ό.π., σ. 78.

¹³⁸ Ρένα Μόλχο, λήμμα «Ιωσήφ Ναχαμούλης» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, Δρούλια, Λουκία - Κουτσοπανάγου, Γιούλα (επιμ.), τμ. 3, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2008, σ. 229.

¹³⁹ Preschel ό.π.

¹⁴⁰ Ραφαήλ Φρεζής, λήμμα «Ισραηλίτικα Χρονικά», στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, Δρούλια, Λουκία - Κουτσοπανάγου, Γιούλα (επιμ.), τμ. 2, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2008, σ. 461-462.

¹⁴¹ Varvaritis, ό.π., σ. 37.

δικαιωμάτων, της άρσης των διακρίσεων -όπως η απαγόρευση άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος- και γενικά την εβραϊκή χειραφέτηση¹⁴², γεγονός που πυροδότησε ποικίλες αντιδράσεις.

6.3 Χειραφέτηση, ισοπολιτεία, πολιτικά δικαιώματα

Παράλληλα, όμως, η εφημερίδα επιχείρησε να αναμορφώσει τη σχέση Χριστιανών και Εβραίων στο Ιόνιο Κράτος, να απαντήσει δυναμικά σε συκοφαντίες και στερεότυπα, που κατά τη γνώμη των συντακτών εμποδίζουν τη χειραφέτηση της εβραϊκής μειονότητας¹⁴³, και να διεκδικήσει την ισότιμη συμμετοχή των Επτανήσιων Εβραίων στη δημόσια ζωή μέσω της απόκτησης πλήρων πολιτικών δικαιωμάτων¹⁴⁴. Συγκεκριμένα, η εφημερίδα σημείωνε ότι -αν και βαίνουν μειούμενες- οι εναπομείνουσες προλήψεις κατά των Εβραίων αποτελούν πηγή της εναντίωσης στην ισοπολιτεία ορισμένων, οι οποίοι δικαιολογούν την αρνητική τους στάση προφασιζόμενοι άλλους λόγους¹⁴⁵.

Έτσι, στο φύλλο της 26^{ης} Οκτωβρίου 1861 διαβάζουμε ότι «ούδὲ φροντίδων οὐδέ κόπων θέλομεν φεισθῆ ὅπως οἱ Ἴόνιοι Ἰσραηλῖται δεῖξωσιν ἑαυτοὺς ἀνταξίους τῆς ἐλευθερίας καί τοῦ ὁποίου φέρουσι ὄνοματος τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος» και σε αυτό της 24^{ης} Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου ότι οι Εβραίοι, από τη στιγμή που ζουν στην γη που γεννήθηκαν, όπου έχουν ιδιοκτησία, ασκούν το εμπόριο, τις επιστήμες, τη βιομηχανία και συνεισφέρουν στα δημόσια βάρη, «αἰσθάνονται το δικαίωμα νὰ συμμετέχωσιν ἀπάντων τῶν συσχετιζομένων πλεονεκτημάτων»¹⁴⁶.

Όπως γίνεται φανερό, για την εφημερίδα ο εκσυγχρονισμός και η «ελληνοποίηση» της κοινότητας ήταν στόχοι αλληλένδετοι¹⁴⁷. έτσι επιλέγει να τονίσει τα στοιχεία που θεωρεί ότι ενώνουν διαχρονικά Εβραίους και Έλληνες και τα οποία φύσει και θέσει, κατά τη γνώμη του συντάκτη, οι Επτανήσιοι Εβραίοι ενσαρκώνουν. Στο φύλλο της 31^{ης} Ιανουαρίου 1862, η εφημερίδα δημοσιεύει

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 38.

¹⁴³ Κατερίνα Καρούνια, «Ψέματα και αλήθειες σε δύσκολους καιρούς, τα Ισραηλίτικα Χρονικά της Κέρκυρας», στο *Οι Εβραίοι στον κόσμο του νεοελληνικού διαφωτισμού και της επανάστασης 1821*, Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Βάνα – Ηροδότου, Κωνσταντίνος (επιμ.), Καπόν, Αθήνα, 2022, σ.147-148.

¹⁴⁴ Σάκης Γκέκας, ό.π., σ. 262

¹⁴⁵ Καρούνια, ό.π., σ. 140.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 137.

¹⁴⁷ Eyal Giniot, «Γράφοντας για την εβραϊκή ιστορία της νεότερης Ελλάδας: Η περίπτωση της Κέρκυρας» στο: *Αρχαιοτάξιο*, τχ. 19, Αθήνα, 2017, σ. 34.

επιστολή Κερκυραίου Εβραίου που κατοικεί στη Βενετία, στην οποία παραλληλίζει την απελευθέρωση του «Έβραϊκού ἔθνους» με αυτή της «Ἑλληνικῆς φυλῆς», τον «Ἰερέα Ματαθίαν» με τον Παλαιὸν Πατρὸν Γερμανό, τον Ιουδα τον Μακκαβαίον με τον Μπότσαρη, τον Ιωνάθα με τον Καραϊσκάκη και τον Ελιάζαρ¹⁴⁸ με τον Κανάρη¹⁴⁹, συμπεραίνοντας ότι «ἀνήκοντες εἰς δύο φυλάς τόσῳ εὐκλεεῖς, ὅσῳ τὰς συνενούσας ἐν ὑμῖν τό αἷμα αὐτῶν», αν το καλέσει η ἀνάγκη, πρέπει να υπενθυμιστεῖ ὅτι «ἂν διατηρῶμεν τὴν πίστην τῶν Μακαβαίων, κυκλοφορεῖ ἐπίσης εἰς τὰς φλέβας ἡμῶν τό αἷμα τῶν τέκνων τῆς ἀνδρείας Ἑλλάδος»¹⁵⁰.

Ο ὑπάτος Ἀρμοστής Henry Storks σε ἀναφορὰ του πρὸς τους ἀνωτέρους του, στις 15 Σεπτεμβρίου 1861, θα κάνει ἀναφορὰ στη νέα εφημερίδα της εβραϊκῆς κοινότητος. Θα γράψει ὅτι, αν και το πρῶτο φύλλο που κυκλοφόρησε δεν περιλαμβάνει κάτι που θα μπορούσε να θεωρηθεῖ προσβλητικὸ για τους Χριστιανούς, ἡ ἴδια ἡ ἐκδοσις του ἐντύπου δυσἀρέστησε «τους ἀνιδεους και στενόμυαλους μεταξὺ των Χριστιανῶν»¹⁵¹.

Ἦδη ἀπὸ την ἀναγγελίαν της ἐκδοσις της νέας εφημερίδας -και πρὶν ἀκόμη την κυκλοφορίαν του πρῶτου φύλλου τον Αὐγούστο του 1861- τόσο ἡ «Ἐθνεγεργσία» ὅσο και ἡ «Νέα Ἐποχή», οἱ δύο εφημερίδες που ἐξέφραζαν τους «Νέους» Ριζοσπάστες ἢ «Ἐνωτιστές»¹⁵², τοποθετοῦνται ἀπέναντι στο νέο ἐγχεῖρημα σημειώνοντας ὅτι δεν ὑπάρχει καμιά ἀνάγκη δημιουργίας μιας εφημερίδας ἀποκλειστικὰ για την υπεράσπισιν των Εβραίων.

Ἡ «Νέα Ἐποχή» ἀποδίδει ἐξαρχῆς στην εφημερίδα της μειονότητος ἕναν χαρακτήρα «ἀπειλῆς». Ἐάν στόχος τους εἶναι να μας κατηγήσουν, θα γράψει, «ἔσφαλον, διότι καμῖαν ὄρεξιν δέν ἔχομεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν θρησκείαν μας»· ἐάν στόχος εἶναι να υπερασπιστοῦν τὴν θρησκείαν τους, «πάλιν ἔλανθάσθησαν, διότι οὐδεὶς τὴν προσέβαλεν»· και αν στόχος τους εἶναι να τους ἀνεχθούμε, «πάλιν

¹⁴⁸ Ο Ματαθίας και οἱ γιοὶ του Ιουδα, Ιωνάθαν και Ελιάζαρ πρωτοστάτησαν στην ἀντίστασιν κατὰ της ἀπαγόρευσις της Ιουδαϊκῆς θρησκείας που ἐπέβαλε ὁ βασιλιάς Ἀντίοχος των Σελευκιδῶν, την περίοδο 168-164 π.Χ. Λήμμα «Maccabees», Encyclopedia Britannica [διαθέσιμο στο <https://www.britannica.com/topic/Maccabees#ref4397> (ἀνάκτησις 28/3/2024)].

¹⁴⁹ Ἀνάλογη ἀντιστοιχίσις θα ἐπαναλάβει ἡ εφημερίδα σε ἄρθρο με τίτλο «Ἐλεάζαρ ὁ Μακκαβαῖος και Κωνσταντῖνος ὁ Κανάρης», ἐκτενές ἀπόσπασμα του ὁποίου θα ἀναδημοσιευτεῖ ἀπὸ την ἀθηναϊκὴν εφημερίδα «Παναθήναια». «Διάφορα», *Παναθήναια*, Ἀθήνα, 7 Σεπτ. 1864, σ. 1.

¹⁵⁰ Καρούνια, ὅ.π., σ. 148.

¹⁵¹ Varvaritis, ὅ.π., σ. 39.

¹⁵² Στο ἴδιο, σ. 49.

έσφαλον», αφού πουθενά δε θα βρουν περισσότερη ανοχή και αγάπη από αυτή που οι Κερκυραίοι τους προσέφεραν κατά την περίοδο των μεσαιωνικών διωγμών¹⁵³.

Η «Εθνεγερσία», αντίστοιχα, βλέπει τη νέα εφημερίδα ως οιονεί μέσο συκοφάντησης των Κερκυραίων· οποιαδήποτε από τις ήδη υπάρχουσες εφημερίδες, θα γράψει, θα ήταν σε θέση να αναλάβει το έργο της υπεράσπισης των Εβραίων -«άν και δεν υπάρχει τοιαύτη χρεία υπερασπίσεως» σε αντίθεση με όσα υποστηρίζουν όσοι διαδίδουν «ψευδή γεγονότα», «συκοφαντούντες» τους Επτανησίους, για να τους παρουσιάσουν ως «άναξιους έλευθερίας».

Σε κάθε περίπτωση η «Εθνεγερσία» ξεκαθαρίζει ότι οποιαδήποτε «αντιπολίτευση» πρόκειται να ασκήσει εναντίον «τής μελλούσης Έφημερίδος» δεν πρέπει να θεωρηθεί προερχόμενη «έκ πνεύματος φανατισμοῦ ἢ δεισιδαίμονος θρησκομανίας». Αντίθετα υπογραμμίζει ότι μόλις τα Ιόνια Νησιά ενωθούν με το Ελληνικό Βασίλειο είναι δεδομένο ότι οι Εβραίοι θα αποκτήσουν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Υπό το καθεστώς της Αγγλικής Προστασίας, όμως, τονίζει ο συντάκτης, η ένταξη στους εκλογικούς καταλόγους 800 Εβραίων θα έχει αρνητικά αποτελέσματα και για τους ίδιους και για τους Χριστιανούς: αφενός «δέν ἔχουσι τήν απαιτουμένην νοητικήν ανάπτυξιν» και αφετέρου ως λαός σχεδόν αποκλειστικά αφιερωμένος στο εμπόριο θα βρεθεί μπροστά σε «χιλίους πειρασμούς εκ μέρους τῆς Προστασίας, τοῦ ἐμπορικωτέρου λαοῦ τῆς Ὑψηλίου»· ώστε συνεδρίαση μισῆς ὥρας θα είναι αρκετή για να «καταστρέψει διά παντός τό ἔθνικόν ζήτημα»¹⁵⁴. Ως εκ τούτου οι συντάκτες δηλώνουν εκ μέρους της εφημερίδας ότι με καθαρή συνείδηση και θεωρώντας ότι εκπληρώνουν «καθήκον ἔθνικόν [...] ἔνεκα πολιτικῆς ἀνάγκης θέλομεν τούς πολεμήση»¹⁵⁵.

Επομένως, είναι τα υποτιθέμενα κοινά οικονομικά συμφέροντα των Εβραίων και Άγγλων, που θα μετατρέψουν τους πρώτους σε όργανα των δεύτερων προκειμένου να εμποδίσουν την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, προβάλλοντας παράλληλα πάνω στην εβραϊκή κοινότητα τα στερεότυπα της φιλαργυρίας, της δολιότητας, αλλά και μιας μωρίας που εύκολα μπορεί να τους καταστήσει θύματα¹⁵⁶.

¹⁵³ «Ισραηλίτικα Χρονικά», *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 28 Αυγ. 1861, σ. 2.

¹⁵⁴ Βέβαια, αν τα πράγματα είχαν έτσι, η Αγγλική Κυβέρνηση πιθανότατα θα είχε προ πολλού αποδώσει στους Εβραίους των Επτανήσων την πληρότητα των πολιτικών δικαιωμάτων.

¹⁵⁵ «Διάφορα», *Εθνεγερσία*, Κέρκυρα, 14 Αυγ. 1861, σ. 4.

¹⁵⁶ Καρούνια, ό.π., σ. 117.

Το συγκεκριμένο άρθρο της «Ενωτικής» εφημερίδας, το οποίο μάλιστα εκκινεί από την απόρριψη κάθε μορφής θρησκευτικού φανατισμού, υιοθετεί μια αντισημιτική ρητορική παρόμοια με αυτή σε κινήματα με εθνικιστική κατεύθυνση στην Ευρώπη το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, που απορρίπτουν τον «παλιό χριστιανικό αντιεβραϊσμό» και κάθε μορφή θρησκευτικού μίσους, αναγνωρίζοντας στους Εβραίους έναν εσωτερικό και εξωτερικό εχθρό «υπεύθυνο για τις συμφορές του έθνους»¹⁵⁷.

Και οι δύο εφημερίδες, όπως και στις άλλες περιπτώσεις που αναδείχθηκαν θέματα που άπτονταν των Εβραίων, επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν έναν ανοιχτά συγκρουσιακό και διχαστικό λόγο απέναντι στην εβραϊκή κοινότητα, αντιπαραβάλλοντας σταθερά το «εμείς» στο «αυτοί», καθιστώντας κατά κάποιο τρόπο σαφές ότι -τουλάχιστον στην τρέχουσα φορτισμένη περίοδο- ο «χώρος» για το εθνικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά «διαφορετικό» είναι περιορισμένος και μπορεί να γίνεται ανεκτό μόνο με την προϋπόθεση ότι θα αποδέχεται τη θέση του στο περιθώριο.

6.3.2 Κομματικοί ανταγωνισμοί και εβραϊκή χειραφέτηση

Παράλληλα, σε μια περίοδο κομματικής αντιπαράθεσης και ενδοπαραταξιακών αντιθέσεων¹⁵⁸ σημαντικό ρόλο παίζει και η πολιτική τοποθέτηση των εκπροσώπων της εβραϊκής κοινότητας, καθώς, όπως συμπεραίνεται από τα δημοσιεύματα, επικρατεί η αντίληψη ότι, αν οι Εβραίοι είχαν πολιτικά δικαιώματα, θα συμπεριφέρονταν ως ένα ενιαίο εκλογικό σώμα· συνεπώς και ιδιαίτερα καθοριστικό για το εκλογικό αποτέλεσμα σε περιοχές με μικρό πληθυσμό¹⁵⁹. Έτσι, η «Νέα Εποχή» καλεί τη νέα εφημερίδα να αποκαλύψει το «πολιτικό χρώμα»¹⁶⁰ της και η «Εθνεγερσία» την ταυτίζει με τους «Μεταρρυθμιστές», αναλύοντας ότι με το να ζητάνε τώρα πολιτικά δικαιώματα οι Εβραίοι, είναι σαν να ζητάνε μεταρρύθμιση του Συντάγματος¹⁶¹. σαν να λένε στους Χριστιανούς «άρνηθήτε τό παρελθόν σας καί σφαγιάσατε “ὑπέρ τῶν συμφερόντων ἡμῶν τό

¹⁵⁷ Ταγκυέφ, ό.π., σ. 12-13.

¹⁵⁸ Μαρία Κοτινά, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα*, διδακτορική διατριβή, 2011, σ. 324-328.

¹⁵⁹ Ευτυχία Δ. Λιάττα, *Η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού: Η «συκοφαντία για το αίμα» του 1891*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2006, σ. 35.

¹⁶⁰ *Ισραηλίτικα Χρονικά*, *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 28 Αυγ. 1861, σ. 2.

¹⁶¹ Αντίθετα, στο φύλλο της 1^{ης} Φεβρουαρίου 1862, τα «Ισραηλίτικα Χρονικά» υποστηρίζουν ότι δεν είναι το Σύνταγμα, το οποίο άλλωστε αναγνώριζε την ανεξιθρησκία, αυτό που επιβάλλει τους αποκλεισμούς στους Εβραίους αλλά επιμέρους νόμοι και παρερμηνείες νομοθετικών πράξεων. Επομένως για την εκπλήρωση των αιτημάτων τους δε θα απαιτούνταν Συνταγματική μεταρρύθμιση αλλά επιμέρους αλλαγές. Καρούνια, ό.π., σ. 149.

έθνικόν ζήτημα»¹⁶². Επίσης, λίγες μέρες αργότερα, στο φύλλο της 26^{ης} Σεπτεμβρίου, η εφημερίδα «Εθνεγερσία»¹⁶³ αναφέρει ότι σύμφωνα με πληροφορίες της το συντακτικό συμβούλιο των «Ισραηλίτικων Χρονικών» συνεδρίασε προκειμένου να διακηρύξει ανοιχτά το πολιτικό πρόγραμμα της έκδοσης «καί τοῦτο καθότι ἡ παράξενος “Νέα Ἐποχή” καί ἡ φαρμακερά “Εθνεγερσία” πάρα πολύ τούς ἐκέντησεν ὅτι δῆθεν κρύπτονται ὑπό τό σκότος ἄνευ καθαροῦ προγράμματος». Το γεγονός αυτό το χαιρετίζει η εφημερίδα, σημειώνοντας ότι οι συντάκτες των «Χρονικών» «ἔχουσι ἐκείνην τήν εἰλικρίνειαν», χωρίς να παραλείπει να σχολιάσει βιτριολικά «ἤτις δεν ἀπαντᾶται εἰς τινά μικρά ἐργαστήρια τῆς συνοικίας των»· και συμβουλεύει σε κάπως «απειλητικό» τόνο: αν επιλέξουν τους μεταρρυθμιστές, να είναι έτοιμοι να «ακούσουν μουσική» της οποίας δεν θα είναι «εὐάρεστοι οἱ ἤχοι»· ενώ, αν επιλέξουν τον Ριζοσπαστισμό, τότε είναι ευπρόσδεκτοι «νά χορεύσωσι μεθ’ ἡμῶν τόν ἔθνικόν χορόν», με την προϋπόθεση ότι θα αφήσουν κατά μέρος το αίτημα των πολιτικών μεταρρυθμίσεων και ότι θα παραβλέψουν «οἱ Κύριοι συντάκται τά ἀτομικά των συμφέροντα»¹⁶⁴.

Από την άλλη, οι εφημερίδες «Παρατηρητής» και «Ελληνικά Χρονικά» γίνονται αποδέκτες ευχαριστιών από τα «Ισραηλίτικα Χρονικά», αφού χαιρέτισαν σε δημοσιεύματά τους την έκδοση της νέας εφημερίδας¹⁶⁵. Η εφημερίδα «Παρατηρητής»¹⁶⁶, η οποία είχε πάρει και σε άλλες περιπτώσεις θέση υπέρ της τοπικής εβραϊκής κοινότητας, αναφέρει την έκδοση «Ἰσραηλιτικῆς ἠθικο-πολιτικῆς ἐφημερίδος» με σκοπό να «ὑποστηρίξη τά πολιτικά τῶν Ἰσραηλιτῶν δικαιώματα καί νά διδάσκη εἰς τήν παρ’ ἡμῖν Ἰσραηλιτικὴν κοινότητα τά κοινωνικά καί θρησκευτικά αὐτῆς καθήκοντα»¹⁶⁷.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι η αρμοστεία του φιλελεύθερου βαρόνου Seaton, οποίος ανέλαβε τα καθήκοντά του το 1843, επέδρασε καθοριστικά στην ανάπτυξη πολιτικής συνείδησης στα

¹⁶² «Τα Ἰσραηλίτικα Χρονικά», *Εθνεγερσία*, Κέρκυρα 30 Αυγ. 1861, σ. 1-2.

¹⁶³ «Διάφορα», *Εθνεγερσία*, Κέρκυρα, 26 Σεπτ. 1861, σ. 2.

¹⁶⁴ Πιθανή αναφορά στο γεγονός ότι ο εκδότης των «Χρονικών», «υποδικηγόρος» Ναχαμούλης θα ευνοούνταν από μια πιθανή αλλαγή στον νόμο σχετικά με το δικηγορικό επάγγελμα.

¹⁶⁵ Καρούνια, ό.π., σ. 132.

¹⁶⁶ Αν και στο πρώτο φύλλο της έκδοσης, όπου παρουσιάζονται οι πολιτικές αρχές της, απορρίπτει τις πολιτικές διαιρέσεις και τα κόμματα, καθώς, όπως γράφει, «Ριζοσπάται, Μεσαία καί Ἄκρα Ἀντιπολίτευσις εἰσὶ φθόγγοι μάταιοι οἵτινες ὄφειλον παρ’ ἡμῖν νά εκλείψωσι». [«Το πρόγραμμα», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 4 Ιαν. 1858, σ. 1.], συχνά έρχεται σε αντιπαράθεση με τις «ριζοσπαστικές» εφημερίδες, οι οποίες συνηθίζουν να τη χαρακτηρίζουν ὄργανο των ξένων και την προσφωνούν ειρωνικά «ἡμιεπίσημον». [π.χ. «Δύο λέξεις πρὸς τήν ἡμιεπίσημον Ἐφημερίδα», *Νέα Ἐποχή*, Κέρκυρα, 24 Ιουν. 1864, σ. 1.]

¹⁶⁷ «Διάφορα», *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 26 Αυγ./ 7 Σεπτ. 1861, σ. 4.

Επτάνησα, αφού ενίσχυσε την εκπαίδευση, επέτρεψε τη λειτουργία τυπογραφείων, την κυκλοφορία ελληνικών εφημερίδων και τις πολιτικές συγκεντρώσεις, ενώ η αντικατάστασή του από τον αντιδραστικό Ward κατά τη διάρκεια των εξεγέρσεων της Κεφαλονιάς το 1848-49, ριζοσπαστικοποίησε ακόμα περισσότερο την πολιτική ζωή. Μέσα σε αυτό το κλίμα το πολιτικό τοπίο που διαμορφώθηκε καθορίστηκε από τη λειτουργία τριών κομμάτων: των Αγγλόφιλων προστασιανών, που δεν επιθυμούσαν ένωση με την Ελλάδα· των μεταρρυθμιστών, που έβλεπαν την Ένωση ως έναν απώτερο στόχο και διεκδικούσαν περισσότερες ελευθερίες εντός του πλαισίου της Προστασίας· και των Ριζοσπαστών, οι οποίοι ηγήθηκαν του αγώνα για Ένωση, προτάσσοντας παράλληλα και αιτήματα συνολικής αναμόρφωσης του πολιτικού συστήματος με την επιβολή αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης¹⁶⁸.

Από το 1858 και μετά γίνεται φανερή η διάσταση μεταξύ των Ριζοσπαστών ηγετών Μομφεράτου και Λομβάρδου, με τον πρώτο να στηρίζει το αίτημα της αυτοδιάθεσης των Επτανησίων πάνω στις αρχές της κυριαρχίας των λαών και της αρχής των Εθνοτήτων, απορρίπτοντας τις ξένες δυνάμεις που φέρονται ως «προστάτιδες»¹⁶⁹, και τον δεύτερο να αποκόπτει το ζήτημα της εθνικής αποκατάστασης από άλλες κοινωνικο-πολιτικές διεκδικήσεις, τις οποίες θεωρούσε αφενός ανεφάρμοστες και αφετέρου ότι θα αφαιρούσαν «τῶν χειρῶν τῶν ἐν Εὐρώπῃ φίλων μας τό ισχυρόν ὄπλον δι' οὗ προσπαθοῦν νά μας ὑπερασπίσωσι»¹⁷⁰. Μέχρι το 1862 η διάσπαση θα έχει οριστικοποιηθεί, με τους «παλαιούς» μέσω των εφημερίδων «Αλήθεια» και «Αληθής Ριζοσπάστης» να κατηγορούν τους νέους ότι οδηγούν την Επτάνησο σε μια Ένωση χωρίς δημοκρατία και τους «νέους» μέσω της «Φωνῆς του Ιονίου» και της «Νέας Εποχής» να κατηγορούν τους πρώτους ως αποστάτες και προδότες του εθνικού ζητήματος¹⁷¹, οι οποίοι υποβιβάζουν «τά ἔθνικὰ δικαιώματα τῆς Ἐπτανήσου» μπροστά στους πολιτικούς τους στόχους¹⁷².

Έτσι, σταδιακά στη διαμάχη σχετικά με τη θέση και τα πολιτικά δικαιώματα των Εβραίων της Κέρκυρας, που ξετυλίγεται μέσα από τις σελίδες του «Παρατηρητή», της «Νέας Εποχής» και της «Εθνεγερσίας», προστίθενται και οι εφημερίδες «Αλήθεια» και «Αληθής Ριζοσπάστης». Πλάι «εις τὴν Ἰουδαΐζουσαν ἡμεπίσημον ἐφημερίδα», γράφει η «Νέα Εποχή», προστέθηκαν και οι

¹⁶⁸ Λένα Διβάνη, *Η Εδαφική Ολοκλήρωση Της Ελλάδας 1830-1947*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2000, σ. 174-176.

¹⁶⁹ Αγγελική Γιαννάτου, *Επτανησιακός Ριζοσπαστικός, 1848-1865*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 2004, σ. 311

¹⁷⁰ *Φωνή του Ιονίου και Ρήγας*, Ζάκυνθος, 2 Μαΐ. 1859, σ.3.

¹⁷¹ Κοτινά, ό.π., σ. 324-325.

¹⁷² «Αί δύο ἐν Κεφαλληνία ἐφημερίδες», *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 13 Οκτ. 1862, σ. 2.

εφημερίδες της Κεφαλονιάς, οι οποίες συμβουλεύουν τους Κερκυραίους «ὅπως φέρωνται ἀνεκτικῶς καί φιλανθρώπως πρὸς τοὺς Ἰουδαίους Κερκύρας», την ίδια ώρα που στην Κεφαλονιά ὅσοι Εβραῖοι διαμένουν στο νησί ακόμα και για λίγες μέρες «δέν δύνανται νά ζήσωσιν ἀσφαλῶς ἄνευ τῆς προστασίας τῆς ἀστυνομίας»¹⁷³.

Η εφημερίδα «Αλήθεια», η οποία εξέφραζε τους λεγόμενους «Παλιούς» Ριζοσπάστες χαιρέτισε την έκδοση των «Ἰσραηλίτικων Χρονικῶν» της Κέρκυρας και υπογράμμισε ὅτι οι διακρίσεις που δέχονται οι Επτανήσιοι Εβραῖοι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς «ξενοκρατίας» η οποία «ἀποστερεῖ καί αὐτούς τῶν φυσικῶν και κοινωνικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων», ενώ ο λαός των Επτανήσων υποστηρίζει την πρόοδο, την ελευθερία και την ἰσονομία και επιθυμεί για ὅλους τους πολίτες του Ἰονίου Κράτους το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι «ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως θρησκευματος». Παράλληλα, καλεῖ τον λαό της Επτανήσου να δείξει ανοχή και αγάπη, η οποία «θέλει ἐξαλείψει βαθμηδόν τὰ διαχωρίζοντα τὴν ἀνθρωπότητα φράγματα»¹⁷⁴.

Παράλληλα, σε ἄλλο ἄρθρο αναφέρει χαρακτηριστικά ὅτι «ἡ Ἀλήθεια καί πάλιν μαίνεται ὑπὲρ τῶν φίλων τῆς Ἰουδαίων», καθὼς ὅπως υποστηρίζουν οι «παλαιοί» ριζοσπάστες η μόνη υπεύθυνη για τον αποκλεισμό των Εβραίων ἀπὸ την πολιτική ζωή εἶναι η Προστασία, κάτι που σύμφωνα με τον συντάκτη τῆς «Νέας Εποχῆς» ἐξυπηρετεῖ «τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῆς Κερκύρας οἰονδήποτε σχεδίων» των Ἀγγλων, καθὼς -ὅπως ἔχει ἀφήσει να ἐννοηθεῖ- θεωρεῖ ὅτι η χειραφέτηση τῆς εβραϊκῆς κοινότητας με παρέμβαση των Βρετανῶν θα αποτελούσε πιθανὸ ἐμπόδιο στην εθνικὴ ἀποκατάσταση¹⁷⁵. Ἔτσι, η «Νέα Εποχή» συνηγορεῖ μὲν ὅτι οι Εβραῖοι δικαίως ἀπολαμβάνουν ὅλα τα ἀστικά δικαιώματα που ἀπολαμβάνουν και οι Χριστιανοί, ὁμως δε διατάζει να ξεκαθαρίσει ὅτι «Συνταγματικά δικαιώματα δέν δυνάμεθα νά παραχωρήσωμεν εἰς τοὺς παρ' ἡμῖν οἰκοῦντας ἰουδαίους, δέν δυνάμεθα τὴν πολιτικὴν μας ὕπαρξιν να ἐμπιστευθῶμεν εἰς λαόν, οὐδένα κοινόν με ἡμᾶς ἔχοντα εἰμὴ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως»¹⁷⁶.

Στο τέλος του 1862 η εφημερίδα «Ἀληθῆς Ριζοσπάστης»¹⁷⁷ ἀναγγέλλει την κυκλοφορία μελέτης του κορυφαίου ηγέτη των Ριζοσπαστῶν Ηλία Ζερβού Ἰακωβάτου με τίτλο «Τα γενέθλια και η

¹⁷³ «Διάφορα», *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 28 Οκτ. 1861, σ. 3.

¹⁷⁴ «Διάφορα», *Αλήθεια*, Κεφαλονιά, 14/26 Οκτ. 1861, σ. 2-3

¹⁷⁵ Καρούνια, ὁ.π., σ. 104.

¹⁷⁶ *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 11 Νοεμ. 1861, σ. 4.

¹⁷⁷ Η έκδοση τῆς εφημερίδας ξεκίνησε το φθινόπωρο του 1862 ἀπὸ την ηγετικὴ προσωπικότητα των Ριζοσπαστῶν Ἰωσήφ Μομφερράτο, στοχεύοντας στην ἀντιπαράθεση με τους «ἐνωτικούς» Ριζοσπάστες, εἰδικά μετὰ την ἐξωση του Ὁθωνα ἀπὸ τον ἐλληνικὸ θρόνο, ὅταν τόσο οι ἐλπίδες ὅσο και οι φόβοι για την τύχη των Επτανήσων βρισκόνταν στο

νομοθεσία των Εβραίων». Ο συντάκτης της εφημερίδας, στον πρόλογο της παρουσίασης του νέου βιβλίου, επαναλαμβάνει ότι ο επτανησιακός λαός ζει πλάι στους Εβραίους του Ιονίου Κράτους με αγάπη και αρμονία· το καταπιεστικό σύστημα της «ξενοκρατίας», όμως, διαιωνίζει μέσω της νομοθεσίας του προλήψεις που δε συνάδουν με τις ιδέες της προόδου και ως εκ τούτου είναι χρέος και του επτανησιακού λαού να εξαλείψει κάθε μορφή διάκρισης, ώστε να μην του προσάπτεται ο «μῶμος ἐκεῖνος» που αποδίδεται μόνο σε λαούς οπισθοδρομικούς. Ακολουθεί η δημοσίευση ενός αποσπάσματος της εισαγωγής¹⁷⁸ του βιβλίου του Ζερβού και στον επίλογο της παρουσίασης η εφημερίδα του Μομφερράτου ξεκαθαρίζει: «δέν δυνάμεθα εἰμὴ νά ὑψώσωμεν τήν φωνήν μας κατά τοῦ προσγινομένου εἰς τήν ἐν Ἐπτανήσῳ κοινότητα τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀδικήματος, ὡς ἐκ τῆς παρ' ἡμῖν στρεβλῆς νομοθεσίας, ἣτις πάντη ἀδίκως στερεῖ αὐτούς τῶν ἀστυκῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων»· κάτι που, ὅπως σημειώνει, δε συμβαίνει ούτε στα πιο δεσποτικά και απολυταρχικά κράτη. Ἐτσι, ζητά να αποδοθεῖ δικαιοσύνη με την παραχώρηση πλήρους ισότητας δικαιωμάτων στους Εβραίους πολίτες του Κράτους¹⁷⁹.

Το δημοσίευμα αυτό θα αποτελέσει αφορμή για μια ακόμα διαμάχη μεταξύ «Ἰσραηλίτικων Χρονικῶν» και «Ἐθνεγερσίας» για το ζήτημα των πολιτικῶν δικαιωμάτων των Εβραίων, η οποία αυτή την φορά θα κλείσει με πολύ ειρηνικότερο τρόπο, κάτι που αποτελεί αποτέλεσμα της μεταστροφῆς του κλίματος -τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορικής- στη σχέση των δυο κοινοτήτων, ὅσο οι εξελίξεις καθιστούν την Ἐνωση βέβαιη. Η «Ἐθνεγερσία», αν και θα επαναλάβει τη γνωστή της θέση ότι το αίτημα για εκλογικά δικαιώματα είναι πιθανόν να προκαλέσει «σκάνδαλα» την ὥρα που η Ἐνωση είναι ἐπί θύρας, αναγνωρίζει ότι η εβραϊκή κοινότητα διακρίθηκε «εἰς ἀπάσας τάς ἐθνικάς ἐπιδείξεις»¹⁸⁰. τα «Ἰσραηλίτικα Χρονικά» στο φύλλο της 1ης Φεβρουαρίου θα κατηγορήσουν αφενός την «Ἐθνεγερσία» ότι «προσπαθεῖ νά φράξει τὸ στόμα τῶν ὅσοι ὡς ὁ «Ἀληθῆς Ριζοσπάστης» ὑπὲρ ἡμῶν συνηγοροῦσιν», αφετέρου ὅμως δε θα αποδώσουν δόλο στη

ἀπόγειό τους. Οι «παλαιοί» Ριζοσπάστες προπαγάνδιζαν την κοινωνική αναμόρφωση πριν την Ἐνωση ή παράλληλα με αυτή. Ἐρη Σταυροπούλου, λήμμα «Ἀληθῆς Ριζοσπάστης», στο: *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, Δρούλια, Λουκία – Κουτσοπανάγου, Γιούλα (επιμ.), τμ. 1, Ινστιτούτο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, Αθήνα, 2008, σ. 179

¹⁷⁸ Στο απόσπασμα που δημοσιεύεται ο Ζερβός σημειώνει ότι το θρήσκευμα είναι θέμα προσωπικής συνείδησης, καταδικάζει ως ἀπάνθρωπη και αντιχριστιανική κάθε μορφή διωγμού των Εβραίων, επαινεί τα κατορθώματα του εβραϊκού λαού στην παιδεία και τις τέχνες και υποστηρίζει ότι η σχέση Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού πρέπει να είναι ἀντίστοιχη με αυτή «μεταξύ γονέων και τέκνων»· αν και υπάρχουν, δηλαδή, διαφορετικές νοοτροπίες και πεποιθήσεις, αυτές δεν αναιρούν την αγάπη και τον σεβασμό που πρέπει να διέπει τις σχέσεις τους.

¹⁷⁹ «Τα Γενέθλια και η Νομοθεσία των Εβραίων», *Ἀληθῆς Ριζοσπάστης*, Κέρκυρα, 20 Δεκ. 1862/10 Ιαν. 1863, σ. 4.

¹⁸⁰ «Διάφορα», *Ἐθνεγερσία*, Κέρκυρα, 4 Ιαν. 1863, σ. 4.

στάση της αυτή και θα την περιλάβουν, παρά τις αντιφάσεις της, στις δυνάμεις που υπερασπίζονται και υποστηρίζουν τα δικαιώματα των Εβραίων, έπαινο που «εύγνωμότως» θα αποδεχθεί η «ενωτική» εφημερίδα¹⁸¹.

Γίνεται φανερό ότι η διαφοροποίηση «Παλαιών» και «Νέων» Ριζοσπαστών άγγιξε και το θέμα της εβραϊκής χειραφέτησης, με τους πρώτους να την υποστηρίζουν θεωρώντας την κομμάτι του γενικότερου κοινωνικού ανασχηματισμού που οραματίζονταν -ο Μομφερράτος, μάλιστα, είχε παρουσιάσει στη Βουλή εκλογικό νομοσχέδιο που περιελάμβανε και τους Εβραίους¹⁸²- και τους δεύτερους να την απορρίπτουν με εχθρότητα, η οποία ατονεί, τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορικής, όσο γίνεται φανερό ότι η Ένωση τελικά θα πραγματοποιηθεί.

Κεφάλαιο 7 – Έλληνες και Εβραίοι – Μύθοι και Νεωτερικότητα

7.1 Έλληνες και Εβραίοι

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, η σύνδεση της ελληνικής γλώσσας και της ορθόδοξης πίστης με την ελληνική ταυτότητα είναι εντονότερη από ποτέ, καθιστώντας αφενός την έννοια του Έλληνα Εβραίου ένα εννοιολογικό οξύμωρο¹⁸³ και χρωματίζοντας αφετέρου όλα τα στοιχεία που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ξένα ως υπονομευτικά της «τριπλής ασπίδας» που προστάτευε την εθνική ενότητα των Ελλήνων. Στο εθνικό αφήγημα του Ζαμπέλιου, για παράδειγμα, η ορθοδοξία νοείται ως μια εθνική, και όχι «ατομική», θρησκεία και η «αίρεση» δε συνιστά θρησκευτικό παράπτωμα αλλά έγκλημα κατά του έθνους¹⁸⁴.

¹⁸¹ «Διάφορα», *Εθνεγερσία*, Κέρκυρα, 9 Φεβρ. 1863, σ. 4.

¹⁸² Κοτινά, *ό.π.*, σ. 364.

¹⁸³ Flemming, *ό.π.*, σ. 21.

¹⁸⁴ Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και ορθοδοξία, Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2003, σ. 150.

Επομένως, ο συνδυασμός αυτής της «αποκλειστικής» εθνικής αντίληψης με τις κατά περιόδους τοπικές εντάσεις ενίσχυε τον αντισημιτισμό μερίδας του πληθυσμού¹⁸⁵.

Έτσι, για παράδειγμα, στον απόηχο των γεγονότων του Χρηματιστηρίου το Φθινόπωρο του 1861, όπως πληροφορούμαστε από δύο επιστολές διαμαρτυρίας που δημοσίευσε ο «Παρατηρητής», φαίνεται ότι η εφημερίδα «Επιθεωρητής» δημοσίευσε στο φύλλο 4 και στο φύλλο 5 δύο άρθρα με τίτλο «Τα Εβραϊκά», με τα οποία καταφέρεται κατά της Εβραϊκής κοινότητας. Σύμφωνα με το άρθρο, μια οικογένεια «διακριθείσα εις τήν ἀπάνθρωπον ἐκείνην σκηνήν τῆς περιαγωγῆς τοῦ Ἱεροῦ Λειψάνου τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου εις τὰς ἀγυῖας τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ζει στην Κέρκυρα και εμπορεύεται με τους Χριστιανούς του νησιού¹⁸⁶. Στην επιστολή διαμαρτυρίας, που υπογράφει ο Βενιαμίν Δε Κάστρος και ακολουθείται από υποστηρικτικό σημείωμα της σύνταξης του «Παρατηρητή», σημειώνεται ότι όσα γράφει ο «Επιθεωρητής» δεν αποτελούν συκοφαντία μόνο κατά του ίδιου και της οικογένειάς του αλλά και κατά του Πατριάρχη Γρηγόριου και των διαδόχων του, καθώς οι πρόγονοι του Δε Κάστρο που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη είχαν δεχθεί τις ευχές και τις ευλογίες των Πατριαρχών και απολάμβαναν την αγάπη, τον σεβασμό και την εμπιστοσύνη «τοῦ ἐκεῖσε Ὁρθοδόξου Πληρώματος»¹⁸⁷. Το σημείωμα της σύνταξης του «Παρατηρητή» εξαιρεί τη συμβολή της οικογένειας Δε Κάστρο για τις υπηρεσίες που προσέφερε στον αγώνα της Ελληνικής Ανεξαρτησίας και καλεί τον «Επιθεωρητή» να πάψει να συκοφαντεί και να προσβάλλει τους «Ἰσραηλίτας, διὰ τόν μόνον λόγον ὅτι εἶναι Ἰσραηλίται»¹⁸⁸.

Αντίστοιχα, μετά την κυκλοφορία του πρώτου φύλλου των «Ἰσραηλίτικων Χρονικῶν» στις 22 Αυγούστου 1861, η εφημερίδα «Ἐθνεγερσία» αναρωτιέται ειρωνικά ποια ήταν άραγε τα κίνητρα στην καρδιά «τοῦ νέου παρ’ ἡμῖν Ἑβραίου ὑπέρ τῆς πατρίδος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Βότσαρη καί τοῦ Γρηγορίου τοῦ Πατριάρχου!». Και παρακάτω καταλήγει: όπως «ἡμεῖς θυσιάζομεν τήν ὑλικήν εὐημερίαν τοῦ τόπου μας ὑπέρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων», έτσι και οι Εβραίοι να

¹⁸⁵ Mary Margaroni, «The blood libel in the Greek islands in the nineteenth century», στο *Sites of European Antisemitism in the Age of Mass Politics, 1880–1918*, Nemes Robert, Unowsky, Daniel (επιμ.), Brandeis University Press, Ανόβερο και Λονδίνο, 2014, σ. 178-179.

¹⁸⁶ *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 11/23 Νοεμ. 1861, σ. 3.

¹⁸⁷ *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 18/30 Νοεμ. 1861, σ. 3-4.

¹⁸⁸ Ο «Παρατηρητής» θα κατηγορήσει και σε άλλη περίπτωση τον «Επιθεωρητή» για «αντιεβραϊσμό»: σε άρθρο του τον Ιανουάριο του 1862 θα αναφερθεί στον «Επιθεωρητή» γράφοντας «ἀφ’ ἑνός μὲν θέλει νά φέρῃ τόν κοινωνισμόν εις τήν πολιτείαν μας ἀφ’ ἑτέρου δέ ζητεῖ νά τεθῶσι ἐν ἐνεργείᾳ οἱ περί Ἰσραηλίτων ἐγχώριοι κανονισμοί τοῦ μεσαιῶνος». «Ἡ ἀχαριστία τοῦ “Ἐπιθεωρητοῦ” καί τῆς συναδέλφης του “Ἐθνεγερσίας”, *Παρατηρητής*, Κέρκυρα, 5/17 Ιαν. 1862, σ. 2.

θυσιάσουν τα ατομικά τους συμφέροντα «ὕπέρ τῆς ἀξιοπρεπείας τῆς νέας πατρίδος των» και, ὅταν επιτευχθεῖ ἡ Ἐνωσις, ἐκτός ἀπό τα πολιτικά δικαιώματα που θα ἀποκτήσουν ὅλοι θα παραδεχθῶν ὅτι «ἐάν οἱ ἐν Ἑλλάδι Ἑβραῖοι μᾶς ἀδίκησαν καί μᾶς ἐβλαψαν ἐν καιρῷ τῆς ἐπαναστάσεως [...] ῥίζοσπαστήσαντες ἀκολούθως συνειργάσθησαν μεθ' ἡμῶν ὑπέρ τῆς ἐνώσεως».¹⁸⁹

Φαίνεται πως ἡ «Ἐθνεγεργασία», ἐκμεταλλευόμενῃ ὅτι στη συνείδηση ἐνός μέρους του κοινού ἦταν παγιωμένη ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ Ἑβραῖοι λειτούργησαν ὡς συνεργάτες των Οθωμανῶν κατά τῆ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης, ζητά ἀπό τους Ἐπτανήσιους Ἑβραίους να ἐπανορθώσουν, κατά κάποιον τρόπο, για τις ἐνέργειες των ἐν Ἑλλάδι ὁμοθρήσκων τους. Ἡ ἀναφορά δέ στον Πατριάρχη Γρηγόριο σχετίζεται με τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο τῆς υποτιθέμενης κακομεταχείρισης του νεκροῦ σώματος του πατριάρχη ἀπὸ τον ἐβραϊκὸ ὄχλον μετὰ τον ἀπαγχονισμό του Ἀρχιερέα ἀπὸ τους Οθωμανούς τον Ἀπρίλιο του 1821 και με τὸν ρόλο που δῆθεν ἐπαιζαν οἱ Ἑβραῖοι στα γεγονότα που ἀκολούθησαν, προκαλώντας τὴν οργὴ των Χριστιανῶν και τις σφαγὲς μεγάλου μέρους του ἐβραϊκοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τριπολιτσᾶς, του Βραχωρίου και ἄλλων τόπων.¹⁹⁰

Ἡ ἐπανάσταση του Οκτωβρίου του 1862 κατά του Ὄθωνα και ἡ συνακόλουθη ἐξωσὴ του ἀπὸ τὴν χώρα ἔθεσε τὸ ζήτημα τῆς Ἐνώσεως σε νέα βάση και οἱ Ἐπτανήσιοι μπορούσαν να περιμένουν με ἀναπτειρωμένες ἐλπίδες ὅτι ἡ πραγματοποιήσῃ τῆς πλησίαζε.

Σε αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη περίοδο για τα Ἐπτάνησα τα «Ἰσραηλίτικα Χρονικά» δημοσιεύουν ἄρθρον τὴν 1^η Νοεμβρίου 1862, στο ὁποῖο ἐπαναφέροντας τὸ ζήτημα τῆς χειραφέτησῃς των Ἑβραίων πολιτῶν σχολιάζουν ὅτι προϋπόθεση για να εἰσαχθεῖ ἕνας λαός «ἐν τῷ συμποσίῳ τῶν πεπολιτισμένων Ἐθνῶν», ἀποτελεῖ ἡ ἀπελευθέρωση ὅλων των ἀδίκως καταπιεζόμενων τάξεων.¹⁹¹

Ἡ Ἐφημερίδα «Ἐθνεγεργασία» θα ἀναλάβει να ἀπαντήσῃ στο ἄρθρον των «Χρονικῶν» σε ἄρθρον τῆς με τίτλο «Ὅποια ἔσεται ἡ ἔκβασις τοῦ Ἰσραηλιτοῖονικοῦ ζητήματος» με φανερά διαφορετικὸ ὕφος σε σχέση με τις προηγούμενες ἀναφορὲς τῆς στο ζήτημα τῆς ἐβραϊκῆς χειραφέτησῃς λιγότερο ἀπὸ ἕνα χρόνο πρὶν. Ὁ τίτλος «πρὸς τοὺς συμπατριώτας μας Ἰσραηλίτας» δίνει τὸν τόνο του ἄρθρου, τὸ ὁποῖο -αν και αἰχμηρό- εἶναι ξεκάθαρα «ευγενικότερο» ἀπὸ αὐτὰ στα ὁποῖα εἶχε συνηθίσει τους

¹⁸⁹ «Τα Ἰσραηλίτικα Χρονικά», *Ἐθνεγεργασία*, Κέρκυρα 30 Αυγ. 1861, σ. 2.

¹⁹⁰ Σάκης Δημητριάδης, «Ἀσάφειες, ἀμηχανίες, σιωπὲς, ἡ ἐπανάσταση του 1821 και οἱ Ἑβραῖοι», στο *Οἱ Ἑβραῖοι στον κόσμον του νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ και τῆς ἐπανάστασης 1821*, Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Βάνα - Ἡροδότου, Κωνσταντῖνος (ἐπιμ.), Καπόν, Ἀθήνα, 2022, σ. 35.

¹⁹¹ Καρούνια, ὁ.π., σ. 146.

αναγνώστες της, όταν το «εβραϊκό ζήτημα» πρωτοέκανε την εμφάνισή του στη δημόσια σφαίρα. Αναγνωρίζει ο συντάκτης ότι οι Εβραίοι έχουν στερηθεί το «ίερών» δικαίωμα της ελευθερίας του πολίτη και επικαλείται τη φιλοπατρία τους -αν και ταυτόχρονα μοιάζει να μην έχει πειστεί πλήρως γι' αυτήν- γράφοντας: «ἐάν ἐν πράγματι εἶναι Ἕλληνες οἱ Ἰσραηλῖται, ἐπειδὴ ἐγεννήθησαν ὑπὸ τὸν αὐτὸν οὐρανόν, ἀναπνέουσι τὸν ἴδιον ἀέρα καὶ σχεδόν τὴν ἰδίαν λαλοῦσι φωνήν, νά ἀγωνισθῶσι καὶ αὐτοί· ο ἀγώνας τους συνίσταται ὄχι στο να υπομείνουν φυλακίσεις, εξορίες και στερήσεις «ὡς ὑπέστημεν ἡμεῖς», ἀλλὰ στο να αναβάλουν την «δικαίαν καὶ διακαῆ αὐτῶν ἐπιθυμίαν τοῦ νά ἐξασκήσωσι σήμερον τὰ πολιτευματικά δικαιώματα», ειδικά σε μια περίοδο που «ἐκ τῶν πολιτικῶν συμβάντων τῶν διαδραματιζομένων κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐν τῇ ἀδελφῇ γῆ, κρούει τὰς θύρας ἢ πολιτικὴ ἡμῶν ἔνωσις».¹⁹²

Τον Μάιο του 1863 τα «Ἰσραηλίτικα Χρονικά» εξακολουθούσαν να καλούν σε απόδοση πολιτικῶν δικαιωμάτων στους Εβραίους πριν διαλυθεῖ το επτανησιακό κράτος, ὡστε η «Μήτηρ Πατρίς [...] μὴ μάθη ποτέ ὅτι ἓν μέρος τῶν υἱῶν της ἐπεβάρυνε τό ἄλλο», ὡπως ἔγραφε χαρακτηριστικά, δεχόμενη εκ νέου απάντηση ἀπὸ την «Ἐθνεγερεία» ὅτι η στάση τους αὐτὴ δείχνει δυσπιστία εἴτε πρὸς την ευόδωση της Ἐνώσεως εἴτε πρὸς την πρόθεση του Ἑλληνικοῦ Βασιλείου να τους ἀποδώσει τα προβλεπόμενα ἀπὸ το ἑλληνικό σύνταγμα δικαιώματα.¹⁹³

Το καλοκαίρι του 1863 ἦταν πλέον κοινὴ πεποίθηση ὅτι η παραχώρηση των Ἐπτανήσων στην Ἑλλάδα ἦταν προ των πυλῶν. Το πλοίο που μετέφερε την επιτροπὴ της ἑλληνικῆς ἐθνοσυνέλευσης με επικεφαλὴς τον Κανάρη στη συνάντηση με τον Γεώργιο Α΄ στην Κοπεγχάγη κατὰ την ἐπιστροφή του στάθμευσε στην Κέρκυρα. Στο νησί κυριάρχησε εορταστικό κλίμα και οἱ Εβραίοι της πόλης συμμετείχαν με ἐνθουσιασμό στους πανηγυρισμούς που πραγματοποιήθηκαν στο νησί, ὡπως διαβάζουμε στο φύλλο της 18^{ης} Ἰουνίου των «Χρονικῶν»¹⁹⁴, ἀλλὰ και σε εἰδικό παράρτημα που κυκλοφόρησε στις 12 Ἰουνίου 1863¹⁹⁵. Πραγματοποιήθηκε εἰδικὴ τελετὴ στη φωταγωγημένη συναγωγή, το πλήθος παρέλαυσε στους δρόμους ζητωκραυγάζοντας ὑπὸ τη λάμψη βεγγαλικῶν, ἐνῶ «Ἰσραηλίτιδες Κυρίαὶ ἔρριπτον ἐκ τῶν παραθύρων» γλυκά και λουλούδια. Ἀνάμεσα σε αὐτοὺς που προσέγγισαν το πλοίο της επιτροπῆς, ἦταν και ἀντιπροσωπεῖα με τον Ἡλία Μόρδο και

¹⁹² «Πρὸς τοὺς συμπατριώτας μας Ἰσραηλίτας», *Ἐθνεγερεία*, Κέρκυρα, 8 Νοεμ. 1862, σ. 2.

¹⁹³ «Διάφορα», *Ἐθνεγερεία*, Κέρκυρα, 8 Μαΐ. 1863, σ. 4.

¹⁹⁴ Preschel, ὁ.π., σ. 74.

¹⁹⁵ Καρούνια, ὁ.π., σ. 151.

τον Ιωσήφ Ναχαμούλη¹⁹⁶ οι οποίοι εκφώνησαν πανηγυρικούς λόγους εκπροσωπώντας την εβραϊκή κοινότητα της πόλης και έλαβαν τη διαβεβαίωση του Κανάρη ότι η Ελλάδα ποτέ δεν παρεξέκκλινε από την προστασία της ελευθερίας της συνείδησης¹⁹⁷. Την 1^η Ιουλίου 1863 τα «Ισραηλίτικα Χρονικά» θα δημοσιεύσουν επιστολή του Κεφαλονίτη ποιητή Επαμεινώνδα Άννινου με την οποία επαινεί την εβραϊκή κοινότητα για τα πατριωτικά αισθήματα που εξωτερίκευσε κατά τη διάρκεια των εορτασμών και κυρίως για τη συνάντηση της αντιπροσωπείας της με τον «πολιόν πυρπολιστήν Κανάρη» με τον οποίο αντάλλαξε «λόγους, ὄντως, ἔλληνοπρεπεῖς», κάτι που αποδεικνύει, σύμφωνα με τον ποιητή, ότι «ὀρμέμφυτα αἰσθήματα» ὅπως «τό τῆς πατρίδος ἔνστικτον» εξαλείφουν κάθε άλλο πάθος και κάθε άλλη πρόληψη από την ψυχή των ανθρώπων, ενώ καταλήγει: «Χαῖρε [...] Κοινότης τῶν Ἰσραηλιτῶν [...] διότι ταχέως θέλεις μεθέξει τῆς εὐημερίας, τοῦ μεγαλείου καί τῆς ἐθνικῆς δόξης τῶν Ἑλλήνων»¹⁹⁸.

Ὅσο κι αν μοιάζουν εθιμοτυπικές τέτοιες δηλώσεις, λειτουργούν νομιμοποιητικά για την πολιτική συμμετοχή των Εβραίων στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους και ταυτόχρονα η πανηγυρική δημοσίευσή τους φανερώνει την υποστηρίξι μερίδας τουλάχιστον των Εβραίων προς την μετάβαση στο νέο πολιτικό σύστημα και τις ελπίδες για καλύτερες μέρες που αυτή η μετάβαση γέννησε. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των ελπίδων θα μπορούσε να είναι και η παμψηφεί επιλογή ενός επιφανούς μέλους της Κοινότητας, του Ηλία Μόρδου, στη θέση του αντικαταστάτη του πρώτου δημάρχου, μετά την Ένωση, όταν εκείνος παραιτήθηκε¹⁹⁹.

7.2 Μύθοι και νεωτερικότητα

Μια από τις αναφορές της «Εθνεγερσίας» στα «Ισραηλίτικα Χρονικά» κλείνει με την πρόταση προς τον τυπογράφο Αντώνιο Τερζάκη²⁰⁰ «τώρα πού ἤλθε ἡ περίστασι» να απευθυνθεί σε κάποιον

¹⁹⁶ Εκδότης των «Ισραηλίτικων Χρονικών».

¹⁹⁷ Preschel, ὁ.π.

¹⁹⁸ «Φιλανθρωπία και πατριωτισμός», *Ισραηλίτικα Χρονικά*, Κέρκυρα, 1 Ιουλ. 1863, σ. 6-7.

¹⁹⁹ Γιώργος Χανιώτης, «Η εβραϊκή κοινότητα Κερκύρας (1860-1939): εντός και εκτός της “Οβριακής”» στο *Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια, Πρακτικά του Α' Συμποσίου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Εβραϊκού Ελληνισμού*, Αβδελά, Έφη - Βαρών-Βασάρ, Οντέτ, (επιμ.), Θεσσαλονίκη, 23-24 Νοεμβρίου 1995, σ. 66.

²⁰⁰ Ιδιοκτήτης του τυπογραφείου «Ερμής», όπου εκδίδεται η εφημερίδα «Εθνεγερσία».

Στέφανο Παλατιανό, πιθανόν συλλέκτη βιβλίων²⁰¹, προκειμένου να προμηθευτεί και να εκδώσει «έν πόνημα ενός Ραββίνου Νεοφύτου, ὅπερ [...] θέλει πολύ ὠφελήση τό ἔθνικόν ζήτημα»²⁰².

Το βιβλίο στο οποίο αναφέρεται η εφημερίδα είναι «Ἡ ἀνατροπή τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων καί τῶν ἐθίμων αὐτῶν», ένα ρουμανικό κείμενο, το οποίο μεταφράστηκε και τυπώθηκε στα ελληνικά το 1818 στο Ιάσιο, επανεκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη και το Ναύπλιο το 1834 και στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο το 1861²⁰³. Η έκδοση της Ζακύνθου θα εμφανιστεί να διαφημίζεται στην εφημερίδα «Νέα Εποχή» τον Οκτώβριο του 1861²⁰⁴. Το βιβλίο φέρεται να έχει γραφτεί από κάποιον πρώην ραβίνο, ο οποίος ασπάστηκε τον Χριστιανισμό και στόχευε να αποκαλύψει τις επιβουλές των Εβραίων κατά των Χριστιανών, με κυριότερη τη «συκοφαντία του αίματος», δηλαδή τη δολοφονία Χριστιανών και την τελετουργική χρήση του αίματός τους, είτε ως θυσία στον θεό είτε σε τελετές μαγείας. Χαρακτηριστικά το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου τιτλοφορείται «Περί τῶν Ἑβραίων. Περί τοῦ αἵματος, τό ὅποιον λαμβάνουσιν ἀπό τούς Χριστιανούς, καί περί τῆς χρήσεως αὐτοῦ»²⁰⁵. Πέρα όμως από τον γνωστό μύθο της «συκοφαντίας του αίματος» η «Ανατροπή» αποδίδει στους Εβραίους μια σειρά από σωματικά ελαττώματα, όπως παραμορφώσεις, ασθένειες, κακή όραση και τριχόπτωση, τα οποία οφείλονται στην «κατάρρα του Θεού». Ειδικότερα οι Εβραίοι της Ευρώπης βρίσκονται σε χειρότερη από τους υπολοίπους μοίρα, από την οποία είναι αδύνατον να λυτρωθούν λόγω της καταγωγής τους από τη φυλή του Συμεών, δηλαδή αυτής του «προδότη Ιούδα». Πλάι λοιπόν στον θρησκευτικό αντιεβραϊσμό προστίθεται και ένας αποθεολογικοποιημένος αντισημιτισμός με στοιχεία φυλετικού και βιολογικού ρατσισμού²⁰⁶.

Στον απόηχο της βεβήλωσης του εβραϊκού νεκροταφείου και της σχετικής εγκυκλίου του Μητροπολίτη, η εφημερίδα «Νέα Εποχή» είχε κάνει εκτενή αναφορά στο συγκεκριμένο βιβλίο, χωρίς να μένει μόνο στη «θεωρητική» πραγμάτευση των υποτιθέμενων «μυστηρίων των ραβίνων» αλλά συσχετίζοντάς το με τη σύγχρονη της κερκυραϊκή πραγματικότητα. Γράφει χαρακτηριστικά: «ἀρπάζουσι Χριστιανῶν τέκνα, τά ὅποια σφάζουσι, καί διά τοῦ αἵματος αὐτῶν ἐκτελοῦσι διαφόρους δεισδαιμονίας ἐν καιρῷ τῶν γάμων αὐτῶν, τῶν ἀζύμων καί ἄλλα. Κοινή φήμη

²⁰¹ Varvaritis, ὀ.π., σ. 47.

²⁰² «Τά Ἰσραηλίτικα Χρονικά», *Εθνεγερσία*, Κέρκυρα 30 Αυγ. 1861, σ. 2.

²⁰³ Varvaritis, ὀ.π.

²⁰⁴ *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 2 Οκτ. 1861, σ. 4.

²⁰⁵ *Ανατροπή τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων καί τῶν ἐθίμων αὐτῶν*, Σέργιος Ραφτάνης, Ζάκυνθος, 1861, σ. 9.

²⁰⁶ Καρούνια, ὀ.π., σ. 105-115.

ἐπικρατεῖ ἐν Κερκύρα ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ῥαββίνου Κοέν, ὁ πρὸ τινῶν ἐτῶν σφάξας παιδίον τι, τοιαύτην τοῦ αἵματός του ἐποίησεν χρῆσιν [...] τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν ὀνομάζουσι [...] μεμολυσμένην [...], τὸν χριστιανόν [...] ἀσεβῆ ἢ ἐθνικόν, τὸ παιδίον [...] σκώληκα ἐρπόμενον, τοὺς ἱερεῖς ἡμῶν [...] θυσιαστάς τῶν εἰδώλων [...] ὅταν διαβαίνουσι ἐκ τινός Ἐκκλησίας [...] λέγωσι [...] ἡ μεμολυσμένη τῶν μεμολυσμένων, ἡ ἀκάθαρτος τῶν ἀκαθάρτων, ἀφορισμένη νά ᾦναι. [...] ἔβραϊος τις ἴδη χριστιανόν νεκρόν [...] πρέπει νά λέγη [...] σήμερον εἶδον ἕναν ἀσεβῆ νεκρόν, αὔριον νά ἴδω δύο»· και ὅλα αυτά την ὥρα που οι Κερκυραῖοι, ὅπως αναφέρει, βλέπουν «τους Ἑβραῖους ἅπαντας εὐημεροῦντας -οὐδέποτε παρεπονέθη, ἐάν βλέπη τοὺς ἀδελφούς του φυλακίζομένους ἀνά ἑκατοστίας καθ' ἑκάστην ὑπὸ ἀδυσωπῆτων πιστωτῶν ἔβραίων- [...] οὔτε ἐκδίκησιν ἐζητήσατο ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ῥαββίνου Κοέν ἔσφαξε δυστυχῆ νέον, δέν ἐπρόσεξεν εἰς τὰς προσβολὰς, ἄς πολλάκις ὑπὸ τοῦ ἔβραϊκοῦ ὄχλου ἐγένοντο τισὶ τῶν ἱερέων αὐτοῦ [...] οὔτε τὰς προλήψεις οὔτε τὸν φανατισμόν, δι' οὗ [...] ανατρέφονται ὑπὸ τοῦ περιβοήτου αὐτῶν Ταλμούδ».²⁰⁷

Ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τα ἀρθρα της «Ἐθνεγερσίας» και της «Νέας Εποχῆς», στην προσπάθειά τους να αντικρούσουν το αἶτημα για πολιτικά δικαιώματα των Επτανήσιων Εβραίων ἢ να υπερασπιστοῦν την Κέρκυρα και τους Κερκυραῖους ἀπ' ὅσα θεωροῦν ἀδίκες διαβολές και επιχειρώντας να ενισχύσουν την ἀποψή τους, οι δύο εφημερίδες καταφεύγουν σε επιχειρήματα, μύθους και στερεότυπα που διαπνέονται ἀπὸ μια εκκοσμικευμένη αντιεβραϊκή εχθρότητα, στοιχεῖα δηλαδή ἐνός νεωτερικοῦ αντισημιτισμοῦ, ο οποίος ως ρεύμα θα εμφανιστεῖ στην Ελλάδα ἀργότερα²⁰⁸. Το συγκεκριμένο αντισημιτικό βιβλίο, μάλιστα, μεταφρασμένο στα γαλλικά το 1888²⁰⁹ θα γνωρίσει μεγάλη διάδοση μεταξύ των αντισημιτικῶν κύκλων της Γαλλίας, οι ηγέτες των οποίων θα ἐπιμείνουν στα χωρία ἐκεῖνα, τα οποία εἶχε ἐπιλέξει να ἀναδείξει και 27 χρόνια πρὶν ο συντάκτης της «Νέας Εποχῆς».

²⁰⁷ «Ἡ πρὸς τὸν Ἑβραῖον ἀρθρογράφον ἀπάντησίς μας», *Νέα Εποχή*, Κέρκυρα, 1 Ιουλ. 1861, σ. 3.

²⁰⁸ Φίλιππος Κάραμποτ, «Μικρές ιστορίες με ἄρωμα νεωτερικότητας», (1890-1903), στο *Ἡ Ελλάδα της Νεωτερικότητας, κοινωνικές κρίσεις και ιδεολογικά διλλήματα, (19^{ος} -20^{ος} αἰώνας)*, Τσίχλη-Αρώνη, Καίτη - Παπαγεωργίου, Στέφανος - Πατρικίου Αλεξάνδρα (επιμ.), Παπαζήση, Αθήνα, 2014, σ. 133-141.

²⁰⁹ *Le Sang chrétien dans les rites hébraïques de la synagogue moderne, révélations d'un néophyte, ex-rabbin, moine grec* (Το χριστιανικό αἷμα στα τελετουργικά της σύγχρονης συναγωγῆς, ἀποκαλύψεις ἐνός Νεοφύτου, πρώην ραββίνου, Ἑλληνα μοναχοῦ).

Χωρίς να κάνουμε λόγο για την ύπαρξη ενός «αντισημιτισμού πριν τον αντισημιτισμό», δηλαδή πριν από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, όταν και επινοήθηκε ο όρος²¹⁰, παρατηρούμε τα κομμάτια του παραδοσιακού (φανατισμός, προλήψεις, δεισιδαιμονίες) που ενσωματώνονται στο νεωτερικό (χειραφέτηση, πολιτικά δικαιώματα, ελευθερία του τύπου), για να λειτουργήσουν σαν όπλα κατά του «διαφορετικού» και τη σύνδεση του νεωτερικού αντισημιτισμού -που γνώρισε ευρεία διάδοση στις δεκαετίες του 1880 και του 1890 στην Ευρώπη- με τον παραδοσιακό τρόπο σκέψης για τους Εβραίους και την αντιμετώπισή τους²¹¹.

Συμπεράσματα

Κατά την τελευταία πενταετία ύπαρξης του Ιόνιου Κράτους οι αναφορές του Τύπου στο «εβραϊκό ζήτημα» πολλαπλασιάστηκαν. Όπως είδαμε, το ζήτημα των εμποροδικείων, η βεβήλωση του εβραϊκού νεκροταφείου και η σχετική εγκύκλιος του Μητροπολίτη, τα πασχαλινά έθιμα των Χριστιανών, η έκδοση της πρώτης εβραϊκής εφημερίδας, η διαγραφή των Εβραίων εμπόρων από την Εμπορική Λέσχη, το αίτημα για πολιτικά δικαιώματα και ισοπολιτεία των μη χριστιανών υπηκόων του κράτους αποτέλεσαν αφορμές για την ανάδυση και τη δημόσια συζήτηση σχετικά με μια ομάδα που, παρά τη σημαντική της παρουσία στην οικονομία της πόλης, εξακολουθούσε (στον ένα ή στον άλλο βαθμό) να αποτελείται από πολίτες δεύτερης κατηγορίας.

Παρά τις περί του αντιθέτου δηλώσεις από μερίδα του Τύπου, η παραδοσιακή θρησκευτική απεικόνιση των Εβραίων ως «δολοφόνων του Χριστού» φαίνεται ότι είχε απήχηση σε ένα μέρος των αναγνωστών και συχνά εργαλειοποιείται, όπως και η αντίληψη ότι οι Εβραίοι διαχρονικά συνεργάστηκαν με τους Οθωμανούς κατά των Ελλήνων και είναι πιθανό να το επαναλάβουν βοηθώντας μια άλλη ξένη δύναμη για την επίρρωση ανθελληνικών στόχων. Παράλληλα, η αυξανόμενη αποδοχή ενός εθνικισμού που εξίσωνε την Ορθοδοξία και την «ελληνικότητα» καθιστούσε την ιδέα του «Έλληνα Εβραίου» μια αντίφαση.

²¹⁰ Έντγκαρ Μορέν, *Ο νεωτερικός κόσμος και το εβραϊκό ζήτημα*, εκδόσεις του εικοστού πρώτου, Αθήνα, 2007, σ. 99.

²¹¹ Albert S., Lindemann, Richard S. Levy, «Conclusion: Not the final Word», στο, *Antisemitism: A History*, Lindemann Albert S.- Levy, Richard S. (επιμ.), Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 2010, σ. 250-251.

Αυτές οι προσεγγίσεις δεν ήταν σε καμία περίπτωση οι μοναδικές· δε μονοπωλούσαν καν τη ρητορική εκείνων που συνήθως τις εξέφραζαν. Ήταν οι «Ενωτιστές» Ριζοσπάστες αυτοί που προωθούσαν έναν εθνικιστικό λόγο στον οποίο με ευκολία εντάσσονταν τέτοιου τύπου «αφορισμοί», ενώ τόσο η κεφαλή της τοπικής ορθόδοξης εκκλησίας, ο Τύπος και οι προσωπικότητες που δεν πρόσκεινταν στον «Ριζοσπαστισμό», όσο και οι «Παλαιοί Ριζοσπάστες» υποστήριζαν τη Χειραφέτηση των Εβραίων και αναγνώριζαν την «ελληνικότητά» τους.

Η απόφαση της ελίτ των Χριστιανών εμπόρων της Κέρκυρας να αποκλείσουν τους Εβραίους εμπόρους από το χρηματιστήριο της πόλης, αν και έχει υποστηριχτεί ότι οφειλόταν στην έκδοση των «Ισραηλίτικων Χρονικών», μοιάζει πιθανότερο να ήταν μια κίνηση που εξέφρασε ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές εντάσεις εντός της κερκυραϊκής εμπορικής τάξης, λαμβάνοντας και χαρακτηριστικά ενός πρώιμου οικονομικού/πολιτικού αντισημιτισμού σε αντιδιαστολή με τον μεσαιωνικό/θρησκευτικό.

Η ένωση με την Ελλάδα πραγματοποιήθηκε τελικά το 1864 και οι Εβραίοι της Κέρκυρας, όπως και της Ζακύνθου και οι λιγостоί της Κεφαλονιάς, απέκτησαν πλήρη αστικά και πολιτικά δικαιώματα και το 1865 συμμετείχαν για πρώτη φορά στις εκλογές ως Έλληνες πολίτες. Είναι βέβαιο ότι η εξέλιξη αυτή σε καμιά περίπτωση δε σήμανε την εξαφάνιση ενός οιοσδήποτε αντισημιτικού δημοσίου λόγου.

Ζητήματα που αφορούσαν τον πλουτισμό των Εβραίων, την ενασχόλησή τους με τον δανεισμό, τη συμμετοχή τους ή μη στον στρατό και την αμφισβητούμενη εθνική τους συνείδηση θα κάνουν συχνά την εμφάνισή τους στον δημόσιο λόγο και θα εντείνονται -ειδικά σε περιόδους εκλογών ή πολιτικών ταραχών.

Ο Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Έντγκαρ Μορέν έχει γράψει αποφθεγματικά ότι «ο αντι-Ιουδαϊσμός προκάλεσε την καταπίεση των Εβραίων· η χειραφέτησή τους προκάλεσε τον αντισημιτισμό». Παρ'όλ' αυτά δε θα πρέπει να δούμε τα γεγονότα της παρούσας έρευνας ως επεισόδια μιας προδιαγεγραμμένης πορείας προς τη «Συκοφαντία του Αίματος» και τις γνωστές αντιεβραϊκές ταραχές του 1891. Άλλωστε, στις τρεις περίπου δεκαετίες που μεσολάβησαν, όσο οι Εβραίοι των Επτανήσων προσπαθούσαν να σχηματοποιήσουν και να αποκρυσταλλώσουν τη νέα ταυτότητά τους, το ελληνικό κράτος προσπαθούσε παράλληλα να σχηματίσει τη δική του στα

πρότυπα μιας συνταγματικής φιλελεύθερης δυτικής μοναρχίας· διαδικασίες που -στον βαθμό που πραγματοποιήθηκαν- δε συνέβησαν ούτε γραμμικά ούτε χωρίς αντιφάσεις.

Πρωτογενείς Πηγές

- «Gazzetta Jonia, Ημερήσια Εφημερίς των Ιονίων Νήσων», Κέρκυρα, 1812-1861.
 - 27 Απριλίου 1816
 - 29 Μαρτίου 1817
 - 31 Δεκεμβρίου 1849
 - 3 Αυγούστου 1857
 - 27 Μαΐου 1861
- «Αλήθεια», Κεφαλονιά, 1861-1862.
 - 14 Οκτωβρίου 1861
- «Αληθής Ριζοσπάστης», Κεφαλονιά, 1862-1863.
 - 20 Δεκεμβρίου 1862
- «Ανεξάρτητος», Κέρκυρα, 1849-1850.
 - 30 Νοεμβρίου 1849
- «Εθνεγερσία», Κέρκυρα, 1861-1863.
 - 6 Μαΐου 1861
 - 13 Μαΐου 1861
 - 16 Ιουνίου 1861
 - 14 Αυγούστου 1861
 - 30 Αυγούστου 1861
 - 26 Σεπτεμβρίου 1861
 - 8 Νοεμβρίου 1862
 - 4 Ιανουαρίου 1863
 - 11 Ιανουαρίου 1863

- 9 Φεβρουαρίου 1863
- 8 Μαΐου 1863
- «Ισραηλίτικα Χρονικά», Κέρκυρα, 1863.
 - 1 Ιουλίου 1863
- «Νέα Εποχή», Κέρκυρα, 1858-1862.
 - 14 Ιουνίου 1861
 - 24 Ιουνίου 1861
 - 1 Ιουλίου 1861
 - 8 Ιουλίου 1861
 - 28 Αυγούστου 1861
 - 1 Σεπτεμβρίου 1861
 - 2 Σεπτεμβρίου 1861
 - 14 Οκτωβρίου 1861
 - 28 Οκτωβρίου 1861
 - 11 Νοεμβρίου 1861
- «Ο Παρατηρητής», Κέρκυρα, 1858-1862.
 - 17 Μαρτίου 1858
 - 4 Απριλίου 1859
 - 18 Απριλίου 1859
 - 19 Μαΐου 1859
 - 2 Μαρτίου 1860
 - 30 Ιουλίου 1860
 - 13 Αυγούστου 1860
 - 20 Αυγούστου 1860
 - 29 Απριλίου 1861
 - 6 Μαΐου 1861
 - 5 Ιουνίου 1861
 - 10 Ιουνίου 1861
 - 17 Ιουνίου 1861
 - 24 Ιουνίου 1861

- 15 Ιουλίου 1861
- 22 Ιουλίου 1861
- 29 Ιουλίου 1861
- 5 Αυγούστου 1861
- 12 Αυγούστου 1861
- 26 Αυγούστου 1861
- 30 Σεπτεμβρίου 1861
- 8 Οκτωβρίου 1861
- 14 Οκτωβρίου 1861
- 28 Οκτωβρίου 1861
- 4 Νοεμβρίου 1861
- 11 Νοεμβρίου 1861
- 18 Νοεμβρίου 1861
- 5 Ιανουαρίου 1862
- 12 Μαΐου 1862
- «Παναθήναια», Αθήνα, 1863-1864.
 - 7 Σεπτεμβρίου 1863
- «Τα Καθημερινά», Κέρκυρα, 1855-1858.
 - 8 Μαρτίου 1858
- «Φωνή του Ιονίου και Ρήγας», Ζάκυνθος, 1858-1864.
 - 2 Μαΐου 1859

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ginio, Eyal, «Γράφοντας για την εβραϊκή ιστορία της νεότερης Ελλάδας: Η περίπτωση της Κέρκυρας» στο: *Αρχειοτάξιο*, τχ. 19, Αθήνα, 2017, σ. 21-41.
- Istria, Dora d', *Αι Ιόνιοι νήσοι υπό την δεσποτείαν της Ενετίας και την Αγγλικήν προστασίαν και η εν αυταίς ελληνική ποίησις μετά περιλήψεώς τινος της αρχαίας αυτών ιστορίας*, Αθήνα, 1859. [διαθέσιμο στο ψηφιακό αποθετήριο «Ανέμη»].
- Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, Αφροδίτη, «Η εβραϊκή συνοικία της Κέρκυρας» στο: *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα 2008.
- Αμπατζόγλου, Φωτεινή, «Η «συκοφαντία του αίματος» και οι Έλληνες συγγραφείας», στο *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ιωάννινα, 21-23 Μαΐου 2015)*, Μαχαίρα, Άννα - Παπαστεφανάκη, Λήδα (επιμ.) Ισνάφι, Ιωάννινα, 2016.
- *Ανατροπή τῆς θρησκείας τῶν Ἑβραίων και τῶν ἐθίμων αὐτῶν*, Ζάκυνθος, 1861.
- Γιαννάτου, Αγγελική, *Επτανησιακός Ριζοσπαστικός, 1848-1865*. Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 2004. [διαθέσιμη στο Εθνικό αρχείο διδακτορικών διατριβών (<https://www.didaktorika.gr/eadd/>)]
- Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου, Έλλη, «Οι Εβραίοι της Κέρκυρας επί Βενετοκρατίας», στο: *Χρονικά*, τμ. 33, τχ. 230 Αθήνα, 2016, σ. 3-8.
- Γκατένιο-Όσμο, Νάτα, *Από την Κέρκυρα στο Μπιρκενάου και στην Ιερουσαλήμ, η ιστορία μιας Κερκυραίας*, Αθήνα, Γαβριλήδης, 2005.
- Γκέκας, Σάκης, «Θεσμοί και εξουσία στην πόλη της Κέρκυρας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα», στο: *Ιστορ*, τχ. 15, 2009, σ. 149-186.
- Γκέκας, Σάκης, *Ξενοκρατία, Οικονομία, Κοινωνία και Κράτος στα Επτάνησα (1815-1864)*, Εκδόσεις ΕΑΠ, Αθήνα, 2021.

- Δεσύλλας, Χρήστος, «Η Συμβολή της εβραϊκής Κοινότητας Κέρκυρας στην Ανάπτυξη δομών εγχρήματης πίστης» στο: *Χρονικά*, τμ. Μ', τχ. 216, Αθήνα, 2008, σ. 3-8.
- Διβάνη, Λένα, *Η Εδαφική Ολοκλήρωση Της Ελλάδας 1830-1947*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2000.
- Δημητριάδης, Σάκης, «Ασάφειες, αμηχανίες, σιωπές, η επανάσταση του 1821 και οι Εβραίοι», στο *Οι Εβραίοι στον κόσμο του νεοελληνικού διαφωτισμού και της επανάστασης 1821*, Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Βάνα - Ηροδότου, Κωνσταντίνος (επιμ.), Καπόν, Αθήνα, 2022.
- Ζουμπουλάκης, Σταύρος, «Χριστιανισμός και αντισημιτισμός πριν και μετά το ολοκαύτωμα», στο *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ιωάννινα, 21-23 Μαΐου 2015)*, Μαχαίρα, Άννα - Παπαστεφανάκη, Λήδα (επιμ.) Ισνάφι, Ιωάννινα, 2016.
- Καραμπαμπάς, Αναστάσιος, *Στα ίχνη των Εβραίων της Ελλάδας*, Ψυχογιός, Αθήνα, 2022.
- Κάραμποτ, Φίλιππος, «Μικρές ιστορίες με άρωμα νεωτερικότητας, (1890-1903), στο *Η Ελλάδα της Νεωτερικότητας, κοινωνικές κρίσεις και ιδεολογικά διλήμματα, (19^{ος} -20^{ος} αιώνας)*, Τσίχλη-Αρώνη, Καίτη - Παπαγεωργίου, Στέφανος - Πατρικίου Αλεξάνδρα (επιμ.), Παπαζήση, Αθήνα, 2014.
- Καραπιδάκης, Νίκος, «Για την εβραϊκή κοινότητα της Κέρκυρας», στο: *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα 2008.
- Καρούνια, Κατερίνα, «Ψέματα και αλήθειες σε δύσκολους καιρούς, τα Ισραηλίτικα Χρονικά της Κέρκυρας», στο *Οι Εβραίοι στον κόσμο του νεοελληνικού διαφωτισμού και της επανάστασης 1821*, Νικολαΐδου-Κυριανίδου, Βάνα - Ηροδότου, Κωνσταντίνος (επιμ.), Καπόν, Αθήνα, 2022.
- Κοτινά, Μαρία, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα*, διδακτορική διατριβή, 2011. [διαθέσιμη στο Εθνικό αρχείο διδακτορικών διατριβών (<https://www.didaktorika.gr/eadd/>)]
- Λάπα, Δάφνη, «Εβραίοι και Έλληνες, Έλληνες και Εβραίοι» στο *Αρχειοτάξιο*, τχ. 19, Αθήνα, 2017, σ. 12-19.

- Λιάττα, Ευτυχία Δ., *Η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος στον κυκλώνα του αντισημιτισμού: Η «ελλοφαντία για το αίμα» του 1891*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2006.
- Ματάλας, Παρασκευάς, *Έθνος και ορθοδοξία, Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «ελλαδικό» στο βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2003.
- Μόλχο, Ρένα, λήμμα «Ιωσήφ Ναχαμούλης», στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, Δρούλια, Λουκία - Κουτσοπανάγου, Γιούλα (επιμ.), τ. 3, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2008.
- Μόλχο, Ρένα, «Ο Εβραϊκός τύπος στην Ελλάδα», στο *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2005.
- Μορέν, Έντγκαρ, *Ο νεωτερικός κόσμος και το εβραϊκό ζήτημα*, εκδόσεις του εικοστού πρώτου, Αθήνα, 2007.
- Μοσχονάς, Νίκος Γ., «Η εβραϊκή διασπορά στο Ιόνιο (12ος - 16ος αιώνας)» στο *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα 2008.
- Μπενβενίστε, Ρίκα, «Για την ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας», *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τμ. Β', Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα, 2004.
- Ροδοκανάκης, Εμμανουήλ, *Ο Βοναπάρτης και οι Ιόνιοι Νήσοι (1797-1816)*, Εταιρεία προς Ενίσχυσιν των Επτανησιακών Μελετών, Κέρκυρα, 1937. [διαθέσιμο στο ψηφιακό αποθετήριο «Ανέμη»].
- Ρωμανός, Ιωάννης, «Η εβραϊκή κοινότης της Κέρκυρας», στο *Χρονικά*, τμ. ΚΔ', τχ. 174, Αθήνα, 2001, σ. 9-21.
- Σταυροπούλου, Έρη, λήμμα «Αληθής Ριζοσπάστης» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, Δρούλια, Λουκία - Κουτσοπανάγου, Γιούλα (επιμ.), τμ. 1, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2008.
- Ταγκυέφ, Πιέρ-Αντρέ, *Τι είναι αντισημιτισμός*, Εστία, Αθήνα, 2015.
- Τσίτσας, Αθανάσιος, *Το Διάριο της πολιορκίας της Κέρκυρας από τους Ρωσοτούρκους (1798-1799) γραμμένο από τον Πέτρο Βούλγαρη*, Εταιρία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα, 1989.

- Φρεζής, Ραφαήλ, λήμμα «Ισραηλίτικα Χρονικά» στο *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι, εκδότες*, Δρούλια, Λουκία - Κουτσοπανάγου, Γιούλα (επιμ.), τμ. 2, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα, 2008.
- Χανιώτης, Γιώργος, «Η εβραϊκή κοινότητα Κερκύρας (1860-1939): εντός και εκτός της “Οβριακής”» στο *Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια, Πρακτικά του Α' Συμπόσιου Ιστορίας της Εταιρείας Μελέτης Εβραϊκού Ελληνισμού*, Αβδελά, Έφη - Βαρών-Βασάρ, Οντέτ, (επιμ.), Θεσσαλονίκη, 23-24 Νοεμβρίου 1995.

Ξενόγλωσση

- Adler, Markus N., *The itinerary of Benjamin Tudela*, Oxford University Press, London, 1907.
- Constatopoulou, Photini - Veremis, Thanos, *Documents on the history of the Greek Jews*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999.
- Deak, Istvan, «Antisemitism in Eastern Europe (Excluding Russia and the Soviet Empire) since 1848», στο *Antisemitism: A History*, Lindemann Albert S.- Levy, Richard S. (επιμ.), Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 2010.
- Encyclopedia Britannica, (<https://www.britannica.com/>)
- Flemming, Katherine, *Greece: A Jewish History*, Princeton University Press, Πρίνστον, 2007.
- Gekas, Sakis, «For better or for worse? A counter-narrative of Corfu Jewish history and the transition from the Ionian State to the Greek Kingdom (1815-1890) στο *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, 15ος-20ός αιώνας: Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (Ιωάννινα, 21-23 Μαΐου 2015)*, Μαχαίρα, Άννα - Παπαστεφανάκη, Λήδα (επιμ.), Ισνάφι, Ιωάννινα, 2016.
- Gekas, Sakis, «The Port Jews of Corfu and the ‘Blood Libel’ of 1891: A Tale of Many Centuries and of One Event», *Jewish Culture and History*, τμ. 7, τχ. 1-2, 2004, σ. 171-196.
- Jervis, Henry J.W., *History of the island of Corfu and of the Republic of the Ionian Islands*, Λονδίνο, 1852. [διαθέσιμο στο ψηφιακό αποθετήριο Internet Archive (<https://archive.org/>)].

- Lindemann, Albert S. - Levy, Richard S., «Conclusion: Not the final Word» στο *Antisemitism: A History*, Lindemann, Albert S. - Levy, Richard S. (επιμ.), Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 2010.
- Margaroni, Mary, «The blood libel in the Greek islands in the nineteenth century» στο *Sites of European Antisemitism in the Age of Mass Politics, 1880–1918*, Nemes Robert - Unowsky, Daniel (επιμ.), Brandeis University Press, Ανόβερο και Λονδίνο, 2014.
- Fitzmaurice, George William Hamilton, *Four years in the Ionian Islands: Their Political and Social Condition. With a History of the British Protectorate*, τμ.1, Chapman & Hall, Λονδίνο, 1864. [διαθέσιμο στο ψηφιακό αποθετήριο Internet Archive (<https://archive.org/>)].
- Preschel, Pearl Liba, *The Jews of Corfu*, διδακτορική διατριβή, New York University, Νέα Υόρκη, 1984.
- Varvaritis, Dimitrios, «‘The Jews have got into trouble again...’, Responses to the Publication of Cronaca Israelitica and the Question of Jewish Emancipation in the Ionian Islands (1861-1863)», *Quest, Issues in Contemporary Jewish History*, τχ. 7, Ιούλιος 2014.

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΙΜΗ ΣΥΝΑΡΜΟΗΣ ΠΡΟΠΑΗΡΩΤΕΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΗΘΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ

PREZZO ANNUO (pagamento anticipato)

Δια τὸς ἐντὸς τῆς Ἑπτανήσου κατ' ἔτος
Ἑλλάδος. 12.
Δια τὸς ἐντὸς τῆς Ἑπτανήσου ἑσθῆκα 16.
Πᾶσα αἴτηση ἢ ἐπιστολὴ διευθύνεται (ἐπιπέ-
μα Ταχυδρομακῶν τελεῶν) πρὸς τὸν ὑπεύθυνον
Συντάκτον εἰς Κέρκυραν.

(*Ἐκδίδεται ἀπαξ τοῦ μηνός.)

Per le Isole Jonie Scellini 12.
Per l' Estero... Franchi 16.
Ogni domanda o Lettera sarà indirizzata
franca in Corfù
al Redattore Responsabile.

CRONACA ISRAELITICA
PERIODICO POLITICO-MORALE
(Si pubblica una volta al Mese)

כּוּכָה גַּגְלִי גַּגְלִי כּוּכָה הִיא' תּוֹכָה וּפְשָׁמוֹ תּוֹכָה וּתְרַתּוֹ

»Νόμος τις ἔσται καὶ δικαιοσύνη ἢ ἴσται ὑμῖν καὶ
»ἐφ' ἑνὸς τῶ προσημίω ἢ ὑμῖν.»
(Αρχ. εἰ. 46.)

»Una medesima Legge ed una medesima ragione sarà
»fra voi, e fra lo straniero che abita con voi.»
(Num. XV. 46)

2. Αἱ ἀρβύλας τῆς ἐφημερίδος ταύτης θέλουσι
ἀπαρτῶσθαι εἰς τὴν ἐπαίδευσιν τῶν πτωχῶν.



N. B. L' utile materiale del giornale è dedi-
cato all' istruzione della classe indigente.

Κερκυρά, τῆ 1 Ἰουλίου 1863. Ἐ. Ἐλ.

Corfù, 13 Luglio 1863. S. N.

Ἡ Ἀποκάλυψις.

*Souvenez-vous toujours que je n'ensei-
gne point mon sentiment, je l'expose.*
(Rousseau.-Emile.)

Α'.

Μεταξὺ τῶν τοσοῦτων συστημάτων κατὰ τὸ μέλλον ἢ
ἴστων ἡμερησίως ἄτινα ἡμῶς ἐβίτησαν καὶ εἰς ἀμφοτέ-
τους πρὸς ἄλληλα τὸ πρωτεῖον τὸ ἡγεμονίαν τὴν ἀνθρωπό-
τητα πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόδοον καὶ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς
ἀπολύτου ἀληθείας, ὑπάρχει ἐν ἐπικινδυνότατον πάντων
διότι θεωρεῖ καὶ κολακεῖ τὴν φιλαυτίαν τοῦ ἀνθρώπου,
ἀελεῖ τὴν καρδίαν καὶ τὸν νοῦν αὐτοῦ, ἀνακρούει τὴν
ἀπὸ πάσης ὑπερφυσικῆς ἐπιδράσεως κυριαρχικὴν ἀνεξαρτησίαν
τοῦ λογικοῦ του. Ἐννοοῦμεν τὸν ὀρθολογισμὸν, ὅστις ἐκτὸς
τινῶν ὑπερβολῶν γελοίων μέλλον ἢ ἐπιφρόνων, δὲν κερύττει
τὸν ἀθεϊσμὸν, δὲν τολμᾷ δηλαδὴ νὰ ἀνιρέσῃ τὴν τοῦ Θεοῦ
ὑπαρξίν' ἀλλὰ τὸ θεμελιώδες τοῦτο δόγμα ἐφ' οὗ ἐπικρατεῖ-
ται ἡ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ *θεμέλιον τοῦτο ὅλων
τῶν θεμελίων, τὴν κρηπίδα ταύτην πασῶν τῶν ἐπιστημῶν*,
καθὰ ὑπὸ τοῦ Μαιμωναίδου ὀρίζεται (Ἰεσωδὲ Ἄτορὰ Βιβ. 1.) ἀνά-
γει εἰς ἑκφρασίτινα, εἰς ἰδέαν μὴ προερχομένην μὲν δι' ὑπερφυ-
σικῶν μέσων καὶ τρόπων παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ νο-
ῦς του κεκτημένην. Διὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἢ τοῦ Θεοῦ ὑπαρξίς
δὲν εἶναι θετικὸν γεγονός, ἀλλ' ἑκφρασις ἰδανικότητας, ἐν ἑκ-
τῶν τοσοῦτων φασμάτων ἕσθ ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία πλάττει
καὶ καλλωπίζει. «*Σήμερον δημιουργήσομεν τὸν Θεόν*»
τοῦτο μετ' ἀγερῶν εἶπε κλεινὸς τις ὀρθολογιστὴς φιλό-
σοφος τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, (ὁ Ἐμμανουὴλ
Κάντ, ὅστις ἔγδοσκοντούτης ἐτελεύτησε τῷ 1804) ὁμολο-
γῶν ὅτι οὐδὲν ὄρισμένον δύναται τις νὰ φαντασθῇ περὶ τοῦ
μέλλοντος. Ἰσραῖον ἐξαγόμενον μακρῶν καὶ ἐνδελεχῶν
σπουδῶν! ἔντονος διάφρασις τῆς ἀξιώσεως τοῦ δημιουργοῦ
τὸν Θεόν!!) προομιμαζόμενος δηλοῖσιν τι μάθημα. Τὸ
δημιουργεῖν τὸν Θεόν, ἂν δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἄρνησις τῆς ὑ-
παρξίως αὐτοῦ, σημαίνει ὅμως πάντοτε ὅτι εἰς προβλημα-

La Rivelazione.

*Souvenez-vous toujours que je n'ensei-
gne point mon sentiment, je l'expose.*
(Rousseau.-Emile.)

1.

Fra quanti sistemi, più o meno erronei, si contese-
ro e si contendono tuttavia il primato dirigente l' u-
manità al progresso morale ed alla cognizione del
vero assoluto, avviene uno che di tutti è il più peri-
coloso perchè accarezza e lusinga l'amor proprio
dell'uomo, gli seduce il cuore e la mente, proclamando
la sovrana indipendenza di sua ragione da qualun-
que influenza soprannaturale. Il razionalismo, giacchè è questo che intendiamo di accennare, il razionalismo, meno eccessi più ridicoli che temibili, non proclama l'ateismo, non osa cioè negare l'esistenza di Dio, ma questo dogma fondamentale sul quale riposa la coscienza dell'umanità, questo *fondamento di tutti i fondamenti, questa base di tutte le scienze*, come lo definisce il Maimonide (Jessodè Hatorà L. 4.) riduce ad una espressione astratta, ad una idea, non venuta all'uomo per mezzi e vie soprannaturali, ma acquisita dalla sua ragione. Pel razionalismo l'esistenza di Dio non è un fatto positivo, ma un pronunciato ideale, uno dei tanti fantasmi che crea ed abbellà l'umana immaginazione. «*Oggi creeremo Iddio*»: ecco le superbe parole colle quali un filosofo razionale assai rinomato dello scorso secolo, (Emmanuele Kant, morto ottuagenario nel 1804 confessando di nulla potersi immaginare di determinato in quanto all'avvenire: bel risultato di lunghissimo indefesso studio! eclatante mentita alla presunzione di creare Iddio!) esordiva ad una pubblica lezione. Creare Iddio, se non vale assoluta negazione di sua esistenza, è però sempre un ridurlo ad idea proble-

Εικόνα 5. Πρωτοσέλιδο των «Ισραηλιτικών Χρονικών». Τα κερκυραϊκά «Ισραηλιτικά Χρονικά» (Cronaca Israelitica) είναι η πρώτη ελληνόφωνη εβραϊκή εφημερίδα που κυκλοφόρησε στον χώρο της σημερινής Ελλάδας. (Ισραηλιτικά Χρονικά, 1 Ιουλίου 1863)